

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

**ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ
ІНФОРМАЦІЙНИХ ВПЛИВІВ**

Київ 2018

УДК 004:316.77]:021.6
Ш-708

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 3 від 26.12.2018)

А в т о р с ь к и й к о л е к т и в :

В. Горovий, М. Закіров (розд. 1, висновки); Ю. Половинчак (розд. 3);
С. Горова (розд. 1, 3); Л. Костенко, В. Бондаренко,
В. Пальчук (розд. 2); Л. Чуприна (розд. 3)

Р е ц е н з е н т и :

Л. Компанцева, д-р філол. наук, проф.;
О. Довгань, д-р юрид. наук

Шляхи підвищення ефективності функціонування соціальних комунікацій в
Ш-708 умовах посилення глобальних інформаційних впливів : [монографія] / В. Горovий
(кер. проекту), М. Закіров, Ю. Половинчак [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України
ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2018. – 280 с.

ISBN 978-966-02-8869-0

У монографії розглянуто особливості процесу управління інформаційно-комунікаційними потоками в умовах впливу на національний інфопростір глобальних інформаційних ресурсів, питання вдосконалення методик використання національних інформаційних комунікацій та оптимізації бібліотечної діяльності як чинника підвищення ефективності інформаційно-комунікаційних процесів національного інформаційного середовища.

Орієнтована на науковців, практиків у сфері соціальних комунікацій, широкий загал читачів, які цікавляться цією проблематикою.

УДК 004:316.77]:021.6

ISBN 978-966-02-8869-0 (друк.)
ISBN 978-966-02-8870-6 (електрон.)

© В. Горovий, М. Закіров,
Ю. Половинчак та ін., 2018
© Національна академія наук України,
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2018

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ В УМОВАХ ВПЛИВУ ГЛОБАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ І ПРОБЛЕМИ ЗМІЦНЕННЯ ВНУТРІШНЬОСУСПІЛЬНОЇ ЄДНОСТІ	5
1.1. Суспільно-інформаційні процеси в сучасній Україні в контексті глобалізації та становлення світового інформаційного суспільства.....	5
1.2. Інформаційні впливи як фактор соціально-політичного розвитку постіндустріального суспільства.....	36
1.3. Інформаційна безпека як невід’ємна складова поступального розвитку держави.....	51
РОЗДІЛ 2. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИК ВИКОРИСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ КОМУНІКАЦІЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВПЛИВІВ.....	70
2.1. Методологія та інструментарій аналізу науково-інформаційних комунікацій	70
2.2. Особливості використання глобальних і національних інформаційних ресурсів в інтересах національного розвитку	107
2.3. Шляхи оптимізації соціальних комунікацій у вдосконаленні процесів інформаційного забезпечення суспільних реформ.....	130

РОЗДІЛ 3. ОПТИМІЗАЦІЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО- КОМУНІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА	159
3.1. Сучасні інформаційні потреби як чинник розвитку бібліотечної діяльності	159
3.2. Бібліотечна діяльність у контексті суспільних перетворень	184
3.3. Бібліотечні установи в піднесенні соціальної значущості інформаційних обмінів у соцмедіа	212
ВИСНОВКИ	238
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	245

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ В УМОВАХ ВПЛИВУ ГЛОБАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ І ПРОБЛЕМИ ЗМІЦНЕННЯ ВНУТРІШНЬОСУСПІЛЬНОЇ ЄДНОСТІ

1.1. Суспільно-інформаційні процеси в сучасній Україні в контексті глобалізації та становлення світового інформаційного суспільства

Глобалізація як процес світової інтеграції, масштабного культурного обміну та уніфікації має тривалу історію, що сягає часів виникнення Великого шовкового шляху й доби Великих географічних відкриттів. У ХХ і на початку ХХІ ст. винайдення, впровадження і стрімке вдосконалення нових високотехнологічних засобів комунікації зумовили розвиток процесів інформаційної глобалізації, яка сприяла виникненню глобального інформаційного простору. Цей простір розвивається під впливом удосконалення системи соціальних інформаційних комунікацій глобального значення. Відповідно до сучасних еволюційних процесів у цьому просторі на базі ринкових та інших соціальних механізмів формуються відповідні потреби, відбувається координація у виробництві нової інформації, вводяться в глобальний інформаційний обіг інформаційні ресурси, наявні вже в розпорядженні активних суб'єктів міжнародних інформаційних взаємообмінів. У наш час – у період становлення постіндустріального, інформаційного етапу розвитку суспільства – таким чином формується нова ієрархія міждержавних відносин, заснованих на відповідних рівнях розвитку інформаційної діяльності, інформаційних технологій.

У цих умовах істотно актуалізується проблема збереження балансу між ефективним використанням глобального знання й доступністю наукових моральних і політико-культурних традицій розвитку суспільства. Розв'язання цієї проблеми сьогодні неможливе без наукового переосмислення ролі системи наявних вітчизняних інформаційних центрів, підвищення їх значення в наповненні сучасних інформаційних комунікацій суспільно значущою інформацією, а також без задоволення запитів громадян у доступі до неї [1, с. 15].

Визначення співвідношення термінологічних характеристик соціальної організації сучасної цивілізації є важливим орієнтиром оптимізації наукових досліджень. Забезпечення чіткості в застосуванні термінів з пов'язаним з ними понятійним апаратом сприятиме чіткому окресленню предмета досліджень, унеможливуватиме дублювання та працюватиме на підвищення ефективності використання творчого потенціалу суспільства в інтересах його розвитку. Характерні особливості постіндустріального етапу розвитку суспільства визначали у своїх працях такі зарубіжні дослідники, як І. Валлерстайн, Д. Белл, А. Турен, В. Іноземцев, Д. Тапскотт, М. Кастельс, А. Тоффлер та ін. З вітчизняних дослідників істотний внесок у розроблення цієї проблематики зробили М. Згуровський, Г. Почепцов, С. Чукут, Л. Мельник, П. Клімушкін, дослідницький колектив НБУВ під керівництвом академіка О. Онищенко та ін.

Розвиток наукових досліджень сьогодення потребує осмислення напрацьованих результатів і синтезу наявного доробку. В останні десятиріччя з розвитком інформатизації процес наукових досліджень дедалі більше потребує уніфікації в розробленні понятійного апарату. Це стосується всіх аспектів інтернаціональної за своєю суттю наукової діяльності, у тому числі й узгодження характеристик процесу безпосередньо суспільного розвитку. При цьому, як зазначає І. Валлерстайн, «...сьогоднішній вибір в одному відрізняється від попередніх. Це перший вибір, до якого залучений увесь світ, оскільки історична система, у якій ми живемо, уперше охоплює всю планету» [2, с. 183].

Нині за характеристикою виробничої діяльності цивілізаційний прогрес поділяється на три основні етапи: доіндустріальний – з розвитком видобувних видів господарської діяльності; індустріальний – з розвитком технологій обробітку й машинним виробництвом; постіндустріальний –

зі зростаючим значенням оброблення даних, використання інформаційних ресурсів, з удосконаленням виробничої та соціальної організації суспільства. Такий поділ охоплює великі проміжки людської історії і є дуже загальним орієнтиром для сьогодення [3, с. СХ–СХІ].

Сучасний, постіндустріальний етап розвитку людства потребує більш детальної градації з точки зору розуміння ієрархії змісту інформаційних процесів, які в ньому відбуваються. А. Турен нове суспільство називає програмованим. Таке суспільство, на думку дослідника, є відповіддю на соціальний запит нинішнього етапу еволюції цивілізації, що пов'язаний з розвитком її самоорганізації, підкреслює її властивість «створювати моделі управління і виробництва, організації розподілу і споживання... У цьому плані можна говорити про індустріалізацію інформації, споживання, здоров'я, наукових досліджень і навіть загального навчання» [4, с. 130–131].

Використання зазначеного терміна обумовлено насамперед реакцією на об'єктивну потребу самоорганізації суспільства у відповідь на нові для нього зовнішні виклики. Цей процес прискорюється з посиленням глобальних впливів під дією науково-технічного прогресу, з удосконаленням інформаційних технологій та із зростанням обсягів інформації, що продукується. У зв'язку з цим ще до появи Інтернету й масового використання електронних інформаційних технологій зростає суспільна увага до проблеми вдосконалення системи соціальних інформаційних комунікацій, потужності та якості інформаційного обігу в суспільстві. При цьому «інформація все більше виявляється пов'язаною з рішеннями, тобто з владою, з можливістю програмувати, а це зумовлено зростаючою потужністю і цінністю засобів комунікації» [4, с. 136].

Розвиток системи інформаційних комунікацій сприяв покращенню доступу до інформаційних ресурсів різним категоріям користувачів. Із впровадженням електронних інформаційних технологій, поширенням Інтернету можливості для успішної самоідентифікації соціальних структур, відстоювання цієї самоідентифікації, подальшого культурного розвитку і відповідної еволюції соціальної та правової поведінки на її основі почали стрімко зростати.

Враховуючи системоутворювальний фактор впливу інформації та нових комунікаційних механізмів на формування ціннісно-правових орієнтацій, розгляд проблем поведінкового фону в українському суспільстві має

важливе значення в процесі дослідження розвитку сфери інформаційно-правового обслуговування. Протягом останніх десятиріч нинішнє суспільство, відображаючи еволюцію соціально-інформаційних процесів, з більшим чи меншим успіхом також іменується «суспільством інформаційним» [5], «суспільством знань» і «цифровим суспільством».

Кожний із цих термінів відображає певні особливості нового суспільства, і їх застосування для аналізу цих особливостей у суспільних процесах сьогодення також є правомірним. Термін «інформаційне суспільство» виник з усвідомленням зростаючого значення процесу активного використання інформаційних ресурсів у перетворювальній діяльності сучасного суспільства. Власне, ідеться про наближення прикладного використання нової інформації саме в перетворювальній діяльності. Адже вона необхідна для будь-якої осмисленої дії – аж до монотонної, повторюваної багатократно та протягом тривалого часу; інформація у свідомості людини завжди була тим необхідним мобілізуючим імпульсом, що передує й потім супроводжує цю дію. Коли ж ідеться про зростаючу роль інформації в людській діяльності, мається на увазі насамперед та її частина, що в умовах прискорення суспільного розвитку використовується в інноваційній діяльності, у реагуванні суспільства на нові виклики. Такий ресурс у своїй сукупності складається з нової, насамперед наукової інформації, що відображає зміст викликів, які постають перед суспільством, і визначення змісту дій щодо їх нейтралізації, а також інформаційного ресурсу, що відображає наявний суспільний досвід з певної проблематики та обслуговуючої інформації, пов'язаної насамперед з функціонуванням засобів зв'язку.

Д. Белл кілька десятиріч тому зазначав, що «в міру того, як ми наближаємося до кінця ХХ ст., стає дедалі більш очевидним, що ми вступаємо в інформаційну еру... Нова інформаційна ера базується не на механічній техніці, а на “інтелектуальній технології”, що дає нам змогу говорити про новий принцип суспільної організації та соціальних змін. Це також ставить у центр уваги теоретичне знання як джерело оновлення та зміни природи технічного прогресу. Це робить значущою й ідею глобалізації...» [3, с. СХХ].

Сьогоднішній світ під впливом прискорення глобалізаційних процесів, безпрецедентного розширення інформаційного простору та культурних контактів вступив у фазу турбулентності, у якій колишні форми модер-

нізації всіх життєвих реалій і свідомості перестали відповідати вимогам адекватного розуміння змін, що відбуваються на всіх соціально-стратифікаційних рівнях сучасних суспільств. На зміну йому все наполегливіше приходить постмодерн, який претендує стати домінуючою теорією та методологією сучасного світу, який динамічно розвивається в напрямі його технологізації [6, с. 16].

Якщо розглядати постмодерн у форматі художньої практики, цей напрям ілюструє співіснування подій, збудованих усупереч хронологічній послідовності та будь-якої субординації, і демонструє тотальність сучасного світу. У цьому сенсі (але тільки у якості художньої практики як найбільш тонкого індикатора соціальних і екзистенціальних процесів, що відбуваються в житті соціуму) можна говорити про позитивний та експериментальний характер і значення постмодернізму для художньої практики, що спонукала сучасну літературу й мистецтво до створення творів із залученням нових виразних засобів і нового формату їх презентації. Хоча постмодерну можна (і треба) дорікнути у відсутності історико-культурної спадкоємності та запереченні еволюційної складової культурного процесу. Що ж стосується постмодерну як нового формату та методології соціологічних і культурологічних концепцій, то він привносить у них певний стилістичний кіч (еклектику та маргінальність) [6, с. 108].

Звичайно, під час посилення глобалізаційних впливів у практиці сучасної суспільної трансформації проявляються й певні негативні явища, які в сукупності можуть призводити до уніфікації у сфері культурного в широкому розумінні розвитку. Серед таких негативних наслідків можемо виокремити загострення давніх і виникнення нових конфліктних ситуацій у світі: взаємну недовіру між народами, етносами й національностями; загрози трайбалізму (сьогодні це проявляється в багатьох регіонах світу); нерозв'язаність національно-етнічних суперечностей; розгортання агресивних форм імперіалізму та захисту національних інтересів; релігійну ксенофобію й нетерпимість; расовий екстремізм; міжнародний тероризм; цивілізаційні суперечності тощо [6, с. 109]. У зв'язку з цим Н. Ладо справедливо зауважує, що, по-перше, культурна складова глобалізації є визначальною, адже насамперед ми говоримо про взаємодію культур. По-друге, процеси, подібні до культурної глобалізації, уже мали місце в історичному розвитку людства. По-третє, глобалізація як нова ідеологія, як новий спосіб життя

в культурному середовищі ґрунтується на формуванні так званої планетарної свідомості, яка є похідною від євроатлантичного бачення світу та вестернізованої споживацької моралі [6, с. 109].

Таким чином, позитивним аспектом глобалізації можна визначити процес адаптації, а протилежним, негативним – асиміляції в межах певних культур. Однак треба зауважити, що негативні впливи глобалізації – це екзамен для націй і держав на стійкість, життєздатність в умовах інформаційного етапу розвитку. Згубно вони впливають лише на культуру тих складових сучасної цивілізації, які втратили енергію розвитку й не можуть використати сучасні можливості для подальшого розвитку.

Таким чином, нинішнє суспільство (що особливо помітно в перші десятиріччя його становлення), наближаючи свій інформаційний ресурс до реальної суспільної діяльності, послуговується дуже складною, як ще іноді називають, гібридною структурою інформаційних ресурсів. Ці ресурси задовольняють потреби наявних іще елементів індустриального виробництва та зростаючі запити суспільства, що трансформується, – його інноваційних інтелектуальних технологій, і дедалі більше зростає значення теоретичного знання як джерела прогресу.

Зважаючи на складну систему ресурсів цього періоду за призначенням, на різноманітні системи їхніх носіїв – від паперових до цифрових, термін «інформаційне суспільство» є найбільш вичерпним для аналізу процесів трансформації технологій перехідного періоду, а також аналізу закономірностей розвитку інформаційної сфери суспільства з урахуванням постійного оновлення інформаційних технологій. Цей термін вбирає в себе всю складність взаємозв'язків між соціальною інформацією [7, с. 56–87], яка є необхідною для задоволення запитів усього комплексу соціальної практики, відповідних запитів у масштабах від особи до суспільства в цілому. Він відображає інформаційну основу розвитку від еволюції виробничих сил, удосконалення суспільних відносин, духовного зростання суспільства та до поняття наукового знання, творення вищої форми інформаційного продукту – виробітку й теоретичної систематизації об'єктивних знань про дійсність [8]. Він включає в себе також усі рівні якісних показників визначення інформаційних продуктів, що циркулюють у системі інформаційного обігу, від негативних впливів у процесі передачі в інформаційних мережах до змістовних показників – рівня наукоємності цих продуктів. У суспільній

практиці якість застосовуваного знання співвідноситься з різними запитами, пов'язаними з його використанням тими чи іншими соціальними структурами суспільства. Ці структури, відповідно, об'єднуються цілями, характеризуються кваліфікацією, інтелектуальним рівнем, реальними можливостями включення до творчої діяльності та іншими факторами.

Під час перетворення науки в реальну виробничу силу, наближення її до суспільної практики загострюється потреба структурування знання в процесі його трансформації від складової пізнавальної діяльності, виробітку й теоретичної систематизації нових знань до відображення в технологіях, інноваційних процесах суспільної діяльності. Початок такої систематизації було покладено У. Нордхаузом у його аналітичній схемі, у рамках якої «розрізняють два види знання – загальне і технічне, причому це розрізнення пов'язано з корисністю знання у виробництві або ж нового знання, або ж більшої кількості товарів» [9].

Розширення цього процесу спостерігає Д. Белл, зазначаючи, що «радикально новим явищем сьогодні стала кодифікація теоретичних знань і та важлива роль, яку вона відіграє як у створенні нових знань, так і у виробництві товарів і послуг» [3, с. СХІІ]. Таким чином, ми бачимо, що із зростанням суспільної значущості впливу знання на еволюцію суспільства сфера його застосування набуває дедалі більшого значення та схиляє дослідників до її самостійного розгляду. У зв'язку з цим деякі з них, не виключено, з певною поспішністю, сприймають реалії сьогодення безпосередньо як суспільство знань. Водночас, на думку заступника генерального директора ЮНЕСКО з питань комунікації та інформації А. Хана, інформаційне суспільство є функціональним блоком суспільства знань. Це можна пояснити тим, що концепція інформаційного суспільства пов'язана з ідеєю технічних інновацій, тоді як суспільство знань охоплює соціальні, культурні, економічні, політичні та інші аспекти суспільних перетворень, а також більш широкий і багатогранний погляд на розвиток суспільства майбутнього. Тому концепція «суспільства знань» краще відображає складність і динамізм змін у суспільстві, ніж концепція «інформаційного суспільства».

Сьогоднішній рівень знань можемо визначати як опосередковану й певною мірою скоординовану інформацію на основі сучасної пізнавальної діяльності, що ґрунтується на виробленій протягом людської історії логіці розвитку суспільного знання. Визначаючи особливості, яким має відпові-

дати суспільство знань, сучасні дослідники доходять висновку, що «модель “суспільства знань” – це, власне, те саме інформаційне суспільство, якісно збагачене духовним та інтелектуальним потенціалом людства. У такому суспільстві знання рухає економіку, сприяє розвитку продуктивних сил і моральному вдосконаленню суспільства» [10]. Дослідники також зазначають, що «в суспільстві й науці дедалі вагомішу роль починають відігравати символічні методи, а науки інформаційно-кібернетичного циклу висувуються на перше місце... Поняття “інформаційне суспільство” націлене на інтелектуалізацію знакових систем шляхом зниження їх ентропії» [11].

При осмисленні наведених вище, а також інших характерних особливостей декларованого суспільства знань доходимо висновку про обов'язковість високого професійного, інтелектуального рівня, необхідного для будівничих цього суспільства, соціально активної його частини. Однак на сьогодні ще немає підстав стверджувати, що соціальну базу суспільства знань уже сформовано (на рівні професійному, моральному, загальнокультурному тощо), що створено суспільні механізми ефективної взаємодії в системі «суспільний розвиток – нові знання», що соціальна структура суспільства відповідає вимогам суспільства знань. Тому застосування терміна «суспільство знань» на сьогодні правомірним є поки що в контексті аналізу наступного після інформаційного етапу розвитку суспільства і в межах аналізу тенденцій розвитку сучасної наукової діяльності.

Узагалі для останніх десятиріч у зв'язку з бурхливим розвитком технологічного прогресу у сфері інформаційних технологій стала характерною ідеалізація можливостей тих чи інших технологій і перенесення перспектив їх упровадження на прояви всього суспільного прогресу. Так, наприклад Я. ван Дейк у своїй книзі «Мережеве суспільство» (*De Netwerkmatschappij*) визначає це суспільство як таке, у якому комбінація соціальних мереж і медіа-мереж формує їхній основний спосіб організації і найважливіших структур від особистісного до кожного з рівнів соціальної структури суспільства. І таким чином підкреслюється значення розвитку системи соціальних комунікацій постіндустріального суспільства.

Поява терміна «цифрове суспільство» пов'язана з розвитком успішно сприйнятих суспільною практикою цифрових технологій. Ці технології швидко витісняють застосовувані на старті впровадження електронних інформаційних технологій аналогові, демонструючи значно вищу якість

передавання інформації, точність і, що дуже важливо в контексті зростаючих обсягів інформаційних обмінів, компактність інформаційних продуктів. Д. Тапскотт виділяє при цьому 12 вузлових ознак нового суспільства [12], серед яких ключовими є орієнтація на знання, цифрова форма представлення об'єктів, віртуалізація виробництва, інноваційна природа розвитку, інтеграція, конвергенція, динамізм, глобалізація тощо.

Українські дослідники також вважають, що «цифрова культура є матрицею цих процесів, яка за своєю гнучкістю й мобільністю виявляється значно ефективнішою за моделі системного бачення та відповідної організації економічних процесів. Тому масштабна інтеграція в цифрову культуру українського суспільства на його різних соціальних рівнях лише посилить ділову активність, зростання соціального капіталу, сприятиме підвищенню конкурентоспроможності національної освіти й науки. Наявність цифрової культури суспільства – головна ознака його успішності в усіх секторах життєдіяльності країни» [13].

Однак треба зауважити, що такі висновки в умовах нашої дійсності мають значною мірою лише споглядальне значення, оскільки про значення впровадження цифрових технологій можна говорити лише в тих вузьких сферах суспільної діяльності, де ресурс електронної інформації є достатнім для обігу без необхідності залучення до цього обігу інформації на інших носіях. Із цією тезою в цілому погоджуються й автори згаданого дослідження, далі стверджуючи, що «рівень розвитку цифрової культури українського суспільства є недостатнім, зокрема це стосується регіонального виміру проблеми. Якщо подивитися на соціальну стратифікацію України та на рівень “комп'ютеризації”, “інформатизації” регіональних шкіл, закладів культури та освіти, стає очевидним, що в нашій країні в соціальному та інтелектуальному плані співіснують як “модерні”, так і “постмодерні” сегменти, поняття й цінності індустріальної і постіндустріальної (постінформаційної) доби» [13].

Отже, на етапі переходу до якісно нового стану інформаційного забезпечення суспільної еволюції видається правомірним використання кожного з них для характеристики відповідних процесів: від універсального – «інформаційне суспільство», що стосується широкого спектра технологій – від традиційних до цифрових, до «цифрового суспільства», що стосується вже наявного ресурсу цифрової інформації, відповідних

технологій і відповідних соціальних структур суспільства. Перспективи цього суспільства, як і майбутнього суспільства знань, не виключено, з розвитком інформаційних технологій (нових його модифікацій) залежатимуть і надалі від суспільних запитів на розвиток, наявного інформаційного ресурсу розвитку й технологій нового інфотворення, розвитку технологій інформаційних обмінів у суспільстві, а також від можливостей приведення у відповідність із цими процесами його соціальної структури.

У цьому контексті справжнім фундаментальним викликом часу стає встановлення ефективних принципів взаємодії інформаційних структур і громадянського суспільства. Складний характер цих взаємозв'язків пояснюється тим, що без громадянського суспільства не може належним чином формуватися національний інформаційний простір, водночас і становлення повноцінного сучасного громадянського суспільства неможливе без інформаційного простору.

Взаємодія інформаційних структур і громадянського суспільства є важливим інструментом, що дає змогу забезпечити консенсус між усіма сторонами суспільного договору в державі, забезпечити розвиток нових ідей, прозорість та відкритість роботи органів державної влади. Глобалізаційні та обмінні процеси, що протікають у сучасному світі, потребують конструктивної взаємодії на всіх рівнях регуляції соціальних процесів. Розвиток подібної взаємодії сприяє прогресу соціуму, адже громадянське суспільство та інформаційна сфера взаємодоповнюються і в разі порушення цих зв'язків несуть втрати. Цей нерозривний зв'язок полягає в тому, що головна мета діяльності будь-яких інформаційних структур – це формування громадської думки, яка знаходить свій прояв у соціальній активності.

В Україні спостерігається тенденція до зростання посередництва між ЗМІ та органами державної влади, а також зниження уваги до інших функцій засобів масової інформації. Робота всіх інформаційних та інформаційно-аналітичних структур на сьогодні так чи інакше пов'язана із суспільно-політичною ситуацією в країні. На думку П. Куфтирьова, «надмірна заполітизованість величезних мас громадян... є ознакою перехідних періодів (постреволюційних, часів кардинальних змін державного устрою). Подібне залучення громадян у політику відхиляється від соціальних норм» [14]. Через засоби масової інформації відбувається постійний вплив на систему суспільних, ідеологічних і політичних установок громадян. Не формуючи

нових смислів, зміна цих установок відбувається найчастіше за рахунок послаблення або посилення старих.

За наявності недостатнього рівня правової свідомості (що в українських реаліях не зовсім доречно ставити поряд із свідомістю політичною, як зазвичай робиться), слабкості суспільства й поширення політичного та національного екстремізму, владні інститути можуть спричиняти на нього деструктивний вплив. Це пов'язано із зміщенням демократичної установки щодо так званого обмеження держави правом і спричиняє поширення суспільного аморалізму, який, як відомо, виростає зі сфери політичних відносин.

Звертаючись до твердження Е. Шилза [15] про те, що громадянське суспільство є відокремленою і, що найважливіше, незалежною від держави частиною суспільства, відповідно як і всі його інститути, на нинішньому етапі можна говорити, що в Україні сьогодні ЗМІ не є в першу чергу інститутом громадянського суспільства (а не влади), комунікатором, який має сприяти формуванню, інтеграції цього суспільства та захисту його інтересів. Аналіз українського інформаційного простору дає підстави вважати, що сьогодні функція посередництва засобів масової інформації між громадянами країни є послабленою.

На думку А. Волкової, «механізми громадянського суспільства діють таким чином, що громадянське суспільство завдяки саморегуляції та самоорганізації готує протистояти деструкції, усувати соціальне напруження й тим самим сприяти стабільності та розвитку суспільних відносин» [16]. Ці механізми сьогодні діють не зовсім адекватно, оскільки українське суспільство наразі є сукупністю різнорідних груп, пов'язаних одна з одною, проте таких, що можуть перебувати в стані конфлікту.

Фактично ситуація повертається в бік визначення громадянського суспільства Г. Гегелем, який називав його антагоністичним, яке роздирають протилежні інтереси, «війна всіх проти всіх». Цілком природно, що різнорідні суспільні групи перебувають у відносинах конкуренції, проте для ефективного розвитку суспільства ці групи одночасно мають перебувати в стані солідарності поза втручання держави. У цій ситуації роль ЗМІ полягає у виконанні інтегративної функції інформатора для громадян, наприклад з різних регіонів про життя інших людей з тієї ж сфери діяльності чи про шарку суспільства або будь-якої іншої спільної сфери суспільного буття.

Чимало досліджень у сфері впливу засобів масової інформації на суспільство говорять про те, що повідомлення, спрямоване на малі спільноти, матиме більший ефект, ніж повідомлення, яке розраховано на широкий загал. Існує думка про те, що цю функцію на себе взяли соціальні медіа, стрімке поширення яких начебто говорить про готовність і здатність суспільства до самоорганізації та які створюють інфраструктуру для діяльності громадських структур і проблемно-орієнтованої реалізації громадянських ініціатив. Проте, погоджуючись із названими якостями, соціальні медіа не можна назвати інструментом зняття соціального напруження, а часом і навпаки. Віртуалізація соціокультурного простору й інформаційно-комп'ютерні технології уможливають певну маніпуляцію суспільною свідомістю [17, с. 72].

Широкі можливості для цього виникають в умовах світової мережі Інтернет як найбільш мобільного, ефективного, доступного й найменш витратного засобу поширення інформації. Досліджуючи мережі та мережеві війни, американська дослідниця Д. Денінг дійшла висновку, що Інтернет «...є частиною поточного політичного дискурсу, використовується активістами, які прагнуть за його допомогою змінити зовнішню політику... Інтернет може також мати опосередкований вплив на громадську підтримку війни, що, у свою чергу, може впливати на політичні рішення, які ухвалюються під час конфлікту» [18, с. 227].

У результаті руйнування традиційних підвалин і цінностей життя, соціального розшарування суспільства, розчарування в реформах, відсутності довіри до владних інститутів відбувається певна деформація суспільної правової свідомості, тобто ставлення до законності, правосуддя та уявлення про правомірну та неправомірну поведінку. Це, у свою чергу, здійснює безпосередній вплив на регулювання суспільних відносин, яке забезпечує – в ідеалі, при високому рівні суспільної правової свідомості – верховенство права, а в нинішній ситуації в Україні – правовий негативізм, спричинений суб'єктивним політико-правовим досвідом.

«Правовий негативізм (радикалізм), тобто усвідомлене ігнорування вимог закону, виявляється в скептичному ставленні до права, навіть до повної невіри в його спроможності. У межах цієї форми правового нігілізму формується не лише неприязнь відносно чинної системи права, а й у цілому під сумнів ставиться спроможність правової регламентації суспільних відно-

син. Правовий негативізм може виражатися в завуальованій формі або мати яскраво виражений, відкрито-агресивний характер. У кожному окремому випадку має своє обґрунтування: політичні міркування, небажання брати на себе відповідальність, самовпевненість, упевненість у власній безкарності тощо» [19, с. 110].

Тут варто враховувати й особливості правового менталітету, який, як зауважує О. Волошенюк, забарвлює правосвідомість у консервативні кольори. На його думку, «цей факт важливо враховувати при проведенні різного роду соціальних реформ, які можуть гальмуватися внаслідок зіткнення з глибинними цінностями населення держави. Коригування складових правосвідомості відбувається повільно, динаміка залежить від потужності та привабливості нових ідей порівняно з традиціями та стереотипами, що сформувалися в надрах суспільної свідомості» [20, с. 46].

Погоджуючись із думкою автора, також треба звернути увагу на те, що наше суспільство, тривалий час перебуваючи під хаотичним впливом на систему суспільних, ідеологічних і політичних установок, на сьогодні не має чітко сформованих та спрямованих нових смислів, а отже, зміна цих установок відбувається найчастіше за рахунок послаблення або посилення старих. Обидва ці процеси відбуваються в тих чи інших різнорідних групах, пов'язаних одна з одною, проте таких, що можуть перебувати в стані конфлікту, які в сукупності становлять українське суспільство.

У своєму дослідженні В. Павловська-Кравчук вичерпно розкриває ментальні характеристики, притаманні українській національній правосвідомості. «До головних особливостей українського правового менталітету належать: індивідуалізм та відповідність ліберальним цінностям; недбале і негативне ставлення до права і закону, яке одночасно поєднується з правовим ідеалізмом; етатизм; транзитивність, що виявляється у стані “ревізії” юридичних цінностей, норм, інститутів; ірраціональність, алогічність, імпульсивність, наївна ідеалістичність, терпимість, прагнення до справедливості і тісний зв'язок з релігійними цінностями; еклектичність уявлень, ідеологічна сумбурність, непостійність і непослідовність поглядів» [21].

Беручи до уваги все вищевикладене, зрозуміло, що вимогою часу є вироблення моделі поступового подолання сьогоднішнього стану речей, що передбачатиме соціальні гарантії руху на шляху до правової держави. Одним з важливих інструментів у цьому напрямі є налагодження ефектив-

них принципів взаємодії інформаційних структур і суспільства, оскільки інформаційний фактор відіграє провідну роль у правовому просторі.

Як зауважував організатор та ідейний натхненник польських реформ Л. Бальцерович, «тенденція до негативізму» у висвітленні дійсності засобами масової інформації, схоже, є неминучим наслідком свободи, так само як «тенденція до захвалювання» завжди супроводжує диктатуру [22]. Згідно з другим законом діалектики будь-яке явище має дві сторони, а тому свобода слова, яка є неодмінною ознакою демократичного суспільства, за певних умов може набувати деструктивних якостей і спокушати ЗМІ до зловживань у погоні за рейтингами або з міркувань особистого марнославства окремих людей.

На думку Л. Бальцеровича, сила тенденції до негативізму в ЗМІ залежить переважно від масштабу особистості журналістів, насамперед від їхнього інтелектуального рівня. Адже необхідні розум і знання, аби усвідомити складність великих процесів і той факт, що певні негативні явища – побічний ефект значних позитивних процесів, а не наслідок змови. По-друге, від характеру журналістів, від їхньої здатності протистояти спокусі зіграти «на публіку» та полестити «масам». Це свого роду опортунізм, типовий для вільного устрою. За диктатури підлещуються до володарів. Помітна «тенденція до негативізму» в представленні реалій власної країни не настільки загрозлива, якщо тут уже укорінився належний політичний устрій. Натомість, вона вкрай небезпечна в державі, яка прагне до такого устрою і вже зробила важливі кроки на цьому шляху. Адже це може настільки вплинути на рішення людей, що рух у напрямі реформ буде заблоковано [22].

Проте очевидно, що соціальні медіа стали інструментом і центром комунікації, наявність якого є обов'язковим атрибутом громадянського суспільства, і в цій царині дійсно значною мірою перебрали на себе функцію формування сфери громадського життя та громадської думки. Можна говорити і про те, що соціальні медіа, порівняно з іншими ЗМІ, фактично відповідають сучасному погляду на розуміння масової комунікації, що передбачає її функціонування як двостороннього каналу зв'язку із суспільством та участь громадськості у виробництві контенту.

Водночас в умовах політичної та економічної кризи, певні ознаки якої знаходять свій яскравий прояв в українських реаліях, і одночасно перебу-

ваючи в процесі розбудови правової держави, існує потреба в налагодженні ефективного й неупередженого інформаційно-аналітичного супроводу суспільно-політичних процесів, оскільки громадянське суспільство не може існувати без об'єктивної інформації в поєднанні з відкритим обміном думками. Спираючись на загальне визначення правової держави як форми організації діяльності державної влади, за якої сама держава, усі соціальні спільноти та окремі індивіди поважають право та перебувають в однаковому ставленні до нього, можна констатувати, що в українському інформаційному просторі домінує інформація щодо відсутності того самого однакового ставлення до права й закону і, таким чином, порушується взаємозв'язок держави, суспільства та індивіда через право.

Інформаційна насиченість сучасного суспільства і вільний індивідуальний доступ до різноманітних ЗМІ внаслідок інформаційної глобалізації до сьогодні не знімають питання необхідності розширення того шару інформації, який зачіпає всіх громадян і визначає нашу суспільну свідомість, що свідчить про актуальність подальшого розвитку інформаційних структур, які володіють унікальними інформаційно-аналітичними запасами й потенціалом.

Оскільки, як ми зазначали вище, громадянське суспільство та ЗМІ тісно пов'язані між собою і являють собою динамічну та в ідеалі постійно еволюціонуючу систему, то в процесі розвитку такого суспільства позитивна роль засобів масової інформації зростає в разі підсилення освітньої складової. Адекватне співфункціонування дає змогу уникнути транслявання засобами масової інформації ідей та інтересів, далеких від суспільних потреб, сприяти підвищенню рівня правової свідомості, вільному обміну думками, у тому числі в колах окремих суспільних груп з метою посилення внутрішньої організації суспільства, узгодження дій, координації зусиль і, найважливіше, досягнення в процесі побудови громадянського суспільства суспільного консенсусу.

На початковому етапі становлення цього співфункціонування реалізація цієї мети може бути наближена за рахунок налагодження принаймні спорадичного діалогу. Таким чином, формується ланцюг, що містить такі складові: вільні, неупереджені та відповідні до суспільних потреб ЗМІ, здійснюючи діалог громадян, суспільства й держави, посилюють громадянське суспільство, яке є основою створення та функціонування правової

держави. Ефективна взаємодія інформаційних структур і громадянського суспільства має закласти підґрунтя для подальшого прагнення до нівелювання соціальних катаклізмів, вирішення суперечностей усередині суспільства правовим шляхом та його ненасильницького поступального розвитку.

Саме тому в процесі сучасного масштабного реформування держави й суспільства одна з ключових ролей відводиться саме інформаційному простору, що включає в себе широкий спектр певних вербальних конструкцій, які транслюються на широку аудиторію за допомогою засобів масової інформації в особистих виступах політиків, державних діячів і громадських лідерів. Цей простір має формуватися і використовуватися державою, політичними партіями та громадським суспільством не тільки як знаряддя пропаганди, а і як механізм легітимізації реформ, ініційованих парламентом, урядом або головою держави. Світовий досвід політичних і соціально-економічних трансформацій свідчить, що сприйняття реформ суспільством і, як наслідок, успіх усього процесу реформування багато в чому залежить від змісту та способу подання інформації щодо очікуваних або вже отриманих результатів перетворень, що їх проводить держава.

Теоретичним підґрунтям осмислення ролі вербальної комунікації в контексті формування інформаційного простору може виступати теорія мовних актів британського філософа мови Д. Остіна, згідно з якою мовні акти складаються з двох видів висловлювань, де перші є констатуючими висловлюваннями, що описують уже існуючі факти, а другі є такими, що не відображають соціальної реальності, а інтенціонально створюють чи змінюють її. Такі висловлювання вчений назвав перформативними, підкресливши при цьому, що перформативні висловлювання не варто оцінювати в категорії правди/неправди, їх можна оцінювати тільки в категоріях успіху/неуспіху в досягненні цілей. Іншою теоретичною підвалиною розуміння значення вербальних процесів є «теорема Томаса». Американський соціолог У. Томас сформулював її у 1920-х роках у такий спосіб: «якщо ситуація мислиться як реальна, вона є реальною за своїми соціальними наслідками» [23, с. 234].

З огляду на наведені теорії не випадково серед учених у політичних науках стало свого роду трюїзмом вважати, що, хоча засоби інформації не можуть повідомити населенню, що воно має думати, вони в дійсності повідомляють йому, про що треба думати. Те, що повідомляється, стає на порядок денний суспільного життя. Наше уявлення про реальність дина-

мічне й накопичується день за днем і рік за роком з повідомлень про події, що відбуваються у світі, про які здебільшого повідомляють саме засоби масової інформації [24, с. 64].

Гарним прикладом вдалого використання інформації як засобу формування громадської думки на підтримку проведення реформ є відомі «бесіди біля каміна» Ф. Рузвельта, 32-го президента США, якому довелося провести країну через найскладніші часи Великої депресії 1930-х років і Другу світову війну.

Треба зауважити, що з огляду на складність ситуації й масштаби перетворень і випробувань, через які проходила країна, інформаційна кампанія, яку проводив особисто президент, не обмежувалася лише виступами по радіо. За свідченням біографа Ф. Рузвельта Д. Юнкера, він був першим президентом засобів інформації. Президент США панував у великих газетних заголовках, не в останню чергу внаслідок своєї суверенної політики «відкритих дверей» по відношенню до журналістів, які працювали у Вашингтоні. З року в рік Ф. Рузвельт збирав двічі на тиждень навколо свого письмового столу до 200 журналістів, які могли поставити йому будь-яке питання без попередньої письмової заявки [25].

Зазначений інформаційний супровід запроваджуваних на той час реформ вирішував одразу декілька завдань. По-перше, відкрите інформування з «перших вуст» допомагало подолати відстань між державою й суспільством, що зазвичай виникає під час реалізації непопулярних і важких для більшості населення соціально-економічних реформ. По-друге, роз'яснення мети й очікуваних результатів перетворень запобігало виникненню комунікаційного вакууму, який за інших обставин здатний швидко заповнюватися негативною інформацією, що стає причиною різкого зниження рейтингу довіри як до ініціаторів перетворень, так і до інститутів державної влади в цілому. По-третє, забезпечував президенту суспільну підтримку, необхідну в подоланні значних труднощів, що виникали при здійсненні політики «Нового курсу», – і в Конгресі, і у Верховному суді, і з боку монополій, і всередині демократичної партії, і в зовнішній політиці. Саме ділове і відверте спілкування з більшістю американців служило Ф. Рузвельту сильною «зброєю» в цій важкій боротьбі. Він намагався переконати, що його уряд не протистоїть народу, а виконує його волю, відгукується практичними справами на потреби й турботи людей. Така політика докорінно

змінювала погляди американців на роль уряду, сприяла співпраці [26, с. 16]. Тим самим президент Ф. Рузвельт отримував можливість апелювати до народу не лише як до декларованого носія влади, а як до свого союзника, що має вирішальний голос.

Наголошував на життєвій необхідності для держави доносити позицію уряду й екс-прем'єр-міністр Сінгапуру Лі Куан Ю. Серйозну увагу необхідності публічного діалогу приділяв архітектор економічного дива Південної Кореї Пак Чон Хі. «Роль уряду полягає в роз'ясненні народу масштабних завдань державного будівництва, ...формуванні широкого громадянського консенсусу шляхом обговорення різноманітних проблем. Політик має бути керівником, здатним терпляче і переконливо роз'яснити народу правильність обраного шляху та вказати його», – наголошував президент Республіки Корея [27].

У свою чергу, зіткнувшись на межі другого й третього тисячоліть з подібним розвитком подій, Західний світ переглядає та переоцінює свій культурний багаж – римське право й базові принципи аврамічної етики, що лягли в основу іудаїзму та християнства, які століттями становили метафізику й життєву практику європейської моделі існування суспільства та його культури, визначаючи базові принципи невід'ємних прав людини як «колективного договору». Однак на питання про те, яким чином можна актуалізувати й максимально поширити їх на всі сфери життя сучасних західних соціумів і як повернути безумовну віру людей в абсолютну істинність християнської традиції, задовільних відповідей немає [6, с. 110].

І в сучасному українському суспільстві спостерігаються потреба й пошук певного морального компаса для забезпечення формування нового суспільного договору, досягнення консенсусу між усіма його сторонами в державі, розвитку нових ідей. «В умовах політичної та економічної кризи та одночасно перебуваючи в процесі розбудови правової держави, існує потреба в налагодженні ефективного й неупередженого інформаційно-аналітичного супроводу суспільно-політичних процесів, оскільки громадянське суспільство не може існувати без об'єктивної інформації в поєднанні з відкритим обміном думками» [28].

Важливе значення в цьому контексті мають соціальні медіа, що стали інструментом і центром комунікації. Формування ціннісно-правових уста-

новок в українському суспільстві нерозривно пов'язані та певним чином залежні від політичного процесу. «В Україні політика й право, на жаль, дуже щільно взаємодіють, а часто-густо політика визначає право, що є неприпустимим для демократичної країни. Тому можна зробити висновок, що і політична, і правова свідомість українських громадян вражена ціннісною дезорієнтацією та відсутністю ідеалів. А саме прагнення, устремління, ідеали та настанови формують імперативне тло правосвідомості будь-якого соціуму й передаються в комунікативних актах міжсуб'єктної взаємодії» [29, с. 99].

Враховуючи ці фактори, зрозумілим стає стрімке зростання ролі соціальних медіа в політико-правовій реальності сьогодення. «Політико-комунікаційні технології побудови громадянського суспільства в умовах глобальної інформаційно-комунікаційної революції зазнають істотної трансформації і створюють нові виклики для законодавчої, виконавчої та судової влади в державі, які можуть бути серйозно дестабілізованими в разі, якщо вони не реагуватимуть своєчасно на виклики інформаційно-комунікаційної революції, якщо вони не шукатимуть активних форм діалогу з громадянським суспільством» [30].

Разом з тим інформаційно-комунікаційні технології, виступаючи безпосереднім рушієм процесу глобалізації, сприяють формування єдиного в масштабах усього світу фінансово-інформаційного простору, у якому дедалі більшою мірою здійснюється економічна діяльність людства. В інформаційному суспільстві виробничий базис становлять інформаційні засоби виробництва, важливим продуктом споживання (отже, і виробництва) є інформаційні товари й послуги, а ключовим фактором структуризації суспільства є інформація. Доволі поширеним нині стає поняття «інформаційна економіка», що характеризує сучасну тенденцію розвитку світової економіки, пов'язану зі зростанням ролі інформаційної індустрії і знань в економічному житті суспільства.

Роль і значення інформаційної індустрії у світовій економіці стають дедалі більш значними. Західноєвропейський ринок інформаційних і комунікаційних технологій має вищі темпи зростання, ніж економіка в цілому. Триває також стійке зростання сегмента інформаційної індустрії в економіці США, країнах Північної Європи, Південній Кореї, Китаї, Японії.

Можна стверджувати, що процес переходу до інформаційної економіки – це насамперед соціокультурний і водночас інноваційний процес,

реалізація якого дасть змогу в підсумку сформувати інформаційне суспільство та відповідну економічну систему. Розвиток ІКТ сприяє змінам, які відбуваються в соціокультурній сфері та економіці. Роль інформації, що постійно збільшується, істотно змінює соціокультурний простір. Усе вищезгадане визначає необхідність вирішення суспільно значущого завдання: створення соціокультурної моделі поведінки члена інформаційного суспільства, виявлення «точок» і методів впливів, які забезпечують адаптацію та комфортне існування людини в умовах інформаційного суспільства. При цьому держава має відігравати важливу роль у забезпеченні переходу до інформаційного суспільства за рахунок координації діяльності різних учасників цього процесу, розвитку інститутів демократії, забезпечення правовими заходами прав громадян в умовах інформаційного суспільства та формування відкритого інформаційного суспільства.

Сучасна держава виступає каталізатором змін, які відбуваються, в інтересах суспільства й людини. Саме держава веде боротьбу з монополізмом і здійснює контроль за концентрацією власності в ЗМІ й телекомунікаційному бізнесі; юридично й технологічно забезпечує права на доступ до інформації та інформаційних ресурсів для громадян, а також охорону персональних даних; гарантує свободу слова незалежно від середовища поширення інформації; здійснює заходи щодо розвитку багатонаціональної культури, протистоїть інформаційно-культурній експансії інших країн, проводить інформаційну політику; здійснює цілеспрямоване використання інформаційних і телекомунікаційних технологій для розширення діалогу влади та громадян. Однією з умов ефективної реалізації державою вказаних напрямів державної інформаційної політики є розроблення й ухвалення відповідних стратегічних документів.

Комунікація є обов'язковою складовою державного управління, оскільки вона більшою мірою, ніж інші сфери діяльності потребує спеціальних інформаційних обмінів, установлення й підтримки постійних зв'язків між її суб'єктами та об'єктами. У розвитку комунікацій системи державного управління на принципах електронного урядування свого утвердження набуває якісно новий етап, що зумовив необхідність електронної інформаційної взаємодії як одного з видів комунікації в публічному управлінні в кількох напрямках.

Перший, по вертикалі – від громадян до влади та від влади до громадян. Другий, горизонтально – між громадянами, між владними структурами.

Принциповим у цьому є те, що електронна інформаційна взаємодія відбувається незалежно від владних ієрархій і спрямовується безпосередньо учасниками процесу електронного урядування, які мають доступ до відповідної електронної інформації й здатні формулювати та обстоювати свої думки, оцінки, пропозиції, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології. У зв'язку з цим ряд сучасних дослідників з галузі державного управління у своїх працях схиляються до визначення терміна «комунікації в публічному управлінні» як виду управлінської взаємодії, пов'язаного із створенням режиму ефективного обміну інформацією в системі публічної влади, між інститутами публічної влади та зовнішнім середовищем, спрямованого на уточнення змісту управлінських рішень, усунення перешкод для розуміння управлінських дій тощо [31, с. 3].

Обов'язок органів влади – залучати громадськість до обговорення суспільних проблем і не просто інформувати населення, а обґрунтовувати, пояснювати, пропонувати альтернативні шляхи розв'язання суспільних проблем [32].

Ефективність такої комунікації прямо залежить від рівня праворозуміння, правової культури, виробленим сприйняттям етики правового спілкування. Чим вища правосвідомість громадян, чим бездоганніше діє механізм правовідносин, тим ефективніше відбувається комунікативний правовий процес [33, с. 17].

Ефективність влади в цілому багато в чому залежить від рівня налагодження комунікації між різними органами державної влади, суспільними групами та засобами масової інформації. Як зазначає доктор філологічних наук, професор, експерт з інформаційної політики та комунікаційних технологій Г. Почепцов, комунікацію взагалі можна вважати формою існування влади. Влада не тільки має брати участь у комунікації з населенням, вона мусить сама ініціювати нові типи комунікації. Г. Почепцов виділяє такі типи комунікації: влада – населення та населення – населення й розділяє їх у таких пропорціях: влада – населення (10%) і населення – населення (90%).

На думку експерта, найчастіше комунікація «влада – населення» виникає у кризових ситуаціях і виконує функції корекції висвітлення подій в інформаційному просторі, підготовку до майбутньої події, утримання уваги після закінчення подій та переключення уваги населення. В епоху

новітніх технологій, коли інтерактивність уже не є проблемою, учений стверджує про створення ще одного типу комунікації – «населення – влада», коли суспільна думка багато в чому формує зміст, рішення та дії органів державної влади [34].

Про наявність розуміння важливості комунікації влади та громадян свідчить той факт, що на створене у 2015 р. Міністерство інформаційної політики було покладено завдання розроблення Стратегії інформаційної політики України й Концепції інформаційної безпеки України. Завдання інформаційної політики держави на сьогодні формалізовано в багатьох нормативно-правових актах: Конституції України; Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», Стратегії розвитку інформаційного суспільства; Національній програмі інформатизації; Законі України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні», Законі України «Про адміністративні послуги», Законі України «Про персональні дані», Законі України «Про національну безпеку України»; указах Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України», «Про Стратегію національної безпеки України», «Про Доктрину інформаційної безпеки України» тощо.

Разом з науковим осмисленням теоретичного аспекту проблеми важливим є вивчення реалізованого досвіду програмно-стратегічного забезпечення інформаційної політики розвинутих країн, який може бути використаний у процесі становлення української державної інформаційної політики. Власну інформаційну політику ведуть більшість держав світу, але обсяги їхньої діяльності в цій сфері залежать від поставлених завдань і рівня зацікавленості конкретної країни в інтеграції до глобальної системи комунікації, від історичних чинників, політичного й економічного розвитку, фінансових та матеріальних ресурсів.

Наприклад, метою інформаційної стратегії Великої Британії є вдосконалення умов конкуренції на інформаційному ринку, зростання ефективності інформаційних послуг і впровадження ІТ у державне управління. У 1997 р. у Великій Британії було сформульовано основні правові принципи інформаційної політики: технологічна нейтральність законів, сприяння міжнародному співробітництву, підтримка й захист інтересів споживача в комп'ютерних мережах і системах.

Важливим компонентом політики Великої Британії у сфері комунікації є методології поширення британських інформаційних продуктів у колиш-

ніх колоніях і азійських країнах (наприклад, Індії, Китаї), у яких позиції країни традиційно стабільні.

Політичний курс Великої Британії у сфері інформаційної політики задекларовано в національній програмі The Government's Policy for the Information Age, якою передбачається всебічний розвиток електронної комерції для забезпечення економічного зростання, розвиток телекомунікаційного ринку країни, упровадження інформаційних і комунікаційних технологій в усі сфери життєдіяльності суспільства. Ініціативний проект створення інформаційного суспільства The UK on-line: Information Society Initiative має на меті підтримку малого й середнього підприємництва шляхом інтеграції в мережу електронної комерції.

Уряд Великої Британії за допомогою веб-сайту Information Society Initiative здійснює аналітичні моніторинги інформаційного сектору європейської економіки, процесів конвергенції засобів комунікації, соціальних аспектів становлення інформаційного суспільства. Характерною рисою інформаційної політики Великої Британії є створення регіональних мереж і супермагістралей для оптимізації та підвищення ефективності міжрегіонального й міжнародного науково-технічного співробітництва. Так, упроваджуються інноваційні технологічні проекти Janet і модифікований SuperJanetIV, які передбачають використання нових технологій, розширення доступу до інформаційних ресурсів у різних мережевих системах, підвищення ефективності наукових досліджень, наукового обміну, розвиток потенціалу мережі [35, с. 97–98].

Разом з вивченням зарубіжного досвіду важливою складовою наукового осмислення суспільно-інформаційних процесів у сучасній Україні в контексті глобалізації та становлення світового інформаційного суспільства є дослідження вітчизняного досвіду. Зокрема, у розв'язання проблеми правового інформування громадян активно включилися бібліотеки як соціально-комунікативний інститут, що в результаті усвідомлення нової соціокультурної ситуації, викликані змінами політичного й соціально-економічного характеру, трансформували свою функцію з накопичення документів до їх використання. Виходячи за межі виключно культурної або інформаційної сфер і перетворюючись на сучасний інформаційний центр, бібліотеки поступово перетворюються на суб'єкт різноманітних соціально-комунікаційних процесів. «Здатність сучасної наукової бібліотеки впливати

на процеси розвитку інформаційного середовища як невід'ємної частини будь-якого комунікаційного процесу у правовій сфері дає змогу розкрити як соціальні причини, так і соціальний ефект правотворчого процесу та, як його наслідку, правових реформ. Бібліотечні установи як сучасні інформаційні центри сьогодні ефективно реалізують одну з найважливіших функцій, притаманних соціальним інститутам – соціалізуючу, тобто сприяють розвитку правової свідомості особи» [36].

Також розвиваються сучасні соціальні інститути нового типу – юридичні бібліотеки, що поєднують традиційні функції бібліотеки з функціями галузевих інформаційних центрів. Інформативно-комунікативна діяльність юридичних бібліотек дає змогу виявити джерела, передумови і чинники ефективності функціонуючих на інформаційному ринку правових ідей. Розкрити ступінь впливу правової інформації на індивіда, на процес освоєння й розуміння ним оточуючої соціально-правової дійсності, результатом чого є комплекс правових знань, ідей, поглядів, уявлень у правовій свідомості та юридичному світогляді людини.

Інформаційні продукти бібліотек правового та суміжного змісту стають інформаційним підґрунтям суспільного розвитку, «...продовжуючи діяльність з відбору нової інформації політико-правового характеру, бібліотека враховує потреби та запити цієї спільноти, які диктуються специфікою та умовами її розвитку, проводячи роботу з поповнення соціальної інформаційної бази як інформацією, виробленою самою спільнотою, так і тією, що була створена поза її середовищем. Така інформація становить частину суверенного інформаційного ресурсу держави, його важливий політико-правовий сегмент, сприяє ефективному розвитку цієї суспільно-політичної системи та її взаємодії з навколишнім середовищем» [37].

Участь сучасних бібліотек у комунікаційному процесі розвитку електронного урядування, сприятиме електронній інформаційній взаємодії, розвитку її форм відповідає державній політиці та законодавству України.

У «дорожній карті» Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» визначальною основою і важливим напрямом вектора безпеки є Програма електронного урядування. Зазначеною програмою на її другому етапі впродовж 2013–2014 рр. було заплановано: забезпечити організацію надання послуг в електронній формі в усіх сферах суспільного життя; освоєння технологій інтерактивної взаємодії громадян і підприємців з органами державної вла-

ди та місцевого самоврядування; впровадження у їхню діяльність типових організаційно-технологічних рішень у сфері е-урядування; забезпечення передавання електронних документів у державні архіви, музеї, бібліотеки, їх довгострокове зберігання, підтримка в актуалізованому стані та надання доступу до них. Таким чином, участь бібліотек в інформаційному, комунікаційному процесі розвитку електронного урядування сприяє розвитку багатоаспектних форм електронної інформаційної взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування всіх рівнів із суспільством, громадянами, громадськими інституціями, бізнесом, між собою, їхньому взаємовпливу один на одного за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій при узгодженні інтересів різних соціальних груп, вирішенні питань соціально-економічних і політичних ризиків тощо.

Водночас удосконалення бібліотечно-інформаційної діяльності в напрямі сприяння електронній інформаційній взаємодії між суб'єктами електронного урядування потребує комплексного підходу з урахуванням ряду особливостей комунікаційних процесів: налагодження спеціальних інформаційних обмінів, що сприяють установленню та підтримці постійних зв'язків між її суб'єктами електронного урядування; забезпечення постійного доступу до масивів електронної інформації з питань електронного урядування; реалізації навігаційної функції веб-ресурсами електронного урядування, орієнтації своїх користувачів у його адміністративних е-послугах; удосконалення інформаційно-освітньої функції відповідно до потреб суб'єктів електронного урядування, оскільки безпосередньо факт обміну інформацією між суб'єктами електронного урядування ще не говорить про акт електронної інформаційної взаємодії – інформація, що передається, може бути незрозуміла для того, хто її отримує; врахування соціально-психологічних особливостей суб'єктів електронного урядування, їхнє волевиявлення до встановлення такої взаємодії, безпосереднього спілкування та обміну інформацією з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, під час чого відбувається електронна інформаційна взаємодія суб'єктів електронного урядування.

Оптимізація діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування на принципах електронного урядування, розвиток його інформаційної інфраструктури зумовили запровадження нових підходів у реалізацію бібліотечної практики. Ці підходи підпорядковані новим цілям:

сприяти електронній інформаційній взаємодії між органами державної влади, місцевого самоврядування всіх рівнів та між інститутами громадянського суспільства, бізнесом, громадськістю.

У цьому контексті розвиток бібліотечно-інформаційної діяльності в напрямі впровадження нових форм дистанційного доступу до інформаційних ресурсів, надання спеціалізованих послуг з пошуку офіційної, правової та іншої інформації в онлайн-режимі, розвитку інформаційно-освітньої функції щодо освоєння користувачами бібліотек інструментарію електронного урядування справляють позитивний вплив на процеси електронної інформаційної взаємодії між органами державної влади та місцевого самоврядування всіх рівнів і громадськістю, сприяють подоланню перешкод на шляху просування електронного урядування в різні сфери життєдіяльності українського суспільства.

Поступово в межах можливостей бібліотек удосконалюється весь комплекс технологічних напрацювань з метою розширення відповідного бібліотечного контенту з питань електронного урядування в мережі Інтернет, виробництва відповідних інформаційних продуктів чи надання послуг, створення нових, більш зручних засобів доступу до державної інформації та послуг з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що сприяє активізації електронної інформаційної взаємодії між суб'єктами електронного урядування.

Електронна інформаційна взаємодія в бібліотечній термінології особливо проявляється в контексті досліджень участі бібліотек у сприянні розвитку електронних комунікацій між суб'єктами електронного урядування. Бібліотека як соціальний інститут, який виконує інформаційну та комунікаційну функцію в суспільстві, у межах своїх техніко-технологічних можливостей розвинула найбільш затребувані форми електронної інформаційної взаємодії між суб'єктами електронного урядування. Зокрема, у сучасній бібліотечній практиці враховано ряд основних проблем електронної інформаційної взаємодії між суб'єктами електронного урядування. Серед яких дослідники називають відсутність можливості охопити все населення, особливо на рівні села та району, яка виникла внаслідок економічних, інформаційно-технічних обмежень і соціально-психологічних чинників, зокрема цифрової нерівності населення, обмеженого вільного доступу до Інтернету; гальмування впровадження новітніх телекомунікаційних

технологій та забезпечення технологічної нейтральності; відчуження населення від влади й недовіра до неї; звичка до особистої взаємодії, що особливо важлива для громадян похилого віку, які становлять значну частку користувачів соціальних державних послуг [38].

У зв'язку з цим відбувся розвиток дистантних форм електронної інформаційної взаємодії в бібліотечній практиці через реалізацію різноманітних проектів національного та регіонального значення. Зокрема, у межах розбудови мережі пунктів доступу громадян (далі – ПДГ), яка почала формуватися Українською бібліотечною асоціацією в червні 2009 р. у рамках Програми сприяння парламенту України ІІ (ПСП ІІ) за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Мета проекту – сприяння розбудові правового суспільства, створення для громадськості умов доступності до офіційної інформації в бібліотеках України та прозорості рішень влади шляхом розбудови мережі ПДГ.

Розвиток дистантних форм електронної інформаційної взаємодії, пов'язаних з пошуком офіційної, правової та іншої інформації в онлайн-режимі і з навчанням користувачів інструментарієм електронного урядування, бібліотеки активізують під час реалізації проекту «Публічні бібліотеки – мости до електронного урядування». Проект передбачає введення в електронні комунікації інформації про наявні е-послуги на національному та регіональному рівнях, навчання різних груп населення користувачам ними із залученням інформаційного потенціалу сучасних публічних бібліотек [39].

Через такі спеціалізовані послуги, як тренінги, користувачам бібліотек надається необхідна інформація з питань електронного урядування, про наявні інтернет-ресурси свого регіону, завдячуючи яким можна брати участь в електронному урядуванні, користуватися його інструментарієм і отримувати адміністративні е-послуги. Однією з поширених форм електронної інформаційної взаємодії з місцевою владою в м. Миколаїв є віртуальна приймальня «Запитай у влади». Вона функціонує завдяки роботі веб-сайту міської ради Миколаєва і веб-порталу міського голови.

Сюди можна також віднести й систему електронного голосування з конференц-зв'язком (її використовують для проведення сесій міськради, громадських слухань тощо), якою мешканці міста можуть користуватися під час онлайн-трансляції сесій міської ради. Через центри обслуговування

громадян, які працюють на базі 18 бібліотек міста, організовано дистантний доступ до запропонованих місцевою владою форм електронної інформаційної взаємодії між суб'єктами електронного урядування. Це є унікальною для України технологією надання інформаційних, а подекуди й адміністративних е-послуг у межах бібліотеки. Ідеться про комплекс е-послуг для громадян з дистантного доступу до офіційної інформації, упровадження нових форм електронної інформаційної взаємодії (спілкування) з місцевою владою [40].

Окремим інтерактивним видом правової комунікації суспільства, громадян і органів влади можна вважати інструмент електронних петицій. В історичній традиції різних держав світу існувала спеціальна процедура подання петиції до органів влади. Вона обов'язково мала письмовий вигляд, подавалася за відповідними вимогами та порядком. У сучасному світі з розвитком комп'ютерних технологій і виникненням всесвітньої мережі з'явилася нова форма звернення до влади – через електронну пошту або спеціально створені для таких звернень портали. У багатьох країнах розвинутої демократії електронні петиції за своєю суттю є засобом прямої участі населення в здійсненні влади в країні. На сьогодні більше 70 держав використовують цей інструмент взаємодії суспільства і влади.

Цей новітній механізм комунікації в Україні запрацював з липня 2015 р., коли Верховна Рада внесла зміни до Закону України «Про звернення громадян» і громадяни отримали можливість прямої комунікації з Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, органами місцевого самоврядування. Успіхи України в запровадженні петиції як інструмента електронної демократії вже визнані й на міжнародному рівні. За оцінкою ООН, українці піднялися на 45 позицій за розвитком електронної участі громадян за останні два роки та увійшли в топ-35 країн світу за цим показником.

В експертному середовищі систему електронних петицій в Україні від самого початку умовно поділили на два рівні: звернення до вищих органів державної влади та органів місцевої влади й самоврядування, що має сенс не тільки для аналізу змісту самих петицій, а також і для розгляду реакції влади на звернення громадян, ефективності самого інструмента електронних петицій. За майже три роки, що працює цей механізм взаємодії громадськості та владних інституцій, відбулася певна систематизація функ-

ціонування електронних петицій, виявилися окремі недоліки й переваги самого інструментарію електронної комунікації.

За характером вимог електронні петиції розділяють на такі групи: прохання, пропозиції і вимоги. За характером дії – на дозволи (розширення свобод) і заборони (обмеження свобод). Натомість найважливішим і показовим для аналізу електронних звернень варто виділяти змістовну складову петицій, де абсолютним лідером виступає проблема контролю громадськості за владою.

За походженням петиції вирізняють індивідуальні та колективні, за способом подання – паперові й електронні. За юридичним характером петиції можуть бути консультативними та імперативними. Консультативні петиції запроваджуються для аналізу суспільної думки і виявлення гострих та болючих проблем суспільства і влади. Правових наслідків така петиція не має, натомість вона сигналізує владі про актуальність тих чи інших питань соціального й державного розвитку. Наслідком таких петицій може стати запровадження громадських чи державних ініціатив для розв'язання виявлених проблем. Саме такий характер петиції запроваджено в Україні.

Імперативні петиції мають обов'язковий характер для органів влади. Така процедура існує, наприклад, у Фінляндії, де петиції, що зібрали 50 тис. підписів, автоматично стають законопроектами, і парламент Фінляндії зобов'язаний їх розглядати в пріоритетному порядку. Регламентом законодавчого органу Латвії передбачено, що будь-яку петицію, яка отримала підтримку 10 тис. громадян, обов'язково має бути включено до порядку денного сейму [41].

Український досвід функціонування електронних петицій став підтвердженням світової практики, яка свідчить, що найбільш ефективними виступають петиції, спрямовані не загальнодержавним, а місцевим органам влади. За даними експертів, що проводять постійний моніторинг і аналіз електронних петицій українських громадян, близько чверті відповідей вказували на те, що петиції було підтримано місцевою владою, вони спонукали принаймні до якихось дій, спрямованих на вирішення порушених питань. Однак є ще більш позитивні результати такої роботи. Зокрема, найбільш відкритою до петицій вважають київську владу, яка, на думку експертів, підтримує близько 70% петицій.

Саме в процесі такої комунікації між владою й суспільством має діяти пріоритет закону; здійснюватися нівелювання негативізму та агресії; визначатися система цінностей у захисті прав і свобод; має відбутися вибір форм та змісту комунікації; свідоме переформування конфлікту в можливий правовий варіант позитивної кореляції комунікативних дій [33, с. 19]. У підсумку сказане вище сприятиме створенню в суспільстві підґрунтя для поступального розвитку.

Отже, сучасне українське суспільство перебуває в складних умовах трансформації. Серед характерних для України умов можна назвати нестабільність політичного й економічного стану країни, яка не дає змоги державі швидко та ефективно розв'язати економічні й організаційні проблеми забезпечення переходу до інформаційного суспільства; воєнні дії на Сході України, економічні умови; повільне проведення ринкових реформ в економіці країни в цілому; недостатньо високий рівень розвитку інформаційно-комунікаційної інфраструктури та промислового виробництва інформаційних засобів, продуктів і послуг, відсутність у держави засобів для їх модернізації та розширення; високий рівень монополізації ЗМІ, слабка підконтрольність суспільству системи формування громадської свідомості; наявність високонаукового, освітнього й культурного потенціалу, що створений ще за часів СРСР і зберігається в Україні; наявність значної культурної спадщини, а отже, можливість наповнити власним змістом інформаційні послуги й продукти.

Серед проблем формування інформаційного суспільства в Україні можна назвати: слабкість координації зусиль державного й приватного секторів для ефективного використання наявних ресурсів; низька ефективність використання фінансових, матеріальних, кадрових ресурсів; повільні темпи впровадження ІКТ у політичну й соціально-економічну сфери; повільна побудова національної інформаційної інфраструктури, відставання в обсягах використання ІТ; нерівномірність забезпечення можливості доступу населення до комп'ютерних і телекомунікаційних засобів, формування «інформаційного розриву» між окремими регіонами, галузями економіки та різними верствами населення; недостатній рівень інформаційної представленості в інтернет-просторі; невирішення в повному обсязі питання захисту авторських прав на програмну продукцію, відсутність системних державних рішень, спрямованих на утворення національних структур (технопарків) з розроб-

лення програмного забезпечення; недостатній рівень упровадження нових методів навчання з використанням сучасних ІКТ, недостатня фінансова підтримка наукових досліджень у галузі інформатизації.

Важливо зазначити, що прискорений процес побудови інформаційного суспільства можна очікувати тоді, коли завдання щодо розвитку інформатизації та її забезпечення реально стануть першочерговими державними пріоритетами. Нормативно-правове забезпечення сфери інформаційних відносин в Україні потребує подальшого розвитку і вдосконалення, зокрема, таких питань, як розроблення проекту інформаційного кодексу, формування, використання, зберігання й поширення національних інформаційних ресурсів; заходів підтримки вітчизняної індустрії програмного забезпечення; обмін інформацією в електронній формі, насамперед ведення електронного документообігу; посилення стану інформаційної безпеки, захисту державних інформаційних ресурсів, захисту персональних даних; створення єдиної системи стандартів з ІТ, узгодження нормативно-правової бази України з нормами міжнародного права сертифікації засобів інформатизації тощо.

Першочерговими завданнями держави у сфері інформаційної політики є забезпечення конституційного права на одержання, використання, поширення та зберігання інформації, на вільне вираження своїх поглядів на основі максимально ефективного використання для науково-технічного, культурного, соціального розвитку тих можливостей, які надають новітні засоби обміну інформацією, виробництво та просування на світовому рівні власного інформаційного продукту. Розвиток інформаційного суспільства в Україні можливий лише на основі комплексного підходу, що містить стратегічне бачення інформатизації суспільства й координується наявними соціально-економічними, політичними й культурними пріоритетами держави та міжнародною практикою.

1.2. Інформаційні впливи як фактор соціально-політичного розвитку постіндустріального суспільства

У сучасному інформаційному світі засоби масової інформації виконують головну інформативну функцію в суспільстві. З розвитком ЗМІ посилюється і їхній вплив на свідомість людей. ЗМІ можуть впливати

на всі сфери суспільного життя, адже вони є не лише каналом висвітлення громадської думки, а й засобом її формування. В умовах інформаційного суспільства та глобалізації ЗМІ є не просто суб'єктами впливу на масову свідомість, а й інструментом, за допомогою якого здійснюється безпосереднє формування самої свідомості. Починаючи з формування порядку денного – визначення важливих і незначних тем, явищ, подій, що їх має оговорювати суспільство до завданих конотацій – актуальності чи легковажного ставлення, пафосу чи іронії тощо.

Медіа з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій стрімко вдосконалюють методи та прийоми створення бажаного уявлення про описуване явище – аж до формування картини світу. Як зазначає А. Моль, ЗМІ фактично контролюють усю нашу культуру, пропускаючи її через свої фільтри, виділяють окремі елементи із загальної маси культурних явищ і надають їм особливої ваги, підвищують цінність однієї ідеї, зменшуючи цінність іншої, поляризуючи таким чином усе поле культури. Те, що не потрапило до каналів масової комунікації, у наш час майже не чинить впливу на розвиток суспільства [42, с. 193].

Відмітною рисою нової стадії міждержавних відносин постіндустріального суспільства, що розвиваються на тлі формування й стрімкого розгортання глобального інформаційного простору, є культурно-ідеологічна експансія. Актори сучасного політичного процесу задля вирішення поставлених завдань долучаються до використання цілеспрямованих і спеціальних інформаційних технологій. Причому масштаби використання та характер зазначених прийомів впливу дають змогу вести мову про інформаційно-комунікативну революцію в політичній сфері. У контексті нової реальності, що твориться в результаті зазначеної революції, від самого початку неполітичні суб'єкти соціокультурного процесу і їхня діяльність наповнюються політичним змістом. Зокрема, досягнутий на сьогодні рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій дає можливість якісно змінювати традиційні політичні інститути – на кшталт систем електронного голосування, електронного уряду тощо.

Разом з тим змінюються форми, способи й методи політичного впливу на соціально-політичний простір як усередині держав, так і на міжнародній арені, що, у свою чергу, істотно коригує політичні відносини як такі. Унаслідок зазначеної еволюції відбувається своєрідна медіатизація політики

як процесу поглиблення залежності та взаємозалежності політики й мас-медіа, який, на думку сучасних дослідників, є фундаментальною тенденцією сучасності [43]. Причому підкреслимо, що ця трансформація політики є безпосереднім і об'єктивним наслідком розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Становлення інформаційного суспільства нероздільне з процесом політичної медіатизації як індикатором інтенсивності розвитку нової інформаційної епохи. Цей процес наочно свідчить про зміну місця й ролі медіа в сучасному суспільстві, забезпечує реалізацію основних принципів, свобод у демократичній державі, а медіа стають невід'ємним елементом інформаційно-комунікативної системи політикуму [44, с. 622], який, у свою чергу, активно використовує медіа для здійснення впливу на суспільство.

Як зауважує І. Рибак, значна роль у цьому процесі належить саме інформаційно-маніпулятивним технологіям. Будучи різновидом політичних технологій, вони впливають на політичну свідомість і поведінку з метою ефективної організації та управління комунікацією між політичними суб'єктами й громадянами і виступають трендом розвитку інформаційного суспільства [45, с. 568].

У свою чергу, наголошуємо, що зважене ставлення до практичних проявів зазначеного тренду має виняткове значення з огляду на те, що стратегічним напрямом інформаційно-маніпулятивних технологій є забезпечення громадського визнання певних суб'єктів політики, а також відповідних політичних програм, світоглядних ідей, які можуть набувати характеру зовнішньої інформаційної експансії. Треба зауважити, що в умовах сьогодення культурно-ідеологічна експансія набуває широкого масштабу та, крім суто політичної сфери, на вістрі інформаційних впливів опиняється культурно-духовна складова національної безпеки держави [46, с. 12]. З огляду на це, цілком виправданим і своєчасним є включення в Доктрину інформаційної безпеки України таких положень: «розвиток та захист національної інформаційної інфраструктури», «збереження і примноження духовних, культурних і моральних цінностей Українського народу», «розвиток медіакультури суспільства та соціально відповідального медіа-середовища» [47].

Особливої ваги проблема набуває з огляду на неоднозначну природу процесів глобальної інформатизації і світових мережевих інформаційних структур. Поряд з беззаперечними позитивними наслідками зазначеного

явища, такими як зростання інтелектуального ресурсу та ефективності його використання для сталого розвитку людства, удосконалення систем забезпечення комфортних умов і безпеки особистості, суспільства й держави, існують також істотні ризики тій-таки безпеці та комфорту. Зокрема, дослідники стверджують, що Інтернет впливає на політичні процеси в сучасному суспільстві найактивнішим чином, а інформаційні технології використовуються не тільки як засіб комунікації, а і як зброя боротьби з конкурентами через так званий злив інформації, яка не може бути оприлюднена в друкованих ЗМІ як засіб агітації [48, с. 28].

Розвинуті інформаційно-комунікаційні технології істотно розширюють можливості контролю масової свідомості, сприяють підвищенню ефективності використання маніпулятивних технологій з метою впливу на політичну поведінку окремих груп населення або навіть великих соціальних верств. У ґрунтовному дослідженні М. Кононова широко використовується поняття «інформаційно-політичні технології» та підкреслюється, що вони «за своїм впливом на виборців або політичних опонентів завжди спрямовані на побудову у свідомості програмованих циклів відповідного сприйняття відповідним чином сформованої інформації і відповідної діяльності як реакції на отримані установки» [49, с. 76].

Таким чином, ефективне управління інформаційно-комунікативними потоками й технологіями стає дієвим інструментом і вирішальним ресурсом політичної влади, яка за рахунок цілеспрямованого управління політичною інформацією досягає максимально можливих результатів з відносно малими затратами. Разом з тим стрімкий розвиток інформаційних технологій, що привів до виникнення феномена інформаційного суспільства, не лише змінив методологію політичної влади, а і створив умови для формування нової якості громадянської участі в політичному процесі.

Поряд з істотним спрощенням організації горизонтальної комунікації між учасниками традиційних форм соціальних рухів виникають нові мережеві структури, що забезпечують швидке залучення громадян у процес координації спільних дій, вироблення та прийняття рішень як на локальному, так і національному й навіть глобальному рівнях. Технологічні досягнення інформаційного суспільства значною мірою звузили можливості державного контролю інформаційних потоків і зумовили виникнення нових викликів. Інтернет разом із сучасними засобами комунікації створив умови

для виникнення нової форми громадянського суспільства – «міжнародного», яке здатне об'єднувати людей за інтересами й уподобаннями, майже не звертаючи уваги на державні кордони [46, с. 13].

Звичайно, це не стосується крайніх випадків цілеспрямованого й тотального обмеження, до яких вдаються окремі загальновідомі недемократичні країни. Зазначена риса сучасної комунікації становить неабияку небезпеку, оскільки, за висновком дослідників, інструментарій протиборства країн істотно розширився саме за рахунок інформації. Як вказує М. Пілат, відтепер інформацію використовують як сучасну зброю для ведення воєн. Ефективність інформаційних впливів визначається передусім умінням використовувати безпосередньо інформацію. Складна когнітивно-аксіологічна природа інформації штовхає до пошуку новітніх тактичних і стратегічних прийомів для здійснення інформаційних впливів, які допоможуть досягти бажаних завдань та мети [50, с. 187]. І не останню роль у здійсненні таких впливів уже відіграють різноманітні соціальні мережі, через які потрібна інформація поширюється зі значною швидкістю.

Як бачимо, виникнення інформаційного суспільства складне й навіть неоднозначне за своїм впливом на розвиток глобального людства явище. Безумовно, стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій сприяв істотному технічному полегшенню процесів створення інформаційного продукту, збереження, обміну й поширення інформації, до яких отримали можливість долучатися широкі маси населення – і окремі громадяни, і різноманітні об'єднання. За таких умов знімаються організаційні й технічні обмеження, що заважали практичній реалізації принципів безпосередньої демократії, – на кшталт е-петицій.

Разом з тим ті ж новітні технології сприяють виникненню феномена так званого нового тоталітаризму, коли людина за допомогою сучасних комунікативних технологій не лише підпадає під постійний нагляд, а може опинитися й під контролем через глобальні інформаційні системи маніпуляції свідомістю. Сучасні технології з раніше недосяжною ефективністю дають змогу збирати й обробляти величезні обсяги інформації, що, у свою чергу, дає можливість максимально персоналізувати зміст політичних звернень, чітко визначити, який із сегментів електорального масиву на який меседж видасть максимально позитивний відгук. Звісно, що суто політичними інтересами використання новітніх технологій не обмежується, але інші сфери

їх застосування, з огляду на масштабність і специфічність явища, природно, виходять за межі цього дослідження.

Як зазначалося вище, інформаційно-комунікаційні технології дедалі активніше використовуються для просування геополітичних інтересів. Зокрема, виникнення явища «ненасильницької» зміни політичного режиму безпосередньо пов'язано з активним використанням саме інформаційних впливів, у тому числі й за допомогою соціальних мереж, які разом з іншими технологічними досягненнями інформаційного суспільства та новітніми засобами комунікації здатні стати міцним засобом культурно-ідеологічної експансії, що створить передумови для соціальної й політичної дестабілізації не лише локального чи регіонального, а й національного масштабу, а також здатні спричинити розкол цивілізаційних підвалин держави. Причому треба підкреслити, що йдеться не про далеке чи недалеке майбутнє.

Глобальна інформаційно-комунікативна система вже не лише реальність як надбання технологічного генія людства, а й інструмент активної дії державних і недержавних суб'єктів різноманітних та, головне, політичних процесів, що відбуваються у світі в режимі реального часу. За таких умов поняття суверенітету, збереження традиційних цінностей, захисту культурного та соціально-політичного простору держави набувають нового змісту й потребують комплексного підходу, який передбачатиме протидію деідеологізації та маргіналізації свідомості внаслідок трансформації раціональної свідомості суспільства в ірраціональну.

До зовнішніх загроз національній безпеці в духовно-культурній та інформаційній сферах дослідники відносять вплив процесів глобалізації, що пов'язані з масовізацією й уніфікацією культури, наполегливою трансляцією інших патернів, в інформаційному впливі ззовні за допомогою засобів масової інформації та комунікації, Інтернету, наслідком чого є формування позитивного образу «іншої» держави й деструктивного ставлення до своєї.

Особливо небезпечні ці процеси для держав, що перебувають на етапі становлення. Зокрема, доба перебудови, соціально-політичні трансформації пострадянських країн дискредитували й більшою мірою зруйнували ціннісно-нормативну систему радянського часу, але водночас не запропонували адекватної заміни. У результаті суспільство багатьох новостворених держав опинилося на своєрідному ціннісному роздоріжжі та стало жада-

ною метою для різноманітних акторів інформаційних впливів і зручним майданчиком відпрацювання маніпулятивних методів з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій [46, с. 14].

Зокрема, як зазначає О. Волочаєва, у Росії на сьогодні спостерігаються спроби створити ціннісний гібрид, ціннісно-нормативну кентавр-систему із царських і радянських елементів, розбавлених проблематикою постмодерну. У цю нову систему входять православ'я, російсько-радянське розуміння «імперськості», максимальна централізована і вертикально вибудована «держава – політична влада», патріотизм [51, с. 22].

На жаль, сучасний світ уже переконався, до яких масштабних деструктивних наслідків може призвести застосування маніпулятивних інформаційних технологій і на які необдумані кроки може воно спровокувати політичне керівництво.

У постіндустріальну епоху інформація та інформаційні технології перетворюються в потужні важелі політичної влади. На думку відомого американського соціолога Е. Тоффлера, майбутні успіхи політичного розвитку, політичної модернізації безпосередньо пов'язані з можливістю і вмінням вправно керувати політичною інформацією та політичними комунікаційними потоками [52, с. 22]. Сьогодні ми стаємо свідками того, що і в глобальному, і в національному, і в регіональному вимірах розгортається «битва» за інформацію, за контроль над інформаційними потоками, за владу. Більше того, для цих «битв» уже створено спеціалізовані структури, не лише під відкритою мілітарними назвами, а й з відповідним підпорядкуванням. Зокрема, міністр оборони Російської Федерації С. Шойгу 22 лютого 2017 р. підтвердив створення в Збройних силах РФ військ інформаційних операцій: «За цей час створено війська інформаційних операцій, що значно ефективніше й сильніше ніж те, що ми раніше створювали в напрямі, який має назву “контрпропаганда”» [53].

Проте треба зауважити, що, за даними дослідників, створення зазначених структур у системі російських збройних сил є лише черговим епізодом загальносвітового процесу розвитку засобів і установ інформаційного впливу. Як зазначає І. Панарін, формування особливого явища – «інформаційні операції» розпочалося ще всередині минулого століття в стінах Пентагону, а на сьогодні, порівняно з іншими країнами, США володіють значною перевагою у сфері розроблення і використання

інформаційних телекомунікаційних технологій, а також різних радіоелектронних систем [54, с. 301].

З огляду на це, беззаперечно, справедливим є висновок Е. Тоффлера про те, що «сучасне суспільство вступає в еру метаморфоз влади. Знання перестало бути додатком до влади грошей і влади сили, знання стало їхньою сутністю. Воно, по суті, їхній граничний підсилювач. Це – ключ до розуміння прийдешніх метаморфоз влади, і це пояснює, чому битва за контроль над знаннями й засобами комунікації розгорається на всьому світовому просторі» [52, с. 23]. Як приклад продовження розгортання відповідних структур і їхнього безпосереднього зв'язку саме з проблемою інформаційних впливів нагадаємо, що директивою президента США PDD-68 від 30 січня 1999 р. Білий дім створив нову структуру під назвою International Public Information Group (IPG), завданням якої стало професійне використання розвідувальної інформації з метою здійснення впливу «на емоції, мотиви, поведінку іноземних урядів, організацій і окремих громадян». Як вказує І. Панарін, за суттю – це механізм інформаційного впливу на зарубіжні країни [54, с. 301].

Поява нових структур у США тривала. Так, 21 січня 2003 р. президент Д. Буш підписав директиву про створення в апараті Білого дому управління глобальних комунікацій для боротьби з антиамериканськими настроями у світі. У травні 2005 р. Пентагон сформував спеціальну групу, завданням якої стало придушення активності противника в Інтернеті та інших електронних мережах. Не стоять осторонь інформаційного протистояння й інші країни світу. Зокрема, Г. Почепцов зауважує, що «Британія завжди була серйозним гравцем у сфері впливу: і за часів Другої світової війни, і в період війни холодної. У Британії також працював свій “туру” інформаційних воєн Ф. Тейлор. Держуправління Британії легко сприйняло ідеї теорії підштовхування Р. Талера. У результаті навіть усередині урядових структур створили свої тексти на цю тему, а також окремий урядовий підрозділ. Тобто нетрадиційні підходи не є тут новиною» [55].

Наведені приклади створення відповідних структур, що цілеспрямовано займаються розробленням, організацією і веденням різноманітних інформаційних операцій, є яскравою ілюстрацією «метаморфоз влади» в сучасному світі.

Проведений аналіз і наведені випадки активної розбудови систем інформаційного впливу дають змогу припустити, що опанування інфор-

маційними технологіями, можливість керувати інформацією та інформаційними потоками вже стали одним з головних важелів політичної влади. В епоху інформаційного суспільства саме можливість генерувати й транслювати політичну інформацію, здійснюючи ефективний інформаційний вплив, у поєднанні з наявністю спеціальних механізмів та інститутів, які можуть цим цілеспрямовано й успішно займатися, визначає результативність державної політики як усередині країни, так і на міжнародній арені. Причому арсенал і методи роботи в зазначеному напрямі постійно розширюються і вдосконалюються. Зокрема, у країнах Заходу з метою залучення молоді до більш активного політичного життя формується модель сучасної громадянської участі за допомогою створення нових і використання існуючих мережевих структур. Як вказує О. Волочаєва, кандидати на державні посади, представники політичних партій і корпорацій вкладають величезні кошти в різні ініціативи, покликані за допомогою цифрових медіа залучати молодь у громадянську й політичну активність. Наприкінці 1990-х років деякі некомерційні організації почали створювати сайти з єдиною метою – залучити молодь до громадянського та політичного життя. Дослідження, проведене Американським університетом, виявило близько 300 подібних сайтів. Серед них були й такі проекти, які, використовуючи інтерактивні можливості Інтернету, змогли стати інструментом для політичної мобілізації молоді. Інтернет відіграв вирішальну роль у житті цих організацій, посиливши віртуальне співробітництво та принісши небачений досвід масового спілкування в мережі політично орієнтованої молоді [51, с. 104].

Водночас за допомогою використання новітніх комунікаційних технологій з'являється не лише можливість залучити молодь до активної участі в політичному житті, а й створити середовище інформаційного впливу національного культурного та політичного продукту, який зможе протистояти загрозі культурної стандартизації як зворотного боку виникнення глобального інформаційного простору. Виходячи з цього посилу, можна стверджувати, що сучасні держави, забезпечуючи свою національну безпеку, повинні шукати баланс глобального й національного, адаптуючи свої інститути та національні спільноти до нових реалій. Вони мають стимулювати лояльність громадян і забезпечувати власну легітимність не тільки «мантрами», пов'язаними з культурною гомогенністю, яка формувалася, транслювалася та зберігалася через систему освіти, армії тощо, а й за

допомогою створення нових інститутів і патернів, які зможуть керувати суспільством та державою, уникаючи конфліктів, у ситуації зростаючої гетерогенності і суспільного, і національного, і світового політичного простору [51, с. 108].

Особливо актуальною ця проблема є для України, яка, за концепцією американського філософа С. Гантінгтона, перебуває на лінії цивілізаційного розлому [56]. Протистояння ж, що загострюються за рахунок стрімкого розвитку транспортних та інформаційних комунікацій, найбільш актуалізуються саме на лініях подібних розломів. Важливою проблемою, що безпосередньо стосується актуальних для сучасної України викликів, є зростання можливостей інформаційного впливу на діаспори та національні меншини з боку країн-донорів чи відповідних національних держав. Політичний процес у державах-реципієнтах завдяки розвитку інформаційно-комунікативних систем, діяльності діаспоральних структур, їхніх зв'язків з країною-донором стає частиною соціально-політичного життя країн-донорів. Як родинні, етнічні групи можуть підтримувати тих, хто покинув країну-донора, так і мігранти можуть здійснювати підтримку родичів і друзів, що залишилися на Батьківщині.

Тобто «загальне ущільнення» світу стимулює діяльність споріднених груп, пов'язану із забезпеченням партіям і рухам мігрантів моральної, дипломатичної, фінансової та матеріальної підтримки. Для того щоб оптимізувати процес передачі різних видів і форм допомоги, формуються соціальні міжнародні мережі. Можна припустити, що подібні процеси породжують соціально-політичні конфлікти в країнах-реципієнтах. Більше того, роблять їх затяжними і важкокерованими [51, с. 109].

Ще один приклад практичного застосування інформаційного впливу – концепція «м'якої сили», автором якої є американський політолог Д. Най [57, с. 7]. Згідно з концепцією, «м'яка сила» – це форма політичної влади, що досягає бажаних результатів на основі добровільної участі, симпатії та привабливості. На переконання американського дослідника, саме через мову й культуру реалізується «м'яка сила», що відіграє ключову роль у міжнародних відносинах і впливає напряму чи опосередковано на світову політику та комерційні зв'язки.

Найважливішою та підступною рисою «м'якої сили» є її уявна відстороненість від актора, що викликає в об'єкта впливу відчуття самотій-

ного опанування інформацією та набуття нових ціннісних орієнтирів і політичних уподобань. Таким чином, досягнення бажаного для актора інформаційного впливу набуває характеру маніпуляції, яка забезпечує виконання потрібних маніпуляторіві дій без застосування сили або її загрози. І незважаючи на те що ефект від застосування «м'якої сили» значно відтягнутий у часі, а реальний результат важко прогнозований, для актора змін ресурсно він набагато менш затратний. Головним чином за рахунок того, що результат досягається через вплив на еліту, інтелектуальний прошарок і маси, досягається їхніми зусиллями, їхньою колективною дією, пов'язаний з жертвами, але з боку саме тієї країни, на яку здійснено вплив [51, с. 114].

Аналіз новітньої історії України та поточної ситуації показує, що проблема використання інформаційних впливів не менш гостро стоїть і у внутрішньополітичному житті нашої країни. Зокрема, у вигляді різних технологій маніпулятивного впливу в політичному процесі й методах формування суспільної свідомості.

На сучасному етапі в Україні спостерігаються численні деструктивні процеси, які говорять про нестачу фактичних основ ефективного керування, а також належних політичних, владно-державних важелів забезпечення відкритої політичної комунікації. Ключову причину цих процесів С. Гаврилюк вбачає в кардинальній відмінності між обіцянками владної еліти України, яка використовує їх для легітимізації своєї діяльності через популізм, політичну мімікрію (маскування брехні й досягнення власної вигоди), і її реальною політичною діяльністю, особливо в контексті воєнного протистояння на Сході України.

Як наслідок, ми вбачаємо взаємну залежність між недовірою до політикуму з боку громадян в Україні та безперервними спробами політичних суб'єктів масово мобілізувати суспільство для боротьби/«революції» шляхом використання маніпулятивних (часто деструктивних), що роз'єднують суспільство, політичних гасел, по історичній пам'яті з метою досягнення власних політичних цілей [43].

Останнім часом серед політиків набуває популярності спілкування з виборцями і висловлювання думок на злободенні теми за допомогою Facebook чи блогів. Це цілком зрозуміло і виправдано, оскільки користувачі, які отримують політичну інформацію каналами Інтернету, здебільшого є,

так би мовити, «комунікативною» елітою сучасного суспільства. Журналісти, викладачі, політологи, експерти й інші категорії громадян, що є користувачами політичних ресурсів Інтернету, не тільки беруть активну участь у політичному процесі, а й мають відповідне коло професійного чи особистого спілкування, у якому вони більшою чи меншою мірою здійснюють певний авторитетний вплив. Залучення цих людей на свій бік є особливою цінністю для будь-якої політичної організації, що прагне розвиватися сама, розвивати свою країну та розбудовувати систему інформаційної безпеки.

Натомість в Україні використання інформаційно-маніпулятивних технологій унаслідок внутрішньополітичної специфіки здебільшого спрямовано на вирішення поточних вузькопартійних завдань, а розв'язання проблеми створення системи ефективної протидії зовнішній інформаційній експансії перебуває на початковій стадії. Причому таке становище спостерігається й сьогодні, коли навіть поверхневий аналіз інформаційного простору свідчить, що інформаційна експансія вже не є абстрактним явищем. Вона активно відбувається в тому числі в одному з найбільш вразливих елементів соціальної комунікації – символізмі.

Невипадково автори колективної монографії «Символи в комунікації» стверджують, що символ є одним з найбільш універсальних, стійких та ефективних інструментів будь-якої комунікації. Незважаючи на більше ніж 200-літнє осмислення та ілюзію загального розуміння, поняття символу й сьогодні є одним з найбільш туманних і суперечливих у науці. Виступаючи атрибутом усіх комунікаційних процесів, символи широко використовувалися й продовжують використовуватися в легітимації чи делегітимації соціальних суб'єктів і явищ [58, с. 4].

У свою чергу К. Юнг вважав, що символ – це знак, за допомогою якого людина пов'язує світ індивідуальної свідомості зі світом колективного несвідомого. Символічні знаки здатні утворювати судження, передавати інформацію, оціночне ставлення, детермінувати дію суб'єкта комунікації. Як символ, на думку науковців, може виступати будь-що, якщо за допомогою таких знаків можна вказати на якийсь глибший, неочевидний сенс: різні предмети (сонце, дерево, гора Афон у Греції, зуб Будди в Шрі-Ланці тощо); малюнки й зображення (зірки, хрести, грифони тощо); обряди, танці; слова та вирази; знаки, що позначають частини людського тіла; особли-

вості поведінки; одяг; прикраси й аксесуари; запахи; квіти; дії і вчинки [59, с. 19].

Особливої ваги символи набувають у контексті формування історичної пам'яті. Зокрема, формуючи відповідне тематичне наповнення інформаційного простору всередині РФ у виданнях, що виходять під грифом РАН, використовується, м'яко кажучи, доволі «специфічне» трактування історичних подій і термінів: «К началу XX ст. в Центральном Черноземье, на русско-украинском пограничье, сформировался своеобразный субэтнос – “хохлы”, “перевертны” – с особой идентичностью, отличающей его представителей как от русских, так и от украинцев» [60]. Подібне вільне трактування історії дає змогу забезпечити широко популяризованій сьогодні концепції «русского мира» міцний «науковий» ґрунт. Водночас варто наголосити на тому, що важливість концепції «русского мира» та осучасненої ідеї «собиранія земель» для теперішньої Росії підтверджується виходом збірок наукових статей, присвячених обґрунтуванню територіальних претензій РФ до України [61].

Протягом певного часу Україна фактично не реагувала на таке наповнення російського дискурсу загалом і наукового зокрема, допоки від обговорень тем про претензії не дійшла справа до практичної їх реалізації через анексію території. З початком неоголошеної війни Росії проти України змінилися не лише акценти у вітчизняних оцінках історичних подій – змінилися підходи до їх трактування не лише в суспільному та науковому дискурсах, а й, що надзвичайно важливо, у політичному дискурсі. Яскравою ілюстрацією цьому може служити обґрунтування необхідності прийняття Закону, записане в Преамбулі до Закону України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» № 315-VIII: «Усвідомлюючи, що Друга світова війна 1939–1945 рр., що розпочалася внаслідок домовленостей націонал-соціалістичного (нацистського) режиму Німеччини та комуністичного тоталітарного режиму СРСР, стала найбільшою трагедією людства у XX ст.», «...зважаючи на те, що під час Другої світової війни 1939–1945 рр. націонал-соціалістичним (нацистським) та комуністичним тоталітарним режимами на території України було вчинено численні злочини проти людства та людяності, воєнні злочини та злочини геноциду, внаслідок чого Україні та Українському народові було завдано величезних втрат» [62].

Екс-директор Національного інституту стратегічних досліджень Ю. Рубан, досліджуючи методи, які використовує російська пропаганда, у жовтні 2014 р. зазначив: «Мова і символічний ряд міфу про Велику Перемогу цілеспрямовано та інтенсивно використовуються Росією в інформаційній війні проти України. Георгіївська стрічка – символ цієї війни, яка давно вирвалася за межі інформаційного простору, простелила шлях до анексії та агресії і стала їхнім символом» [63].

Використовуючи такі поняття та користуючись тим, що їхній зміст пересічні громадяни не завжди розуміють, російській ідеологічній машині до сьогодні вдається згуртовувати суспільство довкола розкручених місцевими медіа пропагандистських кліше на зразок «розп'ятих хлопчиків». До речі, тематика Другої світової війни в російській інтерпретації (Великої Вітчизняної війни) є однією з визначальних складових російського гранд-наративу. Важливо також, що в сьогоdnішній Росії використовується поняття «фашизм» і його похідні. У результаті, наслідуючи традиції СРСР, відбувається традиційна підміна понять між італійським фашизмом і німецьким нацизмом.

Актуальність проблем у реалізації політики пам'яті, які держава намагається розв'язати шляхом внесення змін до вітчизняного законодавства, до сьогодні не втрачено. Як важливий аспект подальшого розвитку законодавчої бази у сфері «політики пам'яті» і створення певної картини символів, з нашої точки зору, варто розглядати звіт від громадськості «Реформа у сфері політики пам'яті: проміжні підсумки виконання «декомунізаційних законів»», підготовлений експертами Лабораторії законодавчих ініціатив у рамках Програми USAID «РАДА: відповідальність, підзвітність, демократичне парламентське представництво», що виконується Фондом «Східна Європа» [64].

Автор доповіді, експерт, член групи «Політика національної пам'яті» коаліції провідних громадських організацій та експертів України «Реанімаційний пакет реформ» А. Олійник, визнаючи, що фактом прийняття «декомунізаційних» законів вдалося досягти багатьох цілей, усе ж зауважує в доповіді: «Однак наміри ініціаторів реформи у сфері політики національної пам'яті були ширшими. Наразі в робочому процесі перебуває формування Музею Майдану та Музеїв тоталітаризму (музеїв окупації), ухвалення нової редакції закону «Про реабілітацію жертв політичних реп-

ресій” з розширеним переліком категорій осіб, які підлягають реабілітації; врегулювання питання щодо державних свят, ухвалення закону про Український інститут національної пам’яті; оновлення загального архівного законодавства та створення Галузевого державного архіву Українського інституту національної пам’яті» [64].

Звертаючи увагу на те, що процес реалізації політики пам’яті представлено в інформаційному просторі, аналітик подає такі узагальнення: «Фактично, охоплені всі ключові меседжі – демонтаж пам’ятників, який часто перетворюється на проблемний процес, перейменування, що провокують дискусії, зміна назв радянських свят, історії з архівів радянських репресивних органів, питання реформи українського святкового календаря, відкриття Музею монументальної пропаганди в СРСР. Бракує матеріалів на локальних рівнях, які б несли роз’яснювальну функцію. Наприклад, коротких науково-популярних розвідок про історію краю, місцевих значущих постатей, походження топоніміки тощо» [64]. Таким чином, втрата частини території, створення в окупованій частині українського Донбасу квазіреспублік і воєнне протистояння Росії як агресору, що триває до сьогодні, істотно змістили акценти в інформаційному протистоянні України та РФ. Якщо ставлення до політики пам’яті у вітчизняному інформаційному просторі до анексії Росією Криму проходило по лінії «радянське – антирадянське», то після починає різко змінюватися з урахуванням безпосередньо факту воєнної агресії проти України. Із цього часу дедалі більше втрачають вплив на свідомість українців історичні міфи, які формувалися за радянських часів і активно використовувалися та розкручувалися російською пропагандистською машиною, про «єдність слов’янських народів» та інші ідеологічні штампи.

Водночас разом зі зменшенням тематичного «радянського» сегмента інформаційного простору в Україні російські та проросійські медіа почали активно розкручувати інші теми: «ОУН-УПА» та «вплив Заходу» на політику сучасної України. Зміна тематики, на щастя, не змінила підходів, бо так само, використовуючи відверту дезінформацію та перекручуючи факти, російська пропаганда поширює фейки про «розп’ятих хлопчиків» і «людожерів-бендерівців», а тому подібні інформаційні приводи доволі легко фіксуються та дискредитуються [65].

Водночас доводиться констатувати, що опоненти зі сторони російського агресора, доволі часто доводячи «аргументованість» власної позиції,

почали апелювати до «загальноєвропейських правових норм» тощо, вириваючи їх з контексту і використовуючи насамперед для впливу на український сегмент інтернет-простору. Ефективність вітчизняної політики пам'яті в подальшому залежатиме від того, чи збережеться сьогоднішній вектор загальнодержавної зовнішньої політики і як його похідна розвиток українського інформаційного простору – особливо в сегменті протидії ворожим інформаційним впливам. Щодо перспектив подальшого дослідження комеморативних практик треба зауважити, що їх вивчення в майбутньому має розгортатися з огляду на те, як у подальшому протікатиме інформаційне протистояння Росії та України як складова неоголошеної війни.

Отже, масштаби змін, якісні характеристики нових методів і засобів політичної комунікації перетворили інформаційні впливи в дієвий фактор соціально-політичного розвитку постіндустріального суспільства. Ключовою ознакою цього процесу є перетворення неполітичних акторів соціокультурного процесу в суб'єктів політики з відповідною еволюцією їхніх функцій, що, у свою чергу, провокує зміни в традиційних формах і методах впливу на державний та світовий соціально-політичний простір.

Становлення інформаційного суспільства істотно розширило можливості та спектр застосування інформаційно-маніпулятивних технологій: вони стають на вістрі внутрішньополітичної боротьби, а також є ефективним засобом зовнішньої інформаційної експансії. Розвиток систем комунікації та обміну інформацією значною мірою обмежили державну монополію в цій сфері та створили умови виникнення транснаціонального феномена «міжнародного» громадянського суспільства, значною мірою звільненого від державного контролю. Проте ті ж самі новітні технології стали засобом побудови «нового» тоталітаризму, за якого людина не лише підпадає під повний контроль, а й піддається впливу значно більш ефективних засобів контролю масової свідомості. За таких умов перед глобальними гравцями, природно, виникає спокуса вирішувати геополітичні завдання за допомогою «м'якої сили», задля чого швидкими темпами розвиваються традиційні структури інформаційного впливу й розгортаються нові, більш потужні, високотехнологічні та спеціалізовані підрозділи, у тому числі й у складі збройних сил.

Важливим напрямом протидії інформаційній експансії є цілеспрямована державна політика формування історичної пам'яті, яка спиратиметься

на символи, що об'єднують суспільство навколо власної держави та культурної самобутності.

1.3. Інформаційна безпека як невід'ємна складова поступального розвитку держави

Політичні, воєнні, економічні та інформаційні протистояння залишаються невід'ємним атрибутом суспільних відносин і в сучасному світі, при цьому саме інформаційні конфлікти вийшли на якісно новий рівень розвитку, а останні події у світі та Україні лише підтверджують цей факт. Словосполучення «інформаційна безпека», «інформаційна війна», «інформаційна зброя», «інформаційна агресія» набули широкого застосування як у вітчизняному, так і зарубіжному комунікаційному середовищі.

Сучасна інформатизація – забезпечення доступу до наявних у суспільстві інформаційних ресурсів усіх його членів, наявність можливостей для творчого прояву в інформаційній сфері для кожної людини. Усе це створило умови для розвитку творчого потенціалу суспільства та привело до появи величезних обсягів нової інформації в інформаційному просторі сьогодення. Однак, оскільки у виготовленні цього інформаційного ресурсу сьогодні бере участь багато некваліфікованих людей, сукупна якість його, суспільна цінність низькі – у ньому часто губляться по-справжньому необхідні для прогресу людства інформаційні продукти. Цей ефект початкового етапу інформаційного суспільства відчувається в розмиванні орієнтирів його розвитку [66, с. 7–8].

У сучасних умовах з інтенсифікацією глобальних обмінів на основі зростання обсягів загальноцивілізаційних інформаційних ресурсів спостерігається інтенсифікація їхнього впливу на інформаційний простір націй і держав. Регулювання цього впливу національними засобами відбувається тією мірою, якою на певному етапі розвитку є дієздатними наявні засоби (правові, технічні та ін.) кожної окремої держави, кожної нації для забезпечення позитивного впливу глобального простору й нейтралізації негативного. Позитивне значення цього впливу пов'язано з поширенням нових знань, ефективним інформаційним супроводом усіх видів міжнародної діяльності, координацією міжнародних зусиль щодо нейтралізації

наслідків глобальних катаклізмів, як економічних, так і масштабних техногенних катастроф, епідемій, погодних аномалій тощо [66, с. 12].

Негативне значення цього впливу пов'язано із загрозою інформаційної уніфікації, що звужує можливості багатоваріантного інформаційного виробництва, заснованого на регіональній, національній специфіці, збіднює можливості національного культурного розвитку, у кінцевому підсумку обмежує розвиток суспільного прогресу єдиною концепцією: під впливом зміни об'єктивних умов існування обіцяє цивілізації проблеми одноманітного реагування на різноманітні за проявами майбутні виклики в глобальному вимірі.

До негативних впливів, пов'язаних з розвитком сучасних інформаційних технологій, треба віднести також концентровані інформаційні атаки на той чи інший регіон, ту чи іншу країну з боку ТНК, могутніх наднаціональних економічних структур, що формують у певних країнах сприятливу для своєї діяльності громадську думку, здійснюють відповідний вплив на чинну правову базу, нейтралізують опір місцевих конкурентів. Водночас конкретні прояви суперечностей, пов'язаних з переходом до постіндустріального, інформаційного суспільства, дедалі більше накладають відбиток на міждержавні відносини.

У разі загострення міждержавних відносин інформаційний чинник, негативні інформаційні впливи на противника завжди використовувалися в історії людства. Пропаганда, орієнтована на противника, завжди була складовою збройного нападу та мала на меті деморалізацію військ противника, тилової підтримки, деморалізацію цивільного населення. З розвитком інформаційних технологій акцент на їх використанні, особливо у сфері міжнародних протистоянь, посилюється. Такого роду впливи поступово набувають самостійного значення, усе частіше перетворюючись у інформаційні війни з конкретно визначеною самостійною метою для реалізації. У деяких випадках уже сьогодні інформаційні війни вирішують результат міжнародного протистояння, практично без застосування традиційних воєнних засобів. З удосконаленням інформаційних технологій розвиваються методики ведення інформаційних воєн, що вже в наш час нерідко за своїми результатами ефективніші, ніж традиційні війни [66, с. 13].

З огляду на вищезазначене цілком природно, що серед сучасних викликів людства чи не найважливішою проблемою стає ефективна протидія

інформаційним загрозам. Світ стрімко змінюється, і однією з глобальних рис цих новацій є виокремлення принципово нової сфери життя людства – інформаційної, яка поступово стає домінуючою. Їй властивий новий вид ресурсу – інформація, яка в умовах глобалізації набуває конкретного політичного й матеріального виміру. Разом з появою нового цінного ресурсу з'являються й нові суперечності, спричинені боротьбою за всебічне володіння ним. На жаль, прикметою часу разом з інформаційним суспільством стала й інформаційна війна [67, с. 18]. Війна з усіма притаманними їй атрибутами, тактикою, стратегією, відповідними силами та засобами, тобто зброєю: дезінформація, маніпуляція, символи, міфи тощо.

Ефективність інформаційної зброї в сучасних умовах зумовлена тим фактом, що вона має визначальний вплив на свідомість людини, у якій програмується потрібні суб'єкту впливу параметри: тип свідомості, штучні потреби, форми самовизначення тощо. Задоволення цих вимог для об'єкта інформаційного впливу стає пріоритетним, а тому змушує індивіда діяти відповідно. Тому забезпечення інформаційної безпеки і вироблення ефективних механізмів протидії інформаційній агресії залишаються серед ключових пріоритетів здійснення інформаційної політики багатьох країн.

Визначальний вплив інформаційної зброї спонукає окремі країни реалізовувати агресивну інформаційну політику по відношенню до інших, які вимушені провадити політику захисту від чужого інформаційного впливу, і за таких обставин спостерігається конфронтація держав, що, у свою чергу, породжує кризові явища в міжнародних відносинах.

Як вважав американський філософ і соціолог, один з авторів концепції постіндустріального суспільства Е. Тоффлер, сучасне світове суспільство перебуває на інформаційній стадії розвитку людства, а війни на кожній з них були спричинені боротьбою за найважливіші ресурси: землю – в аграрній, промисловість – в індустріальній, інформацію – у постіндустріальній цивілізаціях. У війнах кожного з періодів цивілізаційного розвитку людства перемагає той, хто користується здобутками саме нових технологій і цивілізацій. Він наголошував, що вплив певних ідей призведе до руйнування національної самосвідомості: «“Інформаційна бомба” вибухне в гущі людей, осипаючи нас шрапнеллю образів, докорінно змінюючи і сприйняття нашого внутрішнього світу, і нашу поведінку» [68, с. 142].

Сьогодні використання глобальної інформаційної бази, введення у її структури навмисної, спланованої дезінформації вже стало обов'язковим компонентом як сучасних збройних конфліктів, так і просто в напруженні міждержавних, міжнаціональних відносин. Тим самим при переході до інформаційної епохи розвиваються методики відповідних новій епосі війн – інформаційних, але за наслідками далеко не менш руйнівних [69, с. 95]. Хоча сучасні терміни «інформаційна війна», «інформаційний тиск», «інформаційна загроза» наука відносить до постмодерністських, проте вплив на суспільство через створення й поширення певної інформації як явище суспільного життя виникло дуже давно, практично ще за часів держав стародавнього світу. Мета «інформаційних воєн» залишається така ж сама, що і воєн, які ведуться за допомогою звичайної зброї: вплив на супротивника для його поразки та захоплення територій, людських ресурсів чи матеріальних цінностей [67, с. 19].

Яскравим сучасним прикладом інформаційної агресії є та інформаційна політика, яку деякі країни останнім часом реалізують у світі. У цьому контексті можемо стверджувати, що інформаційна війна є елементом гібридної війни як форми реалізації регіональних і геополітичних інтересів. У кожному окремому випадку інформаційна агресія здійснюється зі своїми особливостями, враховуючи конкретні обставини, починаючи від рівня розвитку та поширення сучасних інформаційних технологій і закінчуючи підходами, якими послуговуються сторони інформаційних протистоянь. Як зауважує О. Саєнко, головним завданням інформаційного впливу агресора є зміна установок особистості. Механізм інформаційно-психологічного впливу ґрунтується на маніпуляції свідомістю мас і внесенні в неї цілеспрямованої, задалегідь підготовленої дезінформації. Механізм духовного насильства над людьми спрямований на спотворення повідомлень про реальність, щоб, незважаючи на їхню неправдивість, людина приймала їх як вірогідні та діяла відповідно до такої деформованої інформації [70, с. 73].

В умовах інформаційної війни лише координація дій дає змогу оперативно реагувати на інформаційні диверсії, передбачати майбутні інформаційні загрози для національного інформаційного простору, знаходити шляхи їх нейтралізації, забезпечувати достовірною інформацією громадян власної країни, у тому числі й тих, які сьогодні перебувають під чужими

інформаційними впливами, а також інформувати про ситуацію в країні міжнародну спільноту, громадську думку за кордоном. «Сучасний інформаційний комплекс відповідно до національних інтересів має забезпечувати координацію діяльності вітчизняних інформаційних структур:

- у здійсненні внеску України в інформаційне виробництво, пов'язане з реалізацією загальноцивілізаційних проектів, спрямованих на розв'язання найважливіших проблем сучасності: голоду, охорони здоров'я, екології, удосконалення міжнародної правової системи тощо;

- у налагодженні ефективних міжнародних інформаційних обмінів, розвитку інформаційних ринків;

- у протистоянні на державному рівні проявам інформаційної агресії, інформаційним війнам, у нейтралізації інших негативних інформаційних впливів на суверенні інформаційні ресурси України.

У процесі вирішення внутрішньосупільних завдань в Україні інформаційний комплекс має забезпечувати узгоджену діяльність інформаційних структур щодо:

- реалізації державної програми інформатизації, забезпечення доступу до інформаційних ресурсів усіх категорій громадян;

- виробництва, зберігання й організації ефективного використання інформаційних ресурсів в інтересах суспільного розвитку;

- організації використання ресурсів глобального інформаційного простору в інтересах розвитку України;

- організації внутрішньодержавного інформаційного ринку як оптимального механізму в системі сучасних суспільних обмінів;

- активізації використання суверенних інформаційних ресурсів у сучасному інформаційному виробництві;

- організації національної інформаційної безпеки, нейтралізації проявів кібертероризму тощо.

У зв'язку з цим, як свідчить міжнародна і внутрішньодержавна практика сучасності, з активізацією інформаційних процесів у суспільстві актуалізується потреба посилення впливу функцій держави, що знаходить відображення в основних завданнях сучасного інформаційного комплексу» [70, с. 16].

Зазначені завдання координації діяльності інформаційних структур мають першочергове значення у створенні ефективної системи інфор-

маційної безпеки, оскільки оновлення всіх видів суспільної діяльності та розвиток нових форм суспільної самоорганізації тісно пов'язані й ґрунтуються на розвитку інформаційної сфери життя суспільства. «Цивілізація – це інформація, в основі якої лежить інформаційна матриця... – доходить висновку американський дослідник С. Робертсон, – що дає змогу людству своєрідно організовувати інформаційні потоки, створюючи при цьому в певний період часу знання для подальшого розроблення технологій, які забезпечують вихід на нові джерела енергії масового вжитку, що стають запорукою виживання людства і створення йому більш досконалого рівня якості життя» [70, с. 30].

Продовжуючи думку С. Робертсона, можна стверджувати, що рівень розвитку цивілізації, її здатність до самозахисту вимірюється рівнем творчого потенціалу суспільства, що, у свою чергу, пов'язаний з рівнем доступу членів суспільства до інформації, можливостей нового інфотворення і використання ресурсу перетворювальної діяльності. У зв'язку з цим у новому суспільстві зростає значення системи соціальних комунікацій. Трансформація суспільства починає прямо залежати від оптимальності їх організації, якості наповнення (соціально значущої частки в загальному обігу використовуваної інформації), ефективності використання інформаційного ресурсу [70, с. 31].

Відзначаючи важливість розвитку системи стратегічних комунікацій, директор Національного інституту стратегічних досліджень академік НАН України В. Горбулін зауважує: «Стратегічні комунікації дають змогу, залишаючись у межах демократичних практик і принципів, організувати ефективну відсіч деструктивним інформаційним кампаніям, які веде проти нас агресор. Однак ефективність побудови цієї системи залежить від багатьох факторів, у тому числі від спроможності суб'єктів створюваної системи стратегічних комунікацій здійснювати свою діяльність відповідно до нових принципів і завдань» [70, с. 40]. Унікальним середовищем, що продукує та поширює інформацію, засвідчує ряд переваг, порівняно з традиційними виданнями (загальнодоступність, оперативність, швидка ротація повідомлень, незаангажованість, інтерактивний зв'язок тощо), у вітчизняному інформаційному просторі є інтернет-ЗМІ. Зважаючи на той факт, що «Інтернет за своєю природою є дискурсивним, семантичним простором, у якому текст і мова відіграють провідну роль» [71], варто

обов'язково брати до уваги швидкість поширення інформації та кількість користувачів Інтернетом. Під впливом сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій мова стала найпотужнішим засобом маніпулювання. Зокрема, одним з маніпулятивних механізмів, що активно використовується в процесі інформаційної агресії, є популяризація думки про «первинну значущість усього, створеного російською мовою», і тези про те, що «російська мова завжди функціонувала на території України», тому немає сенсу заперечувати теорію державності двох мов – української та російської. Для впливу на підсвідомість українців, як за часів Радянського Союзу, так і до сьогодні, використовується найпотужніше знаряддя маніпуляції – телекомунікація. Конкуренція двох мов в українському телепросторі застосовується як практика маніпуляції суспільною свідомістю, зокрема задля формування в людей бажаного ставлення до мови [72, с. 526].

У зв'язку з воєнною агресією Російської Федерації проти України як один з напрямів інформаційної війни агресором використовується пропаганда війни через засоби масової інформації, зокрема і формування образу України, вигідного РФ, у зарубіжних ЗМІ. Так, у дослідженні «Війна нового покоління Росії» американського Фонду «Потомак», що проводиться під керівництвом його президента доктора Ф. Карбера, провідного експерта з питань міжнародної безпеки та воєнної стратегії, основним висновком і уроком з інформаційно-пропагандистської війни Росії проти України називається її безпрецедентний характер за своїми змістом, масштабами та спрямованістю. Зокрема, американські дослідники дійшли висновків, що, по-перше, інформаційна війна розпочалася задовго до воєнної агресії Росії проти України та продовжує супроводжувати її на всіх етапах, завчасно адаптуючись під поточні цілі й завдання. По-друге, інформаційно-пропагандистські та дезінформаційні проекти, операції й заходи спрямовані на всі верстви населення і всі регіони України, а також населення Росії та країн Заходу відповідно з різними цільовими установками й завданнями. По-третє, головна мета інформаційної війни в Україні – ліквідація державності України, а в Росії – отримання підтримки населення для виправдання дій керівництва Росії, у свою чергу, для країн Заходу – дискредитація дій керівництва України та її Збройних сил [73].

У психологічних операціях, які проводить агресор, використовуються ретельно відібрані повідомлення для різних цільових аудиторій (для внут-

рішнього, російського «споживання», для українського суспільства або ж спрямовані на дестабілізацію інформаційно-психологічного середовища західноєвропейського та американського суспільства). Кремлівська пропаганда змальовує українцям і західним суспільствам Україну як провальну країну – вражену корупцією, безладом, еміграцією та бідністю.

Робляться спроби інфільтрувати смисли, спрямовані на заперечення легітимності Української держави; її «штучності» як незалежного утворення та, відповідно, природності існування в межах російського проекту. В інтерактивній комунікації використовуються прямі тези про Україну як failed state – державу, недостатньо легітимну у зв'язку з розпадом державної влади; «країну 404» – тут використовується алюзія на стандартний код відповіді протоколу HTTP про те, що сервер не може знайти дані згідно із запитом: «помилка 404» або Not Found («не знайдено») [74, с. 20].

Прикладом використання інструментів інформаційно-психологічних впливів РФ можуть служити маніпулятивні технології російських видань: створення інформаційної хвилі, створення асоціацій, анонімний авторитет, принцип контрасту, коментарі, постановка риторичних запитань, констатація факту, класифікатори, вибіркова правда, дезінформування тощо. Ці техніки були виявлені та проаналізовані в проекті «Україна у фокусі іноземних ЗМІ», що реалізовується Службою інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади та Національною юридичною бібліотекою НБУВ [75, 17].

Також широко використовується метод анонімного авторитету, що передбачає використання таких словесних оборотів, як «авторитетне джерело в уряді», «учені встановили», «дослідження незалежних експертів показали». Тобто відбувається посилення на певний авторитет, але саме ім'я не називається, що, у принципі, уже має навести читача на роздуми про достовірність інформації. Буденна розповідь застосовується для адаптації людини до інформації очевидно негативного характеру, що викликає заперечення змісту, коли, наприклад, у повідомленнях про «чергові зіткнення з бойовиками та загиблих у результаті цього» відсутня емоційна сторона, використовуються слова, що підтверджують, що такі ситуації трапляються доволі часто, у них немає нічого особливого. На протипагу цим методам використовується метод створення емоційного резонансу, в основі якого лежить основне правило пропаганди: звертатися не до розуму, а до почуттів людини [76, с. 354].

Якщо в радіо- й телеэфірі вплив на емоції людини здійснюється в основному за допомогою інтонацій провідних, то в газетах застосовуються “свідчення очевидців” і “слова-класифікатори”. Свідчення очевидців – це, як правило, доволі емоційні інтерв’ю або просто відповіді на деякі питання кореспондента безпосередньо на місці події. При цьому природним чином відбувається певний відбір інформації, що надходить, на користь тієї, яка підтверджує припущення журналіста і в цілому відповідає ідеям друкованого видання. Слова-класифікатори – найпоширеніше явище не лише в газетах, а й у будь-яких засобах масової інформації. Класифікатори являють собою «слова-приправи» для будь-яких повідомлень, їх використання надає текстовому повідомленню емоційного характеру, дає змогу висловити як власне ставлення до події, так і затаврувати за допомогою слів-контрастів негативну позицію конкурентів. Для більш чіткого визначення власних прагнень і сподівань використовується метод констатації факту. Цей метод також може бути використаний для визначення як власних позицій, так і конкурентів.

Для посилення ефекту достовірності може використовуватися посилення на експертів, соціологічні дослідження тощо: «результати соціологічних досліджень підтверджують, що наша партія отримує в цьому році не менше 30% голосів виборців». Названі раніше методи доповнюються ефектом ореола та ефектом первинності. Суть ефекту ореола можна висловити двома твердженнями: «поруч – значить, разом» (часто застосовується маловідомими діячами, які прагнуть для підвищення своєї значущості частіше з’являтися на фото і в повідомленнях поруч із відомими, шанованими людьми); «якщо людина ефективна в одній галузі, то і в іншій вона буде такою ж» (таке пояснення часто застосовується для виправдання кадрових перестановок у міністерствах, уряді тощо). Ефект первинності полягає в тому, що при отриманні суперечливої інформації, яку складно перевірити, перевага надається тій, яка отримана першою. Саме тому друковані видання, інформаційні агентства прагнуть отримати інформацію якомога раніше й донести її до широкого кола читачів.

Емоційний резонанс – це спосіб створення в широкій аудиторії певного настрою з одночасною передачею їм пропагандистської інформації. Він дає змогу зняти психологічний захист, який на розумовому рівні вибудовує людина, свідомо намагаючись захиститися від пропагандистського або

рекламного «промивання мозку». І якщо пропагандистський вплив на людину відбувається на емоційному рівні, поза її свідомим контролем, жодні раціональні контраргументи в цьому випадку не спрацьовують. Можна виділити такі основні інструменти інформаційно-психологічних впливів РФ: викривлення фактів; активне використання тези про націоналістично (радикально) налаштоване, «фашизоване» українське суспільство, що є доволі ефективним для західної аудиторії (звернення до проблеми відродження фашизму й антисемітизму історично залишаються особливо чутливими для європейського суспільства); публікація та тиражування фейкових фото і відеоматеріалів; зображення, зроблені в інших воєнних умовах, кадри з художніх фільмів, що начебто є свідченнями «каральних» дій української армії; героїзація російських військових.

Особливо загрозовою є тенденція до введення до дискусії в ЗМІ питання про можливість застосування Росією ядерної зброї, переведення дискусії в площину «буденності» тощо. Дезінформація (обман) – це спосіб психологічного впливу, який полягає в навмисному наданні суперникам або аудиторіям такої інформації, що вводить їх в оману щодо дійсного стану справ. Дезінформація містить у собі використання свідомо помилкових даних і повідомлень.

У цьому випадку вони стають обманом. Межа між дезінформуванням і обманом доволі тонка. ЗМІ мають справу з інформацією, і саме контроль за інформацією дає змогу маніпулювати масовою свідомістю, створювати в ній модель вигідного суб'єкту впливу дійсності та вирішувати, які проблеми на сьогодні є найбільш актуальними. Штучно продукується таке явище, як медіа-свідомість (тобто свідомість, заснована на хибних цінностях, маніпулятивних інтерпретаціях, подвійній моралі), коли реальність, пропонована ЗМІ, відрізняється від дійсної.

Громадська думка через медіа-свідомість значно спотворюється. Західні ЗМІ, висвітлюючи події в Україні, використовують мову більш вільну й лаконічну, максимально близьку до розмовного стилю. У західній пресі часто трапляються матеріали з критикою чи статті аналітичного характеру. ЗМІ провідних країн давно відмовилися від функції пропаганди. Дедалі рідше трапляються статті з мораллю. У російських ЗМІ більшість матеріалів являють собою суб'єктивні коментарі російських політиків чи кореспондентів редакцій. Загалом більшість проросійських ЗМІ, висвітлюючи

ситуацію в Україні, беруть справжні новини або події, однак за допомогою емоційного стилю й підходящих до нагоди «експертів» спотворюють їх. У сучасному світі інформаційних технологій важливим є моніторинг і аналіз зарубіжних публікацій для інформаційного супроводу процесів демократизації. Дослідження змісту публікацій, стилістики й оціночного наповнення аналізованих матеріалів дає можливість виявити техніки маніпуляцій і проаналізувати сприйняття країни у світі, що є важливою передумовою для ухвалення оптимальних управлінських рішень, корекції іміджевої політики, впливаючи таким чином на рішення, ставлення й уподобання цільової аудиторії тощо.

Використання інформаційної війни, або дезінформації, російською владою відрізняється від традиційних форм пропаганди. Її мета – не переконати чи довести, а підірвати й дискредитувати. Необхідно констатувати, що реакція українських і зарубіжних ЗМІ на інформаційно-психологічну агресію РФ відбувається із значним запізненням та не завжди відповідає означеним викликам. Досліджуються техніки маніпулятивних технологій, що застосовуються в ЗМІ з метою впливу на громадську думку. У нашому випадку це інтернет-видання, до яких входять: періодичні газети, журнали, радіо й телебачення, аналітичні видання зарубіжної преси. Інтернет у сучасному суспільстві є найбільш демократичним і швидким способом комунікації, водночас і небезпечним, оскільки має необмежену кількість будь-якої інформації, яка впливає на нашу свідомість.

Щодо відповіді на інформаційні загрози, треба зазначити, що в експертному середовищі протидія деструктивному впливу на національний інформаційний простір має різні підходи, які можуть навіть суперечити один одному. Наприклад, підхід повного невтручання на рівні держави нібито через безмежність і екстериторіальність інформаційного простору є повною протилежністю тотальній цензурі та політиці загальних заборон. Компромісний варіант варто шукати посередині. Одним з таких рішень може бути введення поняття «спеціальний режим використання національного інформаційного простору в умовах загрози або настання серйозної кризової ситуації». Реалізація подібного режиму цілком виправдовує себе в умовах інформаційної агресії Росії проти України. До речі, таке формулювання присутнє в тексті Военної доктрини України. Це демонструє необхідність наявності законодавчо врегульованого й завчасно відпрацьо-

ваного механізму ефективного захисту свого інформаційного простору [77, с. 395]. Подібну агресивну інформаційну політику Кремль реалізує не лише в Україні. На думку польського експерта, президента Інституту нових медіа Е. Містевича, росіяни користуються слабкістю демократичних механізмів і відкривають у Західній Європі впливові центри пропаганди, такі як телебачення RT (раніше Russia Today) або радіостанція Sputnik. «Триває війна розповідей, війна інтерпретацій, відбувається спроба переконати громадськість як у своїй країні, так і в решті країн, що саме наше бачення є правильним. Росія вже багато років дуже сильна у сфері інформаційного маркетингу. По відношенню до Західної Європи вона діє з більш продуманою стратегією, більшою увагою, ефективністю, ніж Західна Європа щодо Росії», – додає Е. Містевич [78].

Разом з тим в інформаційній політиці РФ простежується формування образу ворога – країн Заходу, особливо США, а також ряду держав колишнього соцтабору (України, Грузії, Польщі, країн Балтії).

Важко не погодитися з авторами колективної монографії «Формування стратегічного нарративу інформаційного забезпечення реінтеграції тимчасово окупованих територій у загальноукраїнський контекст», що «у деяких випадках уже сьогодні інформаційні війни вирішують результат міжнародного протистояння, практично без застосування традиційних воєнних засобів» [66, с. 13]. Дедалі частіше у «...війнах новітнього покоління основна мета полягає в тому, щоб зломити волю супротивника й підкорити своїй волі іншу державу чи групу держав не стільки летальним (фізичним убивством людей), скільки нелетальним шляхом, що досягається за рахунок інформаційного впливу й морально-психологічного «придушення волі населення та політичного керівництва», зазначає вітчизняний дослідник В. Петров [66, с. 14].

Подібна ситуація склалася й під час окупації Криму РФ. Захват української території здійснювався збройними силами сусідньої держави. Але озброєння в той час практично не застосовувалося за прямим призначенням. Воно служило проекції російської військової могутності, символізуючи рішучість агресора за необхідності вдатися до «крайніх заходів». Поряд із цим Москвою була розгорнута потужна антиукраїнська інформаційна кампанія. Шляхом навіювання й менш прихованих методик кремлівські політтехнологи намагалися вкорінити в колективній свідомості населення

півострова пораженьські та «братерські щодо РФ» моделі сприйняття соціальної реальності. У цей період активно використовувалися гасла про «повернення Криму додому», «київську хунту», «боротьбу з фашизмом». Разом з тим місцеве населення намагалося запевнити в тому, що Київ «не пробачить зради», тобто пасивної поведінки місцевих мешканців під час окупації півострова іноземними військами [79, с. 387].

Важливою складовою сучасної теорії інформаційних впливів є концепція рефлексивного керування, яке визначається як спосіб передачі партнеру або противнику спеціально підготовленої інформації, щоб схилити його підсвідомо, а головне «добровільно» прийняти певне рішення, бажане й очікуване для комунікатора. Наука сьогодні встановила прямий зв'язок між інформаційними операціями та рефлексивним керуванням, відтак останнє можна розглядати як певний вид зброї, що може бути інколи навіть більш важливим у досягненні військових цілей, ніж традиційна вогнева сила. Однак для досягнення поставленої мети в рефлексивному керуванні необхідно дотримуватися конкретних цілеспрямованих дій. Так, британський військовий аналітик Ч. Бленді виділяє такі можливі дії: тиск силою, допомога опонентові у формулюванні розуміння вихідної ситуації, формування цілей противника чи алгоритму прийняття рішень тощо [80].

Треба зауважити, що, враховуючи глобальний характер процесів, які відбуваються в сучасному світі, зарубіжні дослідники активно долучаються до вивчення особливостей інформаційної ситуації в Україні. Зокрема, Центр з досліджень безпеки при Федеральній вищій технічній школі Цюриха нещодавно опублікував нове дослідження «Кібернетична та інформаційна війна в українському конфлікті», у якому автори М. Безнер і П. Робін вивчають природу інформаційної війни, яку Росія веде проти України, та розмірковують над наслідками цієї війни для України [81].

Автори зазначають, що, хоча російська кібердіяльність стала широко помітною лише під час виборчої кампанії в США у 2016 р., насправді Росія постійно нарощувала і вдосконалювала свій потенціал у цій сфері протягом останніх 10 років. Після детального огляду основних методів та хронології розвитку російської кіберагресії в Україні М. Безнер і П. Робін звертають увагу, зокрема, на те, що внаслідок кібернетичної та інформаційної війни, яку веде Росія проти України, жителі окупованої частини Донбасу й анексованого Криму стали «повністю ізольованими від інформації, що надхо-

дить із зовнішнього світу», адже у них є доступ лише до російського радіо та телебачення.

Також у дослідженні зазначається, що російська пропаганда є дуже ефективною та діє через багато різних каналів – від традиційного телебачення до соціальних мереж і чатів. Це дає змогу донести пропаганду до більшої кількості людей, при цьому, на відміну від ЗМІ, у соціальних мережах не витрачається час на перевірку правдивості інформації. З метою підвищення довіри до російської пропаганди для її поширення запрошують відомих людей.

Беручи до уваги вищезазначені висновки більшість фахівців вважають, що в умовах гібридної війни, однією зі складових якої є інформаційна агресія, що проявляється в пропаганді, зростанні кількості інформаційних потоків і, зокрема, сфальшованих повідомлень тощо, постає необхідність забезпечення громадян знаннями про технології інформаційного впливу, засоби його розпізнавання й нейтралізації, а також про технології ефективного механізму протидії інформаційній агресії, особливо з урахуванням міжнародного досвіду [77, с. 399].

У цьому аспекті можна виокремити ряд досліджень і аналітичних матеріалів, які було проведено як державними, так і недержавними організаціями. Зокрема, досить ґрунтовними є матеріали дослідження «Міжнародний досвід здійснення спеціальних режимів мовлення: висновки для України», яке було проведено у 2016 р. колективом Національного інституту стратегічних досліджень. У ньому проаналізовано відповідний досвід США під час подій в Іраку, починаючи з 2003 р., де інформаційна складова операції та її медіа-супровід мали велике значення. Передбачалося медіа-охоплення іракської (і частково близькосхідної), американської, а також світової цільової аудиторії. Безпосередньо в Іраку інформаційна кампанія має відбуватися в декілька етапів: підготовчий – висвітлення воєнної операції; післявоєнний – перебудова медіа-системи країни в інтересах США й держав коаліції. Важливим моментом є той факт, що стан тодішнього іракського медіа-простору в окремих моментах є дещо подібним до того, що сьогодні існує на непідконтрольних територіях в Україні (переважну частину в структурі ЗМІ займають радіо й телебачення).

У дослідженні також розглядається досвід Грузії в інформаційному протистоянні з Росією у 2008 р. та прибалтійських держав. Характерним

є той факт, що коли США та Грузія вирішували ці питання в умовах кризової ситуації, то країни Балтії по відношенню до Росії намагалися запобігти можливим ризикам. Як приклад можна згадати завчасне рішення Литви щодо заборони окремих російських каналів, жорсткий контроль за національними ЗМІ проросійської орієнтації тощо. Подібної тактики в протистоянні російській інформаційній агресії дотримується й Латвія, яка врахувала досвід подій в Україні за період з 2014 р. [82].

Проте, не зважаючи на вже накоплений значний досвід і розуміння більшістю країн світу необхідності організації ефективної системи протидії інформаційній агресії, більшість провідних країн світу продовжує самостійно формувати координуючі органи з контролю за створенням і застосуванням інформаційної зброї, об'єднувати зусилля в наукових дослідженнях проблем інформаційної боротьби, забезпечувати інформаційну безпеку тощо.

У Великій Британії проблемами інформаційної боротьби займається департамент урядових комунікацій (The Government Communications Headquarters). Питаннями проведення інформаційних операцій у військовому відомстві займається група координації воєнних інформаційних операцій, яка підпорядкована міністру оборони.

У Німеччині створено та активно функціонує центр безпеки інформаційної техніки. Передбачається ведення наступальних та оборонних операцій інформаційної війни для досягнення національних цілей. При визначенні загроз і можливих наслідків країни та недержавні об'єднання розглядаються окремо, кримінальні угруповання виділені в окрему категорію. Німецькі аналітики розглядають керування засобами масової інформації як дієвий елемент інформаційної війни.

Французькі експерти дотримуються концепції інформаційної війни, що складається з двох головних компонентів – військового та економічного (цивільного). Військова складова передбачає обмежену роль інформаційних операцій, оскільки інформаційна війна розглядається головним чином у контексті конфліктів малої інтенсивності або в миротворчих операціях. Економічна (цивільна) концепція передбачає ширший діапазон застосування інформаційних операцій.

Узагалі, останнім часом у збройних силах НАТО, особливо США, значну увагу приділяють ролі й технологіям інформаційної зброї та психо-пропагандистським операціям у війнах XXI ст., які істотно змінюють

характер застосування різного роду військ у воєнних операціях, а також геополітичного та цивілізаційного протистояння ключових гравців. Інформаційно-психологічні технології – це широкомасштабне застосування способів і засобів інформаційної дії на психіку особового складу військ та населення протилежної сторони для досягнення політичних, дипломатичних, воєнних, економічних та інших цілей. Застосування цих технологій призводить до порушення систем державного та військового управління противника, інформаційного впливу на його державне і військове керівництво, особовий склад військ, формування сприятливої громадської думки у власній державі та інших країнах світу щодо подій, які відбуваються в зоні воєнного конфлікту, і сприяє досягненню воєнно-політичних та воєнно-стратегічних цілей у війні [83].

Можна констатувати, що в сучасному світі інформаційна війна стала одним з найпоширеніших конфліктів, а її значення у воєнних протистояннях XXI ст. лише зростатиме. Відтак залишається важливим завданням для державних, громадських, експертних інституцій розробити ефективні заходи (правові, організаційні, технічні), спрямовані на використання потенціалу держструктур з урегулювання доступу до інформаційного простору, механізмів швидкого його обмеження в разі виявлення фактів антиукраїнської діяльності; створення ефективної інформаційної інфраструктури держави, удосконалення нормативно-правової бази щодо виявлення та запобігання загрозам інформаційної та кібербезпеки, які постійно розвиваються й удосконалюються; модернізації всієї системи інформаційної безпеки держави, у тому числі з урахуванням міжнародного досвіду. Консолідація ж міжнародних зусиль у сфері протидії цим викликам повинна стати тим фактором, який, якщо не нівелює, то хоча б мінімізує негативний вплив російської інформаційної кампанії не лише в регіоні, а і в усьому світі. Водночас перспективними напрямками для подальших наукових досліджень залишаються аналіз зарубіжного досвіду протидії негативним пропагандистсько-маніпулятивним інформаційним впливам, глибше дослідження технологій здійснення інформаційних операцій і війн.

Значні ресурси для проведення зазначених досліджень мають великі наукові (універсальні) бібліотеки. Причому бібліотечне дослідження – з позицій його організації та результатів – має ряд специфічних характеристик, які визначають його конкурентні переваги порівняно з аналогічними дослі-

дженнями, що здійснюються на базі наукових установ іншого типу (науково-дослідних інститутів, кафедр вищих навчальних закладів тощо).

Дослідження соціально-економічних проблем на базі ресурсів великої наукової бібліотеки має таку специфіку. По-перше, це – можливість раціональної організації дослідження проблеми завдяки розподілу та координації виробничих функцій протягом усього ланцюжка відповідного інформаційно-аналітичного процесу.

Досвід СІАЗ Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського показує, що саме раціональність поділу праці та організації роботи в інформаційно-аналітичному підрозділі дає змогу її фахівцям створювати високоякісні аналітичні продукти. У процесі підготовки такого продукту аналітик може зосередитися на ключових ланках аналітичної роботи: постановка проблеми, аналіз накопиченого матеріалу, побудова гіпотези та її перевірка, виклад змісту роботи. Більш прості процедури, які, однак, потребують доволі багато часу і витрат праці – пошук та збирання інформації, коректорська, редакторська, технічна обробки підготовленого інформаційного продукту, виконуються менш кваліфікованими працівниками або ж працівниками іншої спеціалізації. Це дає змогу швидше підготувати кращий аналітичний продукт. Також треба враховувати, що саме колективна організація пошуку та збирання необхідних повідомлень працівниками інформаційно-аналітичного підрозділу наукової бібліотеки за умов мережевої організації функціонування ЗМІ є найкращим методом швидкого формування інформаційної бази для підготовки відповідних аналітичних матеріалів. Причому обов'язковою складовою такої колективної організації праці є регулярні комунікації між співробітниками бібліотеки, що здійснюють постановку досліджуваної проблеми, виконують пошук і збирання інформації, підготовку відповідних інформаційно-аналітичних матеріалів тощо.

Зазначені комунікації дають змогу оперативно перевіряти результати виконуваної роботи і в разі потреби коригувати їх. Саме в рамках дослідження проблеми на базі ресурсів великої наукової бібліотеки завдяки використанню джерел, що містять як статистичні дані, так й інформацію нестатистичного, тобто якісного характеру, у поєднанні з контент-аналізом значного обсягу різних повідомлень є можливість вивчати відповідні економіко-інформаційні та економіко-психологічні явища й процеси.

Бібліотечне дослідження завдяки логічному аналізу повідомлень про різні явища й процеси може бути основою для більш об'єктивної (адекватної) інтерпретації певних статистичних даних. Тому таке дослідження гібридної війни та інформаційного протистояння як її складової дає можливість оцінювати ефективність дій її учасників і робити більш обґрунтовані прогнози. При цьому аналіз експертних оцінок у режимі реального часу може служити генератором відповідних ідей для органів державної влади. По-третє, зазначена вище раціональна організація дослідження проблеми на основі розподілу й координації виробничих функцій у поєднанні з контент-аналізом значного обсягу різних повідомлень у процесі дослідження дає можливість успішно вирішувати дилему «якість інформаційного продукту – швидкість підготовки інформаційного продукту», на актуальність якої в аналітичній роботі вже давно звертав увагу фахівець у сфері стратегічної розвідки американський генерал В. Плетт. Тобто завдяки раціональній організації роботи інформаційно-аналітичного підрозділу наукової бібліотеки є можливість у стислі терміни готувати достовірний аналітичний матеріал. Саме в цьому випадку спрацьовує згадуваний вище механізм дії «експерименту в реальному часі», коли висновки дослідження можуть оперативного перевірятися і відповідним чином коригуватися завдяки аналізу нової інформації про досліджувані явища та процеси.

Так, аналіз повідомлень ЗМІ дає змогу спочатку зафіксувати задекларовані наміри, а згодом і конкретні вчинки або бездіяльність тих чи тих учасників різних економічних та політичних процесів. Проведене в подальшому порівняння задекларованих намірів і дій або ж бездіяльності зазначених суб'єктів може служити якісно новим джерелом інформації для визначення їх стратегії й тактики в гібридній війні [84, с. 113–114]. Треба додати, що перераховані вище специфічні риси організації дослідження на базі ресурсів великої наукової бібліотеки повною мірою застосовуються в роботі СІАЗ Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського при аналізі гібридної війни та дослідженні проблеми інформаційної безпеки в цілому, що дає змогу досягати вагомих теоретичних і науково-прикладних результатів.

Таким чином, можна констатувати, що оптимізація впливу українських інформаційних комунікацій і ефективний захист інформаційного простору потребує вирішення комплексу завдань:

– розроблення відповідної контрпропагандистської програми дій з використанням ефективних наукових методик і світового досвіду організації комунікації в кризових ситуаціях;

– з урахуванням досвіду провідних країн НАТО й США створення в рамках Міністерства оборони спеціалізованого підрозділу, завданням якого має бути постійний моніторинг стану інформаційного середовища, організація та здійснення інформаційної комунікації з метою вироблення спеціального медіа-продукту, спрямованого на протидію агресивним інформаційним проявам;

– вироблення в інформаційному середовищі адекватного контенту, який відповідатиме соціально-політичним і емоційно-психологічним особливостям окремих груп населення;

– активізації впливу українських інформаційних комунікацій через соціальні мережі й пабліки із залученням громадських активістів і креативного потенціалу громадян, у тому числі за допомогою методик крауд-сорсингу;

– максимального сприяння посиленню особистих контактів між населенням окупованих територій і «великої України», що служитиме додатковим засобом комунікації та отриманням доступу до українського інформаційного простору;

– підтримки громадських ініціатив зі створення інформаційних проєктів, спрямованих на соціально-політичну, психологічну і світоглядну реінтеграцію населення окупованих територій в українське громадянське суспільство та консолідацію регіонів України у цілому;

– застосування всіх можливих заходів і мобілізація ресурсів для відновлення ефективного поширення аналогового та цифрового сигналу українського радіо й телебачення на окуповані території;

– створення ефективної системи інформаційної комунікації України зі світом і поширення власного контенту з метою формування позитивного іміджу країни в глобальному інформаційному просторі.

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИК ВИКОРИСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ КОМУНІКАЦІЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВПЛИВІВ

2.1. Методологія та інструментарій аналізу науково-інформаційних комунікацій

Узагальнення закономірностей соціальних комунікацій. Соціальні комунікації – одна з наймолодших в Україні галузей наукового знання. Тому природними є дискусії щодо теоретико-методологічних проблем її розвитку, які тривають у рамках концепцій В. Ільганаєвої [1], Г. Почепцова [2], В. Різуна [3], А. Соколова [4] та О. Холода [5]. Підходи цих вчених до визначення об'єкта, предмета і методів дослідження соціальних комунікацій мають певні розбіжності. Водночас вони однотайні у поглядах щодо багатоаспектності та міждисциплінарності цієї галузі науки і широкого переліку питань, які потребують розгляду та аналізу в її межах. Зокрема йдеться про проблему інтерпретації та узагальнення емпіричних закономірностей інформаційних явищ і процесів у комунікаційних структурах. Вирішення цього завдання, що є актуальним не лише для соціальних комунікацій, а й для інформатики, потребує розробки єдиної математичної моделі закономірностей. Створення моделі та ідентифікація її параметрів надасть соціальним комунікаціям нових імпульсів розвитку і сприятиме підвищенню їх статусу та ролі серед інших галузей знань.

Найвідомішими в соціальних комунікаціях є емпіричні закономірності Бредфорда, Лотки та Ципфа, які зазвичай іменують законами [6–9]. Проте, враховуючи, що вони встановлені емпірично, більш коректним вбачається використання щодо них терміна «закономірність», оскільки закон – це час-

тина обґрунтованої наукової теорії. Закономірність Ципфа наближено описує розподіл частоти використання слів будь-якої мови і має таке формулювання: якщо всі слова досить довгого тексту впорядкувати за спадною частотою їх вживання, то частота використання конкретного слова в такому списку буде обернено пропорційна його порядковому номеру (рангу). Наприклад, друге за вживаністю слово зустрічається приблизно вдвічі рідше, ніж перше, третє – втричі рідше і так далі.

Лінгвостатистичну закономірність Ципфа підтверджено для всіх мов, наукових і художніх текстів, ресурсів мережі Інтернет тощо [10]. Слід уточнити, що цю закономірність виявив у 1908 р. Ж.-Б. Есту в процесі розробки раціональної системи стенографії. У ній мала бути кореляція між частотою використання слова і відповідним йому стенографічним знаком. Цей знак мав бути тим простішим, чим більш уживане слово він представляє. З точки зору сучасної теорії інформації це була спроба вирішити завдання оптимального кодування з урахуванням пропускнуої спроможності телекомунікаційного каналу передачі даних. Ім'я лінгвіста й математика Д. Ципфа, який доклав значних зусиль для введення розглянутої закономірності в науковий обіг, вона отримала в 40-х роках ХХ ст.

Подібними є і закономірності Лотки та Бредфорда. Закономірність, названу його ім'ям, А. Лотка встановив у 1926 р. Вона визначає розподіл науковців за публікаційною активністю [6, с. 151–155]. У спрощеному для інтуїтивного сприйняття вигляді цей розподіл можна представити наступним чином. За наявності в певній науковій спільноті вченого, який має тисячу праць, у ній очікується наявність близько десяти науковців з сотнею публікацій і ста фахівців, у доробку яких десять статей. Закономірність Бредфорда, сформульована ним у 1934 р., характеризує розподіл статей з певної тематики у множині періодичних видань [6, с. 103–107]. Якщо журнали розмістити в порядку зменшення в них кількості статей з обраної теми і отриманий список поділити на три зони з однаковою чисельністю статей з цієї теми, то кількість найменувань журналів у зонах зростатиме у степеневій залежності (наприклад, 10 : 100 : 1000).

Розглянуті закономірності проявляються в бібліотечній справі, лінгвістиці, наукометрії, інфометрії тощо. У другій половині ХХ ст. було констатовано, що вони відрізняються лише сферами використання і слід ставити питання про єдиний тип таких закономірностей. Виявленню цього типу

приділили значну увагу В. Горькова, М. Делас, В. Касьянов, Б. Кудрін, Б. Мандельброт, Ю. Шрейдер та ін. Розмаїття праць свідчить, з одного боку, про наявність феномену самоорганізації соціально-комунікаційних явищ і процесів, а з іншого – про відсутність його загальноприйнятої математичної моделі. Так, В. Горькова для опису цих процесів вводила поняття інваріантів і кратних відношень частин документальних інформаційних потоків [6, с. 143–151], М. Делас і В. Касьянов пропонували представляти їх у вигляді «гранично гіперболічних функцій» [7], Б. Кудрін використовував термін «ценози» [8], Б. Мандельброт – «оптимальне кодування» [10], Ю. Шрейдер – «принцип дисиметрії» [9]. Але згадані вище нечіткі поняття та терміни не пояснювали механізму виникнення закономірностей соціальних комунікацій і не сприяли розвитку методології їх вивчення. Окремо слід відзначити дослідження Д. Ланде, в яких розглядалися моделі, самоподібність і фрактальність інформаційного простору [11, с. 213–271]. Використання синергетичної концепції самоорганізації цього простору, на якій базуються розвідки згаданого вченого, вбачається найбільш перспективним напрямом для проведення аналітичних досліджень соціально-комунікаційних процесів.

Узагальнення емпіричних закономірностей, які описують інформаційні явища та процеси в різних сферах соціальних комунікацій, і створення їх єдиної математичної моделі наразі вбачається одним із завдань, вирішення яких сприятиме впровадженню аналітичних методів їх дослідження.

Підхід до узагальнення полягає в наступному: емпіричні закономірності Бредфорда, Лотки, Ципфа є виявом об'єктивно існуючих, але теоретично не обґрунтованих кількісних відношень між суб'єктами та об'єктами соціальних комунікацій (вченими, публікаціями, термінами тощо). З'ясування цих прихованих відношень і визначення математичного апарату для їх точного опису й аналізу забезпечить розвиток наукової бази соціальних комунікацій і сприятиме набуттю емпіричними закономірностями статусу закону як частини такої наукової бази.

Основоположні публікації з проблематики, що сьогодні належить до соціальних комунікацій, з'явилися в середині ХХ ст. Їх огляд і порівняльний аналіз наведено в [6]. Кількість матеріалів у цій сфері сьогодні сягає кількох сотень тисяч. Серед них – монографічні та спеціалізовані періодичні видання, зібрання інтернет-ресурсів тощо. Накопичений мате-

ріал свідчить про наявність у закономірностей соціальних комунікацій масштабної інваріантності (самоподібності), тобто властивості зберігати тип рівнянь, що їх описують, при довільних змінах масштабних параметрів. Наведемо наочні приклади такої інваріантності. Характер розподілу слів за уживаністю (закономірність Ципфа) зберігається і для окремих книг, і для значних книжкових зібрань. Розподіл науковців за публікаційною активністю (закономірність Лотки) один і той же в усіх галузях науки, країнах і регіонах. Не залежить від обсягів вибірки періодичних видань і формулювання закономірності Бредфорда.

Потрібно наголосити, що достовірність викладеного підтверджено працями тисяч дослідників упродовж майже ста років. Тому навіть парадоксальним вбачається відсутність обґрунтованої теорії закономірностей соціальних комунікацій за наявності настільки значної джерельної бази і математичного апарату, що вже використовується при дослідженнях масштабно інваріантних явищ і процесів у інших галузях науки, зокрема в хімії та фізиці.

У хімії фундатором таких досліджень виступив І. Пригожин, якому в 1977 р. було присуджено Нобелівську премію за праці з теорії та математичних моделей самоорганізації відкритих нелінійних систем [12]. У фізиці дослідження в цій сфері пов'язані з іменем Г. Хакена, який вважається засновником синергетики – галузі наукового знання, у якій засобами міждисциплінарних досліджень виявляються загальні закономірності самоорганізації у системах різноманітної природи (фізичної, біологічної, соціальної тощо) [13]. Прикладами синергетичних явищ переходу від хаосу до порядку можуть слугувати утворення чітких геометричних структур – сніжинок – при конденсації водяної пари в атмосфері, спонтанний перехід від хаотичного випромінювання до самоузгодженого (когерентного) в лазері, а також теорія еволюції Ч. Дарвіна. У роботах із синергетики масштабна інваріантність розглядається як передумова самоорганізації та одна із симетрій, які формують наш Всесвіт і визначають вектор його подальшого розвитку [14]. Самоорганізація соціальних комунікацій – це локальний вияв більш універсального закону, який поширюється на багато явищ природничого, технічного, соціального та гуманітарного характеру.

Синергетичний підхід до аналітичного моделювання та аналізу масштабно інваріантних закономірностей соціальних комунікацій нами пропо-

нується розвивати на основі математичного апарату стійких законів розподілу теорії ймовірностей. Стійкість закону розподілу – це властивість зберігати незмінним його тип для будь-якої суми випадкових величин, що мають цей розподіл [15, с. 141–142]. Математичний термін «випадкова величина» в соціальних комунікаціях набуває наступної конкретики: для закономірності Ципфа – це частота використання певного слова в тексті, для закономірності Лотки – число публікацій конкретного вченого, для закономірності Бредфорда – кількість статей з певної теми в журналі [16, с. 89–91]. З такого трактування випадкових величин випливає, що закономірності Бредфорда, Лотки та Ципфа, якими наближено описуються інформаційні явища та процеси в різних сферах соціальних комунікацій, слід розглядати як вияв стійкого закону розподілу ймовірностей.

У теорії ймовірностей доведено, що стійкі закони розподілу в загальному випадку не описуються елементарними функціями (винятками є нормальний закон розподілу та розподіл Коші). Тому численні спроби аналітичного представлення закономірностей соціальних комунікацій степеневими, гіперболічними чи іншими елементарними функціями [6–9] не могли мати успіху. Їх теоретичне узагальнення та створення математичної моделі можливе лише на основі стійких законів розподілу ймовірностей. Ключовим параметром цих законів є характеристичний показник стійкості. Один з підходів до визначення його кількісного значення розглянуто в [17] на прикладі аналізу закономірності Ципфа. Авторами цієї роботи встановлено, що оптимальна апроксимація рангового розподілу компонентів тексту досягається при значенні згаданого характеристичного показника, що дорівнює константі золотого перетину. Ця константа є ірраціональним числом, величина якого становить приблизно 0,618. Аналогічний результат отримано і в [6, с. 143–151], де наведено результати аналізу документальних інформаційних потоків і сформульовано принцип кратних відношень, суть якого полягає в сталості відношень частин інформаційного простору. Аналітичні дослідження стійких законів розподілу потребують від осіб, які їх проводять, високого рівня математичної підготовки, зокрема вміння оперувати характеристичними функціями випадкових величин. Для практичних потреб доцільно розробити спеціалізовані комп'ютерні програми або попередньо підготувати табличні форми представлення таких розподілів.

Поява константи золотого перетину в соціальних комунікаціях не є унікальною. Вона присутня в біології (розподіл біорізноманіття організмів на певній території), географії (розподіл населених пунктів за кількістю жителів), економіці (розподіл матеріальних благ у суспільстві), архітектурі (геометричні пропорції споруд) тощо. У цілому це – свідчення їх належності до єдиного континууму і загального взаємозв'язку та взаємозалежності між явищами і процесами в природі та суспільстві. Очікується, що константа золотого перетину може стати в синергетиці таким само знаковим числом, яким у математиці є ірраціональне число $3,14$ (відношення довжини кола до його діаметра).

Підсумовуючи, відзначимо, що синергетичний підхід до дослідження емпіричних закономірностей соціальних комунікацій дав змогу розробити єдину математичну модель самоорганізації інформаційних явищ і процесів у бібліотечній справі, лінгвістиці, наукометрії та інфометрії. Створена модель узагальнює закономірності Бредфорда, Лотки та Ципфа, які раніше розглядалися роздільно. Їх об'єднання в математичному сенсі вбачається доцільним закріпити на термінологічному рівні, надавши феномену розглянутих закономірностей нове визначення, наприклад «синергетика соціальних комунікацій».

Отже, масштабно інваріантні явища і процеси в соціальних комунікаціях, які наближено описуються емпіричними закономірностями Бредфорда, Лотки та Ципфа, є виявом стійкого закону розподілу теорії ймовірностей з характеристичним показником, рівним константі золотого перетину.

Аналіз якості наукового доробку в системі соціальних комунікацій. Методологічні аспекти аналізу якості наукової діяльності. Українськими вченими зроблено суттєвий внесок у теоретичні та практичні напрацювання з методології оцінювання результативності та якості наукової діяльності. Особливе значення для їх розгортання мала опублікована в 1966 р. у Києві фундаментальна монографія засновника Центру (тепер Інституту) досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки НАН України Г. Доброва «Наука о науке: Введение в общее науковедение», яка фактично поклала початок цьому напрямку робіт [18]. Монографія поглибила інтерес до наукознавчих досліджень взагалі і в подальшому була перекладена багатьма мовами світу. У ній акцентовано увагу на необхідності система-

тизованого дослідження тенденцій і перспектив розвитку науки в Україні та світі. Це відображається у широкому спектрі розглянутих питань: історія розвитку науки та наукових шкіл, стан і тенденції розвитку науково-технологічного потенціалу, інфраструктура науки, науково-технологічна та інноваційна політика, питання міжнародного співробітництва тощо. Сформульоване Г. Добровим визначення наукознавства актуальне й сьогодні: «... це комплексне дослідження і теоретичне узагальнення досвіду функціонування соціальних систем в науці з метою обґрунтування науково-технічної політики, а також раціонального формування потенціалу науки й підвищення ефективності наукової діяльності за допомогою засобів соціального, економічного й організаційного впливу» [18]. Це визначення відображає системність наукознавчих досліджень і потребу одержання комплексних знань про науку.

Концепція наукознавства Г. Добрава полягала в необхідності його спрямування на підтримку досліджень. Однак вона не набула належного розвитку. Серед небагатьох можна назвати праці А. Корінного [19], І. Маршакової [20], С. Хайтуна [21], у яких наголошувалося на першочерговості вирішення завдань організації системи прогнозування наукових досліджень, використання бібліометричних показників для визначення структури науки і відстеження її розвитку. Автори цих праць також відзначали недоліки застосування лише кількісних показників при оцінюванні ефективності наукових досліджень.

Найбільший внесок у розвиток методології та інструментарію наукометричних досліджень зроблено Ю. Гарфілдом. Він висловив унікальну ідею щодо використання наукових посилянь як засобу інформаційного пошуку та вивчення структури науки. З його ім'ям пов'язані організація Інституту наукової інформації США і створення бази даних Web of Science з аналітичними надбудовами. Водночас сам Ю. Гарфілд невпинно закликав до обережності у використанні даних цитування, відзначаючи, що вони, як і «будь-який інструмент – від ядерної енергії до молотка, – мають бути правильно використані» [22].

Ігнорування цієї застороги Ю. Гарфілда та прямолінійна орієнтація на кількісні бібліометричні показники призвели до появи методик оцінювання результативності наукової діяльності, які недостатньо враховували змістові аспекти наукової і дослідницької роботи, оскільки являли собою комбінацію різного роду формальних показників [23–24].

Нині набуває поширення точка зору, згідно з якою тільки професійна експертиза може дати всебічну об'єктивну оцінку наукових результатів, бібліометричні ж показники слугують інструментом підтримки прийняття рішень експертами [25–31]. Оцінювання якості наукового доробку вчених і колективів у системі соціальних комунікацій необхідно проводити із залученням як якісних, так і кількісних методів оцінювання.

Серед якісних методів слід відзначити методи експертного оцінювання, що відображають думку фахівців, які володіють необхідними знаннями про об'єкт дослідження. Суть цих методів полягає в тому, що на основі оцінок висококваліфікованого фахівця або групи експертів робиться висновок про шляхи розвитку науки, перспективні напрями наукових досліджень і розробок. У сучасних умовах, коли відбувається стрімке зростання обсягів наукової інформації, виконувати експертну оцінку стає все важче.

Кількісними методами оцінювання наукової діяльності є методи аналізу кількісних характеристик первинних документів (контент-аналіз [32], метод підрахунку кількості публікацій, тезаурусний та сленговий методи тощо) і методи кількісного аналізу вторинних джерел інформації, зокрема метод наукового цитування. Основні положення методу аналізу кількісних характеристик первинних документів базуються на підрахунку та консолідації даних про елементи документальних інформаційних потоків, що впливають один на одного в процесі їх циркуляції.

Більш доцільними є методи аналізу вторинних джерел інформації, оскільки вони дають змогу залучати бази даних. Переваги цих методів полягають в істотній економії часу для отримання інформації, її обробки та унаочнення результатів. Використання вторинних джерел інформації у вивченні результативності науки дає змогу реалізувати широкі можливості бібліометричного аналізу, агрегування великих обсягів репрезентативних даних і зв'язування різноманітних даних для одночасного диференційованого підходу до вибору методів.

Методи аналізу вторинних джерел інформації засновані на класичних бібліометричних закономірностях, аналізі видової структури та кількісних характеристиках документальних інформаційних потоків. Вони допомагають відстежувати і формувати інформаційну базу для оперативного аналізу сучасного стану науки та підготовки науково обґрунтованих загальнодержавних і регіональних програм розвитку науки в цілому, галузі або

напряму, розробки якісних прогнозів і планів дослідницької діяльності. Серед кількісних методів аналізу вторинних джерел інформації, що використовуються для оцінювання результатів наукової діяльності, виокремимо метод наукового цитування. Суб'єктивність методу посилять нівелюється на великих масивах публікацій узагальненням експертиз різних авторів.

У останні роки в системі соціальних комунікацій з'явився новий феномен для оцінювання результативності та якості діяльності вчених і наукових колективів, який дістав назву *бібліометричні профілі* [33–37]. Внутрішньою причиною виникнення цього феномену є відношення «суспільство – вчений».

Для визначення суспільних функцій бібліометричних профілів використаємо філософські категорії загального, особливого та індивідуального і визначимо відповідну їм триаду суспільних функцій.

Першу з них пропонуємо іменувати науковим декларуванням. Така назва логічно випливає з їх первинного призначення – інформування суспільства про результати наукової діяльності вчених. Другу суспільну функцію бібліометричних профілів назвемо аналітичною. Вона забезпечує впорядкування профілів за певними формальними ознаками для отримання цілісного уявлення про стан і структуру наукового середовища. Третій функції дамо назву наукометричної. Вона сприяє переходу від формального (кількісного) до експертного (якісного) оцінювання та прогнозування розвитку науки на основі низки бібліометричних показників, що містяться в профілях.

Формально-логічна структура двох перших суспільних функцій (наукового декларування та аналітичної) допускає можливість їх автоматизованої реалізації. Наукометрична функція потребує надання пріоритету людині, а не комп'ютеру, тобто використання методології експертного оцінювання [35].

Ця методологія передбачає врахування когнітивних аспектів оцінювання. Зародження когнітивної науки (когнітології) відносять до 50–60-х років ХХ ст., коли в Гарварді (США) було створено Центр когнітивних досліджень. Сьогодні під когнітологією розуміють міждисциплінарний науковий напрям, який об'єднує філософію (теорія пізнання), когнітивну психологію й лінгвістику, нейрофізіологію, антропологію та теорію штучного інтелекту. У межах цього напряму головним об'єктом досліджень

стали людські знання, а основним евристично навантаженим поняттям – інформація.

Упродовж століть основним суспільним інститутом, що забезпечував повний цикл процесів наукової комунікації, була бібліотека. В сучасних умовах, які характеризуються урізноманітненням форм і методів інформаційних комунікацій, вона має знайти свій підхід до розвитку когнітивно-орієнтованих технологій взаємодії між суб'єктами й об'єктами дослідницької діяльності. Останній належить формувати на досягненнях в інших сферах науки, що займаються когнітологічною проблематикою, з урахуванням специфіки бібліотечно-інформаційної діяльності. Це сприятиме входженню бібліотеки в суспільство знань як його науково-інформаційної серцевини, каталізатора соціально-економічного розвитку.

Найвдаліша спроба системних досліджень когнітивних аспектів інформаційних комунікацій була здійснена бібліотекознавцем М. Рубакіним ще на початку ХХ ст. Ним було творчо перероблено погляди філософів, лінгвістів і фахівців у галузі бібліотечної справи на взаємозв'язки суб'єктів та об'єктів соціальних комунікацій і введено в науковий обіг новий термін «бібліопсихологія» [38]. У певному сенсі бібліопсихологію (бібліологічну психологію) слід розглядати як виток сучасної когнітології [39]. Бібліопсихологічна теорія М. Рубакіна констатує неоднозначність відповідності між задумом автора, викладеним у книзі, текстом і сприйняттям цього тексту читачем (у сучасному трактуванні це має назву когнітивного дисонансу). Ідеї М. Рубакіна, який мав панорамне бачення інформаційної сфери суспільства, тривалий час не розвивались через ідеологічні доктрини того часу й забулися. Сьогодні актуальним стає їх відродження та долучення до когнітологічної проблематики фахівців у галузі бібліометрії та наукометрії.

Подальшим розвитком концепції М. Рубакіна можна вважати роботи Ю. Шрейдера [40], який розглядав когнітивні аспекти проблематики наукової комунікації з використанням автоматизованих інформаційних систем. Так, дослідник, проаналізувавши категорії «інформація» та «знання», наголошував на тому, що в загальному випадку вони не є тотожними. Знання співвідноситься з людиною і є невід'ємним від її особистості.

Інформація розглядається Ю. Шрейдером як вербалізована форма знання, що має суспільний характер. Тому автоматизовані інформаційні системи не можуть вкласти в користувача знання: вони мають надати йому

основну інформацію і супутні когнітивно-орієнтовані дані в такій формі, яка дає змогу відтворити знання. Наголосимо, що методологічний погляд Ю. Шрейдера тісно пов'язаний з онтологічною картиною дослідження. Тому в описі методологічного статусу наукової комунікації, крім традиційної тріади (об'єкт, предмет, метод), мають бути присутні й поняття онтологічного характеру.

На думку Ю. Шрейдера, практична реальність автоматизованого інформаційного середовища успішно інтегрує всі традиційні галузі інформаційної діяльності, не знищуючи традиційних форм і засобів, а відводячи їм відповідні ніші. Більш того, автоматизація (комп'ютеризація) інформаційного середовища не призвела до виключення людських інтелектуальних процесів з відповідної сфери, а надала їм статусу значущих.

Слід додати, що ідея інформатики як науки, яка займається процесами представлення людських знань у вигляді «семантичної інформації» (використовується термін «гносеоінформація») й обробкою цієї інформації для найефективнішого її використання, досліджувалася ще в 50-х роках ХХ ст. Поступово поняття наукової інформації розширилося й почало включати також статистичну, економічну та інші види соціальної інформації. У 1970-х роках учені дійшли висновку, що інформатика не може обмежуватися фіксацією знання, її реальним предметом слугують процеси наукової комунікації. При цьому досить часто виключались із розгляду особистісні аспекти знання, а предмет інформатики звужувався до науково-технічної інформації чи документальної наукової комунікації.

Інформація має пройти через «когнітивний екран» тих, для кого вона є цінною. Тому виникає потреба брати до уваги не тільки існування світу об'єктивного (документованого) знання, а й феномену особистісного знання. Процеси переходу інформації в знання і назад включають перетворення людських (значною мірою особистісних) знань, що існують «тут» і «зараз», в соціальну інформацію, доступну «всюди» і «завжди», яка гарантує можливість вилучення з неї знань [40].

Як особистісні знання, так і соціальна інформація характеризують певні можливості цього суспільства. Якщо сюди додати ще й засоби передачі знань (через пряме спілкування, систему освіти і підвищення кваліфікації, а також через інформаційні канали), а також засоби та кадри для обробки, збереження, пошуку і передачі інформації, то все це разом цілком природно

називати інформаційно-когнітивним потенціалом. Останній інтегрує в собі всі можливості пізнання і практичну діяльність, що в згорнутому вигляді викладені в накопичених суспільством знаннях і/або зафіксовані у сховищах інформації.

Усвідомлення примату особистісного аспекту при створенні інформаційних систем і мереж призвело до зміни погляду на проектування цього середовища – з технічного завдання воно перетворилося в соціотехнічне. Тож у цілому можна констатувати, що бібліопсихологічна концепція М. Рубакіна і напрацювання Ю. Шрейдера щодо соціальних аспектів інформатики мають багато спільного. Вони стверджують: процеси наукової комунікації супроводжуються певними втратами даних, для відновлення яких необхідні додаткові відомості. Можна припустити, що сьогодні М. Рубакін використовував би замість терміна «бібліопсихологія» термін «когнітологія». Однак на початку ХХ ст. такого поняття ще не існувало – воно з'явилося та набуло розвитку у другій половині ХХ ст. [39]. Отже, можна говорити про відродження призабутої бібліопсихологічної теорії М. Рубакіна. Її основний концепт – інформація, отримана в результаті вербалізації та документування знань автора, не є тотожною цим знанням. Така сама аналогія і щодо процесу усвідомлення користувачем зовнішньої інформації: отримані ним знання з урахуванням когнітивних аспектів сприйняття цієї інформації також не можуть бути тотожними їй. Отже, поширення знань у процесі наукової комунікації супроводжується певними втратами інформації, тобто є ентропійним. Для зменшення інформаційної ентропії в процесі комунікації необхідно залучати когнітивно-орієнтувальні ресурси. Такими є, наприклад, відомості про авторів документальної інформації, понятійно-категоріальний апарат предметної галузі та інші дані, що становлять основу довідково-бібліографічного апарату бібліотеки.

У цілому когнітивні аспекти оцінювання потребують інтеграції якісних (експертних) і кількісних (бібліометричних) методів аналізу результативності наукової діяльності.

Бібліометричний інструментарій аналізу якості наукового доробку. На міжнародному ринку комерційних бібліометричних інструментаріїв, які використовуються для експертного оцінювання результативності наукових досліджень і прогнозування їх розвитку, домінують бібліометричні бази даних Web of Science Core Collection з аналітичною надбудовою Incites

і Scopus з надбудовою Spotlight. Термінологічно їх слід трактувати як наукометричні системи.

У класі некомерційних бібліометричних інструментаріїв безсумнівним лідером за обсягом проіндексованих публікацій є Google Scholar. Власної аналітичної надбудови ця інформаційна система не має, однак вона може бути створена шляхом інтеграції бібліометричних профілів, які формуються в Google Scholar вченими. Такий підхід апробований при створенні інформаційно-аналітичної системи «Бібліометрика української науки» [41, 42]. Поширення отриманого при цьому досвіду слугує передумовою для створення в перспективі глобальної бібліометрики.

Web of Science є базисом електронного науково-інформаційного середовища, створеного Інститутом наукової інформації США і представленого на єдиній технологічній платформі [43, 44]. Центральним елементом середовища є політематична реферативно-бібліографічна і бібліометрична база даних Web of Science Core Collection. У ній індексується 12 тис. серіальних видань (переважно північноамериканських). Бібліометричний апарат платформи забезпечує відстеження показників цитованості публікацій з ретроспективою до 1900 р. в фізико-технічних і медико-біологічних науках, до 1956 р. – у соціальних науках і до 1975 р. – у мистецтвознавстві та гуманітаристиці.

Одним із ключових елементів цього апарату є імпаکت-фактор (індекс впливу) наукового видання. Імпакт-фактори розраховуються для видань щорічно на основі аналізу показників їх цитування у Web of Science Core Collection і публікуються у формі звітів Journal Citation Reports. У базі даних Journal Citation Reports наводяться такі бібліометричні показники періодичних видань: імпакт-фактор, п'ятирічний імпакт-фактор, індекс оперативності (Immediacy index) та Eigenfactor. Імпакт-фактор журналу – це середнє число цитувань, отриманих статтями, опублікованими в ньому протягом двох років. Він показує, скільки разів у середньому цитується кожна опублікована в журналі стаття протягом двох наступних років після виходу. П'ятирічний імпакт-фактор краще відображає відмінності між журналами в галузях з традиційно низькими показниками цитування, що пов'язано з невеликою пристатейною бібліографією.

Індекс оперативності – це середня кількість цитувань статті за рік. Його обчислюють як співвідношення числа отриманих журналом посилань

на статті, що вийшли в поточному році, до сумарного числа статей, опублікованих за рік. Показник Eigenfactor спрямований на підтримку розробки методів виявлення інформації про відносну «впливовість» журналів на найголовніші зв'язки між різними дисциплінами і на побудову глобальної «карти науки». Він містить інформацію щодо цитованості приблизно для 8 тис. періодичних видань, включених до Web of Science Core Collection, і оновлюється один раз на шість місяців.

Використання імпаکت-фактора для оцінювання наукової «ваги» журналу є дискусійним. У 2012 р. у Сан-Франциско на щорічній конференції Американського товариства клітинної біології була прийнята Декларація про оцінку наукових досліджень (Declaration on Research Assessment, DORA), яка закликає наукову громадськість відмовитися від використання імпаکت-фактора при оцінюванні результативності наукових досліджень [45]. У Декларації наголошується, що механізм розрахунку імпакт-фактора непрозорий, а сам він не дає об'єктивної оцінки значущості того чи іншого журналу. Наприклад, імпакт-фактор математичних видань нижчий від біомедичних, оскільки вчених-математиків менше і їм не так часто доводиться цитувати один одного. Однак це зовсім не означає, що математичні журнали менш престижні, ніж біомедичні. Крім того, часто завдяки кільком цитованим статтям імпакт-фактор журналу може різко зрости, хоча інші в ньому не становлять особливої цінності. У DORA йдеться про те, що імпакт-фактор не можна розглядати як міру якості наукових статей, досягнень окремих вчених або визначальний критерій у прийнятті рішень про прийом на роботу, просування по службі, фінансування наукових проєктів.

Неправомірне використання імпакт-факторів журналів провокує вчених на ігри з балами і цифрами, а редакції журналів змушує віддавати перевагу рейтинговим напрямкам науки на шкоду публікуванню важливих результатів в інших галузях. Для отримання якомога більшої кількості цитувань автори часто даремно витрачають час, подаючи рукописи до перевантажених редакцій високорейтингових журналів. Однак, напевно, найбільшої шкоди науці будь-яка автоматизована система нарахування балів завдає тим, що не тільки не стимулює, а й фактично не дає змоги дослідникам проводити ризиковані новаторські експерименти, оскільки на розробку нового підходу чи методики можуть знадобитися роки, протягом яких публікацій не буде. Зловживання імпакт-факторами спонукає вчених переорієнтувати свою

діяльність на популярні галузі науки, в яких задіяна велика кількість дослідників і де можна очікувати багато цитувань власної роботи, якою б вона не була. І тільки найсміливіші, готові ризикувати молоді люди можуть дозволити собі спрямувати зусилля на малодосліджені сфери науки.

Автори Декларації закликають вчених під час вибору журналу для публікацій орієнтуватися не на його імпаکت-фактор, а на компетентність редакції і читацької аудиторії. Грантодавцям і організаціям, пов'язаним з виділенням коштів на науку, DORA радить звертати увагу саме на результати конкретного дослідження, а не займатися арифметичним підрахунком імпаکت-факторів журналів, у яких вони опубліковані. Крім того, керівники наукових установ повинні відповідально ставитися до визначення наукового внеску кожного з дослідників, для чого необхідне безпосереднє читання обраних статей певного вченого, і не варто цю функцію перекладати на редакторів наукових журналів.

Аналітична надбудова InCites системи Web of Science надає інформацію про моніторинг результатів діяльності наукової організації і про останні тенденції розвитку наукових напрямів у світі. Ця надбудова – інструмент для оцінки результатів наукових досліджень, що дає змогу урядовим органам і керівникам дослідних організацій відстежувати ефективність досліджень, порівнювати наукову продуктивність з іншими організаціями та країнами. На основі цих даних проводиться розрахунок середніх показників цитування статей у конкретному році, опублікованих у журналах з 249 галузей знань, і аналіз місця наукової організації в дослідницькому процесі. Складовим цієї надбудови є ресурс Essential Science Indicators, який використовується для порівняння цитованості різних галузей знань. У ньому представлено статистичні дані за останні 10 років за галузями знань, країнами і організаціями. Нормуючи конкретні дані цитованості статей окремого вченого або організації в конкретній галузі знань за середньостатистичними, наведеними в Essential Science Indicators, можна оцінити рівень вченого або організації в конкретній науковій галузі порівняно зі світовими даними або даними по країні.

У InCites надається можливість отримувати інтегровані дані за такими розділами:

Institutional Profiles – дані про світові установи і показники їхньої науково-дослідної роботи;

Research Performance Profiles – відомості про публікації установи в нормованих показниках, рейтинги галузей знань і авторів, моніторинг спільної діяльності різних установ, зведені дані щодо всіх публікацій і їх цитованості, список найбільш продуктивних авторів і перспективних наукових напрямів;

Research in View – ресурс для щорічного перегляду результатів роботи факультетів університетів і наукових установ;

Global Comparison – порівняння зведених показників країн, організацій за різний проміжок часу і з різних галузей знань;

World Data Set – визначення на основі бібліометричних показників статей нових перспективних напрямів наукової діяльності.

Для аналізу активності публікацій є можливість складання різних звітів (наприклад, за певний період часу) з поданням даних у формі списку статей, рейтингу авторів, рейтингу наукових галузей і т. ін. Для кожної статті поряд зі стандартними бібліографічними даними (назва, автори, журнал, рік видання і т. ін.) зазначено галузь знань, до якої належить стаття, імпаکت-фактор журналу, у якому її опубліковано, кількість цитувань цієї статті на момент складання звіту, а також спеціальні показники, які дають змогу порівнювати між собою публікації різних років і в різних журналах, що належать до різних предметних галузей. Характерною особливістю є наявність діаграми, що характеризує публікації за середніми показниками журналів, де вони опубліковані, за галузями знань і за відсотковим співвідношенням до найбільш цитованих праць.

Scopus – реферативна і бібліометрична база даних, створена у 2004 р. видавничою корпорацією Elsevier як продукт, конкурентний Web of Science. Станом на 2018 р. Scopus містить понад 70 млн реферативних записів з 22 тис. серіальних видань. Видання індексуються в Scopus із різним хронологічним охопленням, престижні наукові журнали представлені архівами, починаючи з першого випуску. Рубрикатор Scopus має 27 базових тематичних розділів, поділених на 335 підрозділів, політематичні статті індексуються одночасно в кількох відповідних розділах [46–48, с. 28].

Scopus також має аналітичну надбудову, яка отримала назву Spotlight. Вона допомагає організації ідентифікувати й оцінити свої наявні сили, визначити перспективну стратегію розвитку. Ґрунтуючись на аналізі коцитування та техніці візуалізації, ця надбудова створює унікальну графічну

карту або «Колесо науки», яке ілюструє продуктивність організації з усіх наукових дисциплін. На підставі такого аналізу всього масиву публікацій у Scopus виділяється понад 70 тис. кластерів публікацій, найбільш цитовані з яких становлять «компетенції», візуалізовані в Spotlight на «Колесі науки», що може створюватися як для конкретної організації, так і для країни або регіону. Чим більше публікацій організації потрапляють в число високоцитованих у сформованих кластерах, тим більше «компетенції» виділяється для організації.

Другим способом візуалізації даних про активність публікацій організації або країни є матричне подання виділених «компетенцій», що передбачає врахування також тенденцій розвитку відповідних кластерів публікацій: збільшення частки статей організації відносно зміни кількості статей у світі з певної тематики. Таким чином, можливо оцінити перспективність напрямів досліджень, що є надзвичайно важливим для стратегічного планування науки. Spotlight фокусується на взаємопов'язаних дослідженнях, які виконуються однією організацією. Ця надбудова також дозволяє краще зрозуміти, які організації є конкурентами, та об'єктивно оцінити їхній потенціал, надаючи інформацію про установи з ідентичними дослідницькими «компетенціями».

Аналітичні надбудови InCites і Spotlight корисні для планування й аналізу наукової діяльності як окремої організації, так і міста або країни. Вибір залежить від поставленої мети: для стратегічного планування розвитку наукової діяльності в організації і вибору напрямів фінансування зручніше використовувати Spotlight, а для порівняння з іншими конкретними організаціями чи відстеження активності окремих учених, груп учених або галузей науки – InCites.

Слід зупинитися на термінологічних визначеннях, пов'язаних з розглянутими інформаційними продуктами, оскільки сьогодні має місце неоднозначне трактування термінів «бібліометричні бази даних і системи» та «наукометричні бази даних і системи». Доцільно використовувати термін «наукометрична система» для комплексу, який включає бібліометричну базу даних і аналітичну надбудову – алгоритмічно-програмний інструментарій для отримання інформації щодо наукового потенціалу країни чи установи в галузевому, регіональному та відомчому аспектах. Такому визначенню наукометричних систем відповідають інформаційні продукти, що вклю-

чають бібліометричну базу даних Web of Science Core Collection спільно з аналітичною надбудовою InCites і Scopus разом з надбудовою Spotlight.

Оскільки розглянуті продукти мають різне тематико-типологічне покриття і різну глибину індексації архівів видань, отримані з їх використанням бібліометричні дані різняться. У різних науково-інформаційних сегментах одна з двох баз демонструє більш повні показники, але однозначного «лідера» немає. У першому наближенні можна вважати, що 2/3 всіх наукових публікацій індексуються на обох платформах, 1/3 – лише на одній з них (в основному, за рахунок базового акценту Web of Science на північно-американській науці, а Scopus – на науці Західної Європи). Але найважливішим є те, що обидві платформи індексують усі найбільш престижні наукові журнали світового репертуару, а також мають велику кількість впроваджень у державних і корпоративних проектах аналізу і ревізії наукової активності.

Основним обмеженням для оцінювання ефективності наукової діяльності вчених і організацій СНД на основі розглянутих продуктів є те, що у Web of Science Core Collection і Scopus індексується незначна кількість серіальних видань цих країн. Крім того, слід враховувати і комерційний характер цих продуктів. Тому вважаємо за доцільне використання показників і некомерційних бібліометричних платформ.

Google Scholar – науковий сегмент Інтернет-гіганта Google, який поєднує в собі загальнодоступну пошукову та бібліометричну системи [49–51]. Це інформаційне новоутворення подібне до Web of Science і Scopus, хоча поступається їм за функціональними можливостями. Однак, як за обсягами проіндексованих матеріалів, так і за їх регіональним, мовним, видовим, галузевим охопленням, Google Scholar кращий, ніж Web of Science і Scopus. Особливо це стосується публікацій у соціогуманітарній сфері, якій традиційно приділяється недостатня увага в комерційних базах даних [16].

Google Scholar дає змогу здійснювати пошук публікацій з посиланнями на повнотекстові статті, технічні звіти, препринти, дисертації, книги та інші документи, які вважаються науковими. Результати пошуку впорядковуються або за кількістю цитувань, або за хронологією. Крім даних про індекс цитування, раніше доступних тільки в комерційних продуктах, Google Scholar забезпечує користувачів і списками семантично споріднених матеріалів.

Сервіс системи Google Scholar «Бібліографічні посилання» дозволяє представити результати інтелектуальних напрацювань ученого будь-якої

країни світу у форматі уніфікованої веб-сторінки – бібліометричного профілю. Він містить вивірений безпосередньо вченим список його публікацій, індекси і діаграму їх цитувань, фото, коло наукових інтересів дослідника і т. ін. Ця веб-сторінка є своєрідним звітом ученого суспільству за надану можливість займатися дослідницькою діяльністю і її створення розглядається в науковому середовищі як обов’язок вченого [33–36].

Наявність бібліометричних профілів дає змогу використовувати синергетичний підхід до побудови інформаційно-аналітичної системи, яка буде надавати широкий спектр статистичних показників щодо стану наукового середовища. В основі цього підходу – безпосередня участь вчених у створенні своїх бібліометричних профілів і їх подальша інтеграція зацікавленою структурою. В Україні інтегратором бібліометричних профілів є інформаційно-аналітична система «Бібліометрика української науки» [41–42]. У цій системі акумулюються дані про створені в Google Scholar профілі науковців, установ, підрозділів установ (кафедр, лабораторій, відділів) та журналів. База даних про профілі доповнена алгоритмічно-програмним інструментарієм для проведення аналітичних обчислень і отримання відомостей про галузеву, відомчу та географічну структуру науки країни. Така архітектура системи (профілі в Google Scholar і сформований масив бібліометричних даних з апаратом їх обробки) дає змогу стверджувати, що «Бібліометрика української науки» є аналітичною надбудовою над наявними в Google Scholar профілями суб’єктів і об’єктів системи наукових комунікацій України.

Наведемо інформацію про науковий доробок України та окремих держав-сусідів у системі наукових комунікацій на основі даних з наукометричної платформи Scopus. Критерієм якості наукового доробку країн виступає середня цитованість документа, яка в статистичному аспекті характеризує їх якість:

№ пор.	Країна	Середня цитованість документа		
		2015 р.	2016 р.	2017 р.
1.	Білорусь	5,74	2,86	0,60
2.	Польща	4,42	2,42	0,50
3.	Україна	3,27	1,69	0,36

За даними порталу, у 2017 р. Білорусь, Польща і Україна в загальному рейтингу за середньою цитованістю посідали відповідно 101, 133 і 182 місце з 230 країн світу, хоча за кількістю публікацій ці країни займали 76, 18 і 46 позиції. Наведені дані свідчать, що кількість публікацій не корелюється з їх якістю. Доробок вітчизняних науковців у системі наукових комунікацій у кількісному аспекті займає місце, що співвідноситься з чисельністю населення України. Однак якісні показники публікацій її вчених потребують значного покращення.

Оцінювання ефективності діяльності наукових установ в Україні.

В Україні методика оцінювання ефективності діяльності наукової установи визначається Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення державної атестації наукових установ» від 19 липня 2017 р. № 540, Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики оптимізації (атестації) бюджетних наукових установ, які повністю або частково фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, та Плану оптимізації (атестації) бюджетних наукових установ, які повністю або частково фінансуються за рахунок коштів державного бюджету» від 31 жовтня 2011 р. № 1176 та Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Про затвердження Порядку оцінки розвитку діяльності наукової установи» від 3 квітня 2012 р. № 399. В основу вищезазначених нормативних документів покладено результати розробок Інституту досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України.

Методологія оцінювання базується на системі кількісних атестаційних параметрів: рівень кваліфікації наукових кадрів (штатна чисельність осіб з науковими ступенями), бюджет та інфраструктура, рівень тематики (кількість державних цільових і міжнародних програм), результативність (кількість монографій та інших публікацій), престиж (кількісні показники представленості у світовому інформаційному просторі). Сукупність цих показників разом з даними динаміки їх розвитку та картками внутрішнього і експертного оцінювання є джерельною базою для визначення бальної рейтингової оцінки наукової установи для її наступного віднесення до однієї з чотирьох категорій: А – установа-лідер, Б – провідна установа, В – помірно-динамічна установа, Г – наздоганяюча установа. Таку методологію можна охарактеризувати як нумерологічну. Розвиток теоретичного

базису наукометрії дає підстави стверджувати, що тільки професійна експертиза може дати всебічну об'єктивну оцінку дослідницьких результатів, кількісні показники слугують інструментом підтримки прийняття рішень експертами. Сучасні напрацювання у сфері методології оцінювання результативності науки в систематизованому вигляді викладені в Лейденському маніфесті *Bibliometrics: The Leiden Manifesto for Research Metrics*, прийнятому на 19-й Міжнародній конференції *Context Counts: Pathways to Master Little Big and Date* (3–5 вересня 2014 р., Лейден, Нідерланди) і опублікованому в журналі *Nature* у квітні 2015 р. [52–53].

Сутність Лейденського маніфесту викладена в 10 принципах, що не є новиною для фахівців, які займаються наукометрією. Однак раніше вони не були систематизовані. У маніфесті їх послідовність така:

1. Експертний висновок відповідальніший за формальні кількісні показники.
2. Критерії оцінювання мають відповідати завданням інституції.
3. Відстоюйте вагомі результати, оприлюднені в національному сегменті наукових комунікацій.
4. При оцінюванні використовуйте прозорі та прості індикатори.
5. Надавайте можливість перевіряти дані та результати аналізу.
6. Ураховуйте при оцінюванні специфіку галузей наук.
7. Беріть до уваги портфолію.
8. Уникайте надмірної конкретності кількісних показників.
9. Враховуйте можливий негативний вплив формальних показників.
10. Переглядайте та вдосконалюйте систему показників оцінювання.

Перший принцип передбачає пріоритет експертного висновку над «нумерологією» – формальні показники потрібно збирати і брати до уваги при оцінюванні, але тільки як відомості, необхідні для професійного аналізу (у вказаних вище нормативних актах України перевага надається кількісним показникам).

Ще більша невідповідність нормативних критеріїв оцінювання інституції покладеним на неї завданням. Так, статут НАН України визначає, що метою її діяльності є «отримання нових та узагальнення наявних знань про природу, людину та суспільство; створення наукових основ науково-технічного, соціально-економічного та культурного розвитку країни; підготовка висококваліфікованих наукових кадрів». У «Порядку оцінки

розвитку діяльності наукової установи» основним критерієм ефективності визначається чисельність публікацій інституцій, тобто перед вітчизняними науковцями поставлено завдання працювати не на результат, а на кількість статей і монографій. Такий підхід призвів до очевидної диспропорції в кількості наукових періодичних видань у нашій та інших державах: Україна – 2,6 тис., Росія – 2,1 тис., Польща – 1,2 тис. Якщо ж ученими вітчизняної інституції відкрито новий закон чи встановлено нову закономірність, то таке досягнення не додасть їй додаткових атестаційних балів.

Третій принцип полягає у необхідності належного оцінювання досліджень, які мають національне значення й опубліковані в українському сегменті документальних комунікацій. До них можна віднести науково-технічні роботи, актуальні для певних регіонів України, і розвідки у соціогуманітарній сфері.

Слід нагадати і принцип обов'язковості оприлюднення у вітчизняних виданнях наукових результатів, отриманих при проведенні досліджень за рахунок коштів державного бюджету, який було закладено в Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки». Однак низка нормативних актів МОН України, зокрема про присудження наукових ступенів, вимагає опублікування нових результатів у журналах, що індексуються комерційними бібліометричними системами. Доступ до них практично унеможливлений для вітчизняних платників податків.

Четвертий принцип постулює необхідність застосування при оцінюванні прозорих і простих бібліометричних індикаторів. Наразі досить поширеним серед них є h-індекс, або індекс Гірша – показник впливовості вченого, заснований на гармонізації чисельності його статей та їх цитування. Класичний індекс Гірша дорівнює кількості статей h, на які є не менше h посилань. Поряд з ним використовуються такі похідні цього індексу як g-індекс і hI-індекс – перший з них збільшує значення індексу за високо цитовані статті, а другий зменшує його за публікації науковця в складі авторських колективів. Констатуючи їх доречність при наукометричних дослідженнях, слід водночас наголосити на сумнівній доцільності застосування таких показників для оцінки ефективності наукової діяльності, оскільки вони мало впливають на результат оцінювання, але потребують значних трудовитрат.

Важливим принципом є надання можливості перевіряти дані та результати аналізу. Якщо процедури оцінювання включають бібліометричні показники з комерційних наукометричних систем, то має бути забезпечений доступ до них. Сьогодні адміністратори від науки зобов'язують вчених надавати відомості про присутність їхніх публікацій у системах Web of Science і Scopus, однак коштів на передплату доступу до них не виділяють (такий доступ мають кілька установ на всю країну).

Шостий принцип Лейденського маніфесту наукометрії – необхідність урахування в оцінюванні специфіки галузей наук. Для цього у Великій Британії при атестації наукових установ формується 36 зіставних груп – фізика, філологія, економіка, медицина тощо. Чинні нормативні акти України ігнорують цей принцип – за одними критеріями мають атестуватися і «фізики», і «лірики». Певною мірою з цим принципом тісно пов'язаний і сьомий, що стосується потреби враховувати портфоліо вченого або колективу (досвід, досягнення, авторитетність). Прикладом портфоліо може слугувати бібліометричний профіль ученого (відділу, установи) в системі Google Scholar [34].

Восьмий принцип декларує потребу уникати надмірної конкретності кількісних показників. Бібліометричні індикатори, як правило, є плинними, тому варто брати до уваги не більше 2–3 десяткових знаків (популярність індексу Гірша зумовлена його меншою плинністю порівняно з кількістю цитувань).

Варто зупинитися на дев'ятому принципі. Він попереджає про небезпеку оцінювання за певним індикатором, що призводить до ігор з ним і підміни мети дослідження – метою стає досягнення максимуму цього індикатора. Якщо таким обрано індекс наукового цитування, то завданням вченого може стати створення «цитатних картелів», а не відкриття нових законів чи виявлення раніше невідомих закономірностей.

З аналізу викладених вище принципів Лейденського маніфесту наукометрії випливає, що процедури оцінювання результативності наукової діяльності мають фокусуватися не на підтримці адміністративних процесів реформування освіти та науки, а на сприянні їх розвитку, на супроводі вирішення не «політичних», а наукових завдань. Фактично вони вступають у суперечність з чинними нормативними актами України, що мають «нумерологічну» спрямованість.

Система оцінювання ефективності дослідницької діяльності в Україні «відповідає» лише десятому принципу Лейденського маніфесту наукометрії – переглядайте та вдосконалюйте систему показників і процедуру оцінювання.

Проведений аналіз чинних нормативних актів України щодо державної атестації та оцінки розвитку діяльності наукових установ свідчить про їх нумерологічну спрямованість. Розвиток наукової сфери України потребує сучасної нормативної бази оцінювання її результативності на засадах Лейденського маніфесту. Зокрема, в ній мають бути визначені: зіставні групи установ; критерії оцінювання, відповідні завданням інституцій зіставної групи; порядок оцінювання окремого вченого, підрозділу та установи; можливість перевірки даних дослідниками. Новим змістом мають бути наповнені форми карток експертного оцінювання.

Зарубіжний досвід оцінювання ефективності наукової діяльності. Теоретичні дослідження сучасних критеріїв оцінювання результативності наукової діяльності знаходять своє відображення в прикладних розробках зарубіжних наукових центрів багатьох країн світу, особливо в США, Канаді, Великобританії, Німеччині, Франції, Японії, Китаї, Італії [54].

Фундаментальні дослідження неможливо об'єктивно оцінити тільки кількісними критеріями ефективності. Потрібні також якісні критерії, а саме: можливість у різних галузях широкого застосування результатів наукових досліджень; новизна явищ для розвитку найбільш актуальних досліджень; міжнародне визнання робіт; галузь, де можуть бути розпочаті прикладні дослідження, а також наявність фундаментальних монографій і їх цитованість.

Наукові лабораторії Франції презентують звіт, що відображає різноманітні показники, такі як кількість статей, перелік доповідей на конференціях, кількість аспірантів, патентів тощо. Сама оцінка відбувається наприкінці третього року роботи, щоб у запасі був рік для прийняття рішення про необхідні зміни в структурі лабораторії (злиття, поділ тощо). Найчастіше лабораторії функціонують вісім років без структурних змін. Зазвичай це досить гнучка схема діяльності наукового підрозділу.

В Італії оцінювання наукової діяльності проводиться незалежними галузевими комісіями. Їм надається можливість ефективного використання методів аналізу, проте, майже 50% установ оцінюється через систему

рецензування. Шкала оцінки: відмінно – «1»; добре – «0,8»; прийнято – «0,5»; обмежено – «0». Також є негативні показники: «-0,5» і «-2» (коли зафіксовано шахрайство).

Слід зазначити, що подібна методологія оцінки наукових досліджень використовується й у Великобританії, де експертний висновок одержується на підставі матеріалів, наданих установою. При цьому матеріали мають розкривати суть дослідження, досягнутий результат, його вплив на суспільний розвиток і докази цього впливу. Результат оцінки – присвоєння установам репутаційних критеріїв за 4-бальною шкалою: 4 – установа, що має світове значення; 3 – установа, що має міжнародне визнання; 2 – установа, визнана на національному рівні; 1 – установа, що не пройшла експертизу.

У Великобританії сучасна наука в основному зосереджена в університетах. Уряд, зазвичай, підтримує менш прибуткові проекти, фінансує навчання фахівців, надає необхідне обладнання та намагається залучити іноземних вчених і дослідників для роботи на британській науковій базі. Для того, щоб отримати кошти на наукові дослідження необхідно подати запит на грант. Більш інтенсивно фінансуються прикладні дослідження. Водночас, на які саме наукові напрями спрямувати витрати, вирішують вчені.

У США існує цілий ряд найбільших дослідницьких організацій, які можуть фінансуватись або урядом, або Міністерством економіки, або Міністерством оборони тощо. Один раз на чотири роки кожна лабораторія отримує серйозну оцінку експертів, які можуть рекомендувати керівництву посилити фінансування проекту, або взагалі закрити лабораторію. Тобто, щоб триматися на плаву, науковому підрозділу доводиться витримувати постійну сильну конкуренцію в науковому середовищі. В університетах США схожа ситуація – розробки залежать від грантів, але постійні позиції на робочих місцях у вчених зберігаються.

У Швеції передбачається збільшення акценту на конкурсний розподіл наукового бюджету на основі широкого залучення міжнародних експертів для оцінки заявок на гранти і звітів про їх виконання. Поряд із цим щорічно передбачається виділяти значну кількість коштів на залучення до країни найбільш кваліфікованих дослідників з інших країн і надання їм сприятливих умов для продуктивної наукової роботи.

У Німеччині державні установи фінансуються за рахунок державних коштів та додаткових коштів сторонніх організацій, у той час як приватні дослідження також отримують державне сприяння. Крім цього, діє проектна підтримка, що передбачає цілеспрямоване фінансування специфічних науково-дослідних проектів у конкретних дослідницьких сферах у рамках відповідних програм. Вона розрахована, на протипагу інституційному сприянню, на коротко- і середньострокові періоди. Фінансування проводиться за конкретними проектами на строк від 2 до 5 років.

Слід зазначити, що наукова система цієї країни побудована на базі університетів і технічних коледжів, де виокремлюють центри, які займаються науковими дослідженнями. У їх складі товариства Макса Планка, Фраунгофера, Лейбніца і Гельмгольца.

Щороку наукова рада оцінює діяльність університетів. Відповідно до результатів цієї оцінки видається рейтинговий лист, або рейтинговий список університетів. Якщо перевірку призначено, то до університету прибуває група експертів у конкретній галузі. Важливо, що до цієї групи входять не тільки німецькі, а й іноземні фахівці.

Інститути Лейбніца (всього їх 86), проходять експертну оцінку ефективності з інтервалом у 7–8 років. Основними цілями оцінного процесу є, насамперед, позначити, підтвердити та поліпшити якість наукових досліджень, які проводяться інститутом, і підвищити ефективність діяльності інституту на міжнародному рівні. А також виявити сильні і слабкі сторони та дати рекомендації, як усунути слабкі моменти і зміцнити сильні сторони діяльності інституту.

У Німеччині оцінка науково-дослідних інститутів проводиться наступним чином. По-перше, оцінюється науково-дослідницька програма в плані її нагальності та інноваційної спрямованості. При цьому враховуються кількість публікацій, участь науково-дослідної установи у конференціях, а також патенти, які отримує ця установа. По-друге, важливою є оцінка якості, а саме – залучення партнерів або фінансових коштів. По-третє, залучення партнерів, як з внутрішнього, так і з зовнішнього боку. Тут ідеться про те, наскільки науково-дослідна організація є привабливою як партнер у спільних проектах. Потім піддається оцінці кооперація, а саме – взаємодія з іншими інститутами, університетами, залучення іноземних фахівців і репутація цього закладу на внутрішньому і міжнародному рівнях. Також

застосовуються критерії оцінки консалтингових та інших послуг, які надаються науково-дослідними установами.

За допомогою критеріїв оцінки наукової діяльності, що проводиться науково-дослідним закладом, визначається значущість його роботи на національному та міжнародному рівнях.

Товариство Лейбніца виокремлює серед основних принципів оцінки успішності діяльності науково-дослідної установи принцип рівності чоловіків та жінок. Слід зауважити, що це політичний момент, тому що уряд Німеччини стурбований питанням рівноправності між чоловіками та жінками.

Для оцінювання діяльності науково-дослідних інститутів використовуються оцінка експертною групою та бібліометричний метод. У Німеччині тривають дебати про те, наскільки релевантні бібліометричні методи в оцінюванні діяльності інститутів: кожний науковий напрям має свою передісторію і суттєві особливості, тому й методи оцінювання ефективності того чи іншого підрозділу мають відрізнятися. Треба зазначити, що недоліком процесу експертної оцінки є великі витрати часу на підготовку звітних матеріалів про діяльність інституту та залучення до цього великої кількості співробітників, які на цей час мусять залишити наукову роботу й зануритися у приготування великої доповіді. Найчастіше приготування звіту потребує півроку інтенсивної роботи.

Після отримання доповіді та ознайомлення з нею експертна група прибуває до інституту, де працює від двох днів до тижня, що залежить від розмірів інституту та кількості його лабораторій. Результатом роботи експертної групи є рішення про ефективність діяльності інституту та низка відповідних рекомендацій.

Обговорення з урядом питання фінансування того чи іншого науково-дослідного підрозділу відбувається тільки після того, як експертна група виносить своє рішення про оцінку його діяльності. Отже, уряд не має можливості вплинути на хід оцінки діяльності інституту експертною групою.

Слід зауважити, що спочатку було рекомендовано здійснювати експертну оцінку діяльності інститутів кожні п'ять–сім років, але на практиці виявилось, що через досить велику кількість інститутів та тривалість часу, потрібного для виконання експертної оцінки, це відбувається кожні сім–ві-

сім років. Після того як експертна група виносить оцінку діяльності інституту, у нього є три роки на те, щоб якимось чином реорганізувати свою діяльність.

Існує кілька принципів, яких дотримуються в Німеччині для ефективної оцінки діяльності науково-дослідних установ.

Перший принцип – прозорість. Кожен має змогу отримати інформацію про те, як і ким проводиться експертна оцінка того чи іншого науково-дослідного закладу.

Другий принцип – участь. Це означає, що весь інститут бере участь у роботі експертної групи. До того, як експертна група прибуває до інституту, всі співробітники інституту знають склад цієї експертної групи і мають повне право відхилити ту чи іншу кандидатуру.

Третій принцип – інститут повинен беззастережно прийняти рекомендації, вироблені експертною групою. Особливою обставиною для врахування ефективності реалізації науково-технічних досліджень є створення єдиної методики розрахунку соціально-економічної ефективності. У свою чергу, це дасть змогу врахувати весь спектр соціальних і економічних результатів при виборі оптимальних варіантів використання результатів наукових досліджень і розробок.

У провідних індустріальних державах з розвиненими традиціями оцінка дослідних колективів та програм ведеться більшою мірою за бібліометричними показниками. Такі індикатори характеризують результативність наукової діяльності та позиції країни у світовій науці, розвиток наукових дисциплін, вплив дослідних результатів на прогрес науки. Ці дані використовуються не тільки в аналітичних цілях, а й неодмінно супроводжують процес прийняття рішень про фінансування тих чи інших проектів і організацій.

Таким чином, орієнтуючись на досвід і підходи західних колег, слід констатувати, що наука не може оцінюватися тільки на основі кількісних параметрів. Практика цитування, взята з чисто кількісної точки зору, може ускладнити отримання реальної картини ефективності праці. Наукометрія визначає необхідність зіставлення наукової діяльності з дослідницькими завданнями організації, обстоювання наукової ваги досліджень, актуальних для того чи іншого регіону, забезпечення збору даних та аналітичних процесів відкритими, прозорими і простими, давати змогу перевіряти дані та здійснювати відповідний аналіз. Варто уникати недоречної конкретності

та точності, визнавати системний вплив оцінки і регулярно піддавати індикатори ретельній перевірці.

Розвиток системно-інтеграційної взаємодії бібліотечної та наукометричної діяльності. У ХХІ ст. соціальний інститут наукової бібліотеки зазнав істотних змін: так, з одного боку, вона трансформувалася з традиційної книгозбірні в сучасну інформаційну установу (електронні каталоги та зібрання повнотекстових е-документів мають усі загальнодержавні, обласні та значна частина спеціальних бібліотек), з іншого – престиж і роль бібліотеки в суспільстві постійно зменшуються. Це свідчить про те, що технологічна модернізація не стала гарантією збереження нею високого статусу, набутого впродовж століть. Однією з причин такої ситуації є недостатня увага до розробки теоретико-методологічних проблем, які визначають довгострокову перспективу розвитку наукової бібліотеки в суспільстві, що стрімко змінюється.

Останнє можна пояснити тим, що вона продовжує вважати своєю місією інформаційне забезпечення дослідницької сфери, ігноруючи появу такого потужного конкурента як мережа Інтернет. Тож потрібно визначити новий вектор розвитку наукової бібліотеки, що має бути спрямований на подолання кризових ситуацій у бібліотечній справі та поглиблення системно-інтеграційної взаємодії науково-видавничої, бібліотечно-інформаційної та наукометричної діяльності. На потребі нагально вирішити окреслену проблему наголошено в публікації О. Онищенко «Бібліотека і цифрове покоління: нова ситуація – нові форми роботи»: «На кризові явища ми повинні відповісти більшою енергією для їх подолання. В універсальних наукових бібліотеках уже знайдено багато елементів, які стануть складниками образу бібліотеки і бібліотекаря інформаційної епохи і будуть привабливими для «цифрових» поколінь. Необхідно прискорити їх синтез у цілісні моделі, програми, стратегії» [55]. Слід погодитися з наведеною тезою, де зроблено акцент на необхідності прийняття невідкладних рішень щодо розробки нової парадигми бібліотечно-інформаційної діяльності.

Визначенню напрямів розвитку бібліотек і їхнього місця в цифровій науці та суспільстві знань присвячено чимало публікацій. Однак у більшості з них розглядаються функціонально-структурні трансформації бібліотеки, пов'язані із впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій. Відзначимо працю «Роль бібліотек як соціальних інститутів в інформаційному

забезпеченні *e-Science*», де розглянуто роль бібліотеки при проведенні досліджень у електронному середовищі. У ній наголошено на необхідності розвитку виокремленого напрямку діяльності бібліотек, що «... передбачає активне використання технологій управління даними, зумовлює здобуття бібліотекарями нових навичок щодо формування метаданих, забезпечення їх довготривалого зберігання» [56].

Становить інтерес стаття «Наукова бібліотека: від *e*-каталогу до *e*-науки», в якій проаналізовано концептуальні положення переходу наукової бібліотеки від розрізнених технологічних модернізацій до системних функціональних і структурних трансформацій, які забезпечують: повнотекстове розширення електронного каталогу; створення інституційного репозиторію; архівування плинних ресурсів мережі Інтернет; бібліометричний моніторинг наукових комунікацій і підготовку аналітичних та прогностичних матеріалів. Висновок цієї статті полягає в тому, що у довгостроковій перспективі вектор розвитку бібліотеки «... має бути зорієнтований на розширення сфери її діяльності та заглиблення у глобальні процеси обміну знаннями, зокрема новітні процеси формування та підтримки інформаційно-технологічної інфраструктури *e*-науки» [57].

Ґрунтовні дослідження в аспекті розробки стратегії взаємодії бібліотеки з цифровою наукою проведено Д. Соловяненьком. Автор зазначає, що «... інфраструктурне забезпечення науково-дослідного (та освітнього) процесу продовжує вважатися більшістю бібліотекознавців системоутворюючою ознакою наукової бібліотеки ХХІ ст. Проте її роль ширша і визначається вона на рівні загальних процесів транзиту знань у суспільстві» [58]. Особливістю зазначеної статті є акцент на включення бібліотеки в процеси формування баз первинних наукових даних: «... ситуація в академічному середовищі така, що з кожним днем фокус цінності наукового знання дедалі більше переміщується з публікацій, як кінцевого результату досліджень, до фаз генерації та моделювання наукових даних на ранніх етапах дослідного циклу. Лише мізерна частина даних, отриманих на цих ранніх стадіях, переходить на публікаційний етап науково-дослідного циклу» [58].

Саме тому залучення бібліотек до збирання, збереження та поширення результатів досліджень на первинних фазах науково-дослідного процесу відкриває перед ними унікальні можливості щодо глобального перегляду їхньої ролі та значущості як менеджерів усього інтелектуального капіталу

суспільства. Відзначаючи наявність значного доробку у сфері «бібліотекознавства *e*-науки», констатуємо, що бібліотека розглядається інфраструктурним (зовнішнім) елементом цифрової науки. Проблематика інтеграції бібліотечно-інформаційної діяльності з наукометричною та розвитку бібліотеки як учасника наукового процесу потребує поглибленого розгляду та аналізу.

Проаналізуємо етапи, які сприяли синергії інформаційних процесів і наукометричних розвідок у бібліотеці. Традиційно перший етап – створення *e*-каталогу. Бібліографічна діяльність часто вважається рутинною, хоча це досить важливий складник наукової обробки документів, який полягає в аналітико-синтетичній переробці первинної, документної інформації у вторинну, бібліографічну.

Цифрові технології створення та надання користувачам бібліографічної інформації вже освоєні вітчизняними бібліотеками [59]. Зокрема, НБУВ однією з перших у 1994 р. розпочала формувати електронний каталог поточних надходжень, ресурси якого з 1997 р. надаються користувачам мережі Інтернет. Згодом у 2008 р. проведено оцифрування та представлення на сайті бібліотеки генерального алфавітного каталогу (5 млн зображень карток) і каталогу дисертацій (100 тис. карток) із двоступеневим пошуково-навігаційним апаратом. Спочатку пошук проводиться за роздільниками, тобто спеціальними каталожними картками, що відокремлюють масиви зображень карток один від одного. Після знаходження потрібного роздільника здійснюється послідовний перегляд зображень карток, розміщених у алфавітному порядку [60]. Сьогодні *e*-каталогами послуговується більшість бібліотек України.

Бібліотеки освоїли також процес створення реферативної інформації. В Україні створення національної системи реферування наукової літератури розпочалося ще у 1998 р. За цю нетрадиційну для бібліотек роботу взялися два провідні науково-інформаційні центри держави – НБУВ та Інститут проблем реєстрації інформації НАН України [61]. Цифрові технології дали змогу реалізувати реферування української наукової літератури спільними зусиллями суб'єктів системи документальних комунікацій з подальшою централізованою кумуляцією кооперативно створених масивів реферативної інформації в загальнодержавній реферативній базі даних «Україніка наукова». У цій базі представлено праці, опубліковані вітчиз-

няними видавництвами. Останнім часом особливої актуальності набуває отримання інформації про зростаючий потік зарубіжних публікацій українських науковців. Тому вкрай важливо провести всі необхідні дослідження для започаткування реферування української наукової екстеріоріки.

Наступним етапом системно-інтеграційної взаємодії інформаційних процесів у бібліотеці фахівці вважають формування повнотекстових ресурсів. Спочатку зібрання таких ресурсів іменувалися електронними (віртуальними, мережевими, онлайнними, цифровими) бібліотеками. З часом замість згаданих словосполучень почали вживати термін «репозиторій». Це не уточнення назви, а кардинальна зміна парадигми соціальних комунікацій та змін у нормативно-правових засадах бібліотечно-інформаційної діяльності.

Оскільки дослідження проводяться, як правило, за кошти платників податків, то обов'язок ученого – відзвітувати перед суспільством публікацією отриманих результатів. Автор, передаючи матеріали про свої інтелектуальні напрацювання до видавництва, надає йому й право розпоряджатися ними у подальшому. Нині саме видавництва заради прибутку створюють бар'єри для доступу до інформації, посиляючись на Закон України «Про авторське право та суміжні права».

Інтенсифікація глобалізаційних процесів, суттєве зростанням ролі інформаційно-комунікаційних технологій зумовили необхідність пошуку нових підходів, які б вирішили проблеми одержання та поширення інформації, не порушуючи прав виробників, посередників і користувачів інформації. Таким компромісним підходом стала концепція Budapest Open Access Initiative. Зібрання повнотекстових ресурсів, створені у рамках цієї концепції, одержали назву інституційних, або тематичних репозиторіїв. Їх принципова відмінність від електронних бібліотек полягає в тому, що такі репозиторії являють собою інтегроване науково-видавниче та бібліотечно-інформаційне середовище, в якому питань, пов'язаних з авторським правом, не виникає [62].

Станом на середину 2018 р. у світі функціонувало понад 4,6 тис. таких репозиторіїв, в Україні – 99 [63]. Серед вітчизняних найбільшими зібраннями з вільним доступом до повнотекстових ресурсів є «Автореферати дисертацій, захищених в Україні» та «Наукова періодика України», формування яких започатковано НБУВ. Наповнення репозиторію авторефератів

дисертацій здійснювалось упродовж 1998–2011 рр. на основі електронних версій, що надходили до бібліотеки з ВАК України. Обсяг зібрання досяг 64 тис. повнотекстових документів. Формування репозиторію «Наукова періодика України» розпочалось у 2005 р. Концептуальні засади його створення викладено в статті Т. Симоненко «Проект “відкритого доступу” – портал “Наукова періодика України”» [62]. У 2012 р. розробники репозиторію запропонували рішення про модернізацію його програмного інструментарію шляхом упровадження адаптованого під потреби вітчизняних видавців програмного пакета Open Journal Systems, дистрибутив якого є безкоштовним. Нова платформа наукової періодики України запущена у 2013 р. видавничою службою Асоціації користувачів Української науково-освітньої телекомунікаційної мережі «УРАН».

Якщо у світі проекти оцифрування текстових матеріалів вже стали масовим явищем, то в Україні спостерігається відставання бібліотек у цьому сегменті цифрової гуманітаристики, що пояснюється недостатнім фінансуванням робіт зі створення сучасної матеріально-технічної бази сканування. Певним винятком є діяльність НБУВ і Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого з формування фонду Світової цифрової бібліотеки (World Digital Library) – проекту, ініційованого у 2005 р. Бібліотекою Конгресу США. Станом на 2018 р. на єдиній технологічній платформі зберігається 20 тис. цифрових копій найцінніших матеріалів з історії та культури держав і народів світу починаючи з другого тисячоліття до н. е. Від України першими об'єктами фонду Світової цифрової бібліотеки стали три історико-культурні пам'ятки з фондів НБУВ: Київські глаголичні листки (IX–X ст.) – одна з найдавніших пам'яток старослов'янської писемності; Апостол (1574) – перша точно датована книга, надрукована на українських землях; Кобзар (1840) – перше прижиттєве видання збірки поезій класика української літератури Т. Г. Шевченка. Вони з'явилися на сайті World Digital Library у листопаді 2011 р. Потрібно відзначити, що станом на 2018 р. більшість надходжень від України забезпечила Національна бібліотека України ім. Ярослава Мудрого (75 пам'яток).

Наявність у бібліотеці повнотекстових електронних ресурсів, значних обчислювальних потужностей створює передумови для запровадження в ній бібліометричних технологій і наукометричних досліджень. У НБУВ такі роботи розпочато з 2009 р. На перших етапах зусилля фахівців спря-

мовувалися на одержання показників, що характеризують представлення української науки у комерційній бібліометричній базі даних Scopus. Із запровадженням загальнодоступної бібліометричної платформи Google Scholar у науковій спільноті з'явилася можливість висвітлювати результати своїх досліджень у вигляді бібліометричних профілів. Профіль містить вивірений безпосередньо науковцем список його публікацій, індекси та діаграму їх цитувань, фото та коло наукових інтересів дослідника тощо. Для акумуляції профілів вітчизняних науковців у НБУВ створено інформаційно-аналітичну систему «Бібліометрика української науки». Вона надає суспільству цілісне уявлення про вітчизняне дослідницьке середовище, про його галузеву, відомчу та регіональну структуру. «Бібліометрика української науки» – унікальний проект, який розвивається за безпосередньої участі наукової спільноти. Наразі має місце активізація створення вченими своїх бібліометричних профілів – станом на кінець 2018 р. система включає інформацію про понад 46 тис. профілів науковців [41].

У світі нині функціонує кілька десятків систем з наукометричним інструментарієм, однак жодна з них не є вичерпним джерелом бібліометричних даних. Різні бібліометричні платформи укладають між собою угоди про обмін посиланнями, проте їхні потужності щодо цього залишаються обмеженими. Найбільш авторитетні міжнародні бібліометричні платформи Web of Science та Scopus мають недостатнє географічне, мовне, видове та тематичне індексування наукової продукції. Вони охоплюють лише незначну частину наукової періодики – відповідно 12 і 22,5 тис. журналів. Відповідно до бази даних Ulrich's Periodicals Directory сьогодні у світі виходить майже 200 тис. наукових періодичних видань. Постає запитання: чи дає вибірка з 22,5 тис. журналів вичерпну картину наукового світу? Саме тому в окремих країнах (Китай, Іран, Іспанія, Росія та інші) створюють національні бібліометричні проекти [64]. Така кількість національних індексів була б не потрібна, якби існувала єдина система індексування наукових журналів. Міжнародні корпорації Clarivate Analytics та Elsevier не ставлять завдання опрацювати всі видання. Їхня політика – спонукати науковців світу до опублікування результатів дослідницької діяльності насамперед в англomовних журналах на комерційних засадах.

Об'єктивне оцінювання результативності дослідницької діяльності потребує створення бібліометрики глобального виміру – інформаційно-

аналітичної системи, яка б забезпечувала максимально повне покриття наявних наукових ресурсів і уможлиблювала отримання статистично достовірної картини стосовно стану світової науки. Реалізувати глобальну бібліометрику можна на синергетичних засадах шляхом створення та наступної інтеграції національних інтероперабельних бібліометричних проектів, таких як «Бібліометрика української науки» [65–67].

Традиційно в наукометрії використовуються показники, що ґрунтуються на цитуванні публікацій. Альтернативні метрики, зокрема аналіз статистики звернень до публікацій, сьогодні ще не набули належного поширення. До головних переваг такого підходу слід віднести можливість вимірювання соціального ефекту досліджень, а також оперативність отримання даних і гнучкість показників. Водночас альтиметричні показники не позбавлені таких недоліків як маніпулятивність. Тому передчасно говорити про застосування альтиметрик в управлінні наукою, однак доцільно використовувати їх інформаційні функції [68, 69].

Головною особливістю розвідок гуманітарних наук є те, що вони спрямовані на вирішення проблем, актуальних для конкретної країни. Кожна нація має свою, притаманну лише їй, історію, мову тощо, і місія гуманітарної науки – досліджувати цю проблематику. Гуманітаристика більшою мірою, ніж технічні чи природничі науки, потерпає від американоцентризму та лінгвістичної асиметрії найбільших бібліометричних баз, що виливається у дискримінацію публікацій національними мовами. Ці бази орієнтовані передусім на журнальні статті і меншою мірою – на інші види друкованої продукції, що також обмежує соціогуманітарні дисципліни. Тому при проведенні наукометричних досліджень у цифровій гуманітаристиці слід звертати увагу на альтернативні метрики.

Отже, бібліотеки вже освоїли інтегрований технологічний цикл наукомістких процесів, що включають бібліографування та реферування, формування репозиторіїв, проведення наукометричних досліджень. Перспективними напрямками подальших розвідок є виділення з інформаційних масивів нових знань [70, 71]. Для цього розроблено технології Data Mining і Text Mining. Термін Data Mining введений у науковий обіг у 1989 р. Г. Пятецьким-Шапіро для «позначення сукупності методів виявлення в даних раніше невідомих, нетривіальних, практично корисних і доступних для інтерпретації знань, необхідних для прийняття рішень у різних сферах людської

діяльності» [72]. Англійське словосполучення Data Mining поки не має усталеного перекладу українською мовою. Вважається більш точним і повним його переклад як «виявлення знань у базах даних». Основу Data Mining становлять методи класифікації, моделювання та прогнозування. Сюди також відносять статистичні методи (дескриптивний, кореляційний, факторний аналіз тощо). Одне з найважливіших призначень Data Mining полягає в наочному поданні результатів обчислень (візуалізація), що дає змогу використовувати цей інструментарій дослідниками, які не мають спеціальної математичної підготовки.

Text Mining – сукупність методів і технологій, призначених для екстракції знань з неструктурованої текстової інформації. Вони уможливають алгоритмічне виявлення раніше невідомих зв'язків і кореляцій у текстових даних. Інші важливі завдання Text Mining – віднесення документів до деяких категорій із заданої схеми їх систематизації, забезпечення нового рівня семантичного пошуку документів. Сьогодні технології Text Mining застосовуються, наприклад, при сортуванні повідомлень електронної пошти, вибірковому поширенні новин, розміщенні документів по певних папках. Text Mining використовує результати тематичного індексування для пошуку документів, що відповідають вимогам користувача, зокрема містять зазначені ним ключові слова [72]. Реалізація цих технологій потребує консолідації зусиль науковців і представників профільних структур для розроблення нових методологічних підходів до проведення досліджень, створення інноваційного інструментарію. Нагальним є питання підготовки фахівців нової генерації – бібліотекарів-аналітиків, які органічно поєднуюватимуть гуманітарну освіту та навички роботи з цифровими технологіями.

Інтеграційні підходи використовуються і в організації наукометричної діяльності бібліотечної системи. Їх суть полягає у взаємодії наукової спільноти, яка формує первинні бібліометричні дані, та інформаційних інституцій (а саме бібліотек), що здійснюють їх аналітичне опрацювання. Результатом такої співпраці стали «Бібліометрика української науки» – загальнодоступна система оприлюднених результатів дослідницької діяльності та програмно-технологічні засоби для її експертного оцінювання й прогнозування розвитку науки. Констатуємо, що загалом методологія синергетики сприяла конвергенції науково-видавничих, бібліотечно-інформаційних, оглядово-аналітичних і наукометричних процесів і технологій.

У цілому вектор розвитку бібліотеки слід спрямувати на її функціонально-структурну трансформацію з елемента наукової інфраструктури в учасника дослідницької діяльності на всіх етапах – від збору та обробки первинних даних до отримання нових знань.

Розширення функцій бібліотеки зумовить її структурну трансформацію. Технології формування первинних наукових даних і виділення нових знань нададуть бібліотеці сутнісних рис наукової установи й аналітичного центру. Інтеграція технологій продукування знань гуманітарної спрямованості з традиційною функцією бібліотеки як осередку культури сприятиме набуттю нею культурологічних рис. Необхідність кадрового забезпечення технологій продукування знань потребуватиме кардинального посилення освітнього акценту в діяльності бібліотеки, оскільки якісну підготовку та підвищення кваліфікації спеціалістів у цій сфері можна здійснити лише за участю бібліотеки та на її базі. Можливі також різні форми організації навчального процесу. Заслуговує на увагу підхід, за якого на перших курсах студенти навчаються безпосередньо в профільних університетах, де засвоюють базові знання, а на старших – значну частину часу проводять у бібліотеці.

Поєднання в одній інституції таких функціонально-структурних одиниць, як бібліотека, науковий, аналітичний і культурологічний центри, вбачається інновацією. Однак історія свідчить про існування бібліотеки, до складу якої входили структури, де проводилися фундаментальні дослідження, створювалися шедеври мистецтва, здійснювалася підготовка кадрів вищої кваліфікації. Приклад такої суспільної інституції – заснована на початку III ст. до н.е. Александрійська бібліотека, яка проіснувала понад 300 років [73]. За обсягом фондів (400–700 тис. рукописів) вона була найбільшою для свого часу. Віддаючи належне цим інформаційним ресурсам, слід наголосити: світову славу бібліотека здобула завдяки видатним особистостям, які працювали в її стінах. Тут Евклід заклав основи математики, Ератосфен визначив діаметр земної кулі, Аполлоній Родоський створив «Аргонавтику». В Александрійській бібліотеці функціонував також певний прообраз вищого навчального закладу, одним із випускників якого був фундатор інженерної справи Архімед.

Викладена модель бібліотеки має ряд спільних ознак з Александрійською бібліотекою, хоча в хронологічному плані рукописи і цифрове

середовище віддалені на два тисячоліття. Виконання бібліотекою місії хранителя знань людства впродовж такого проміжку часу є найкращим свідченням хибності песимістичних прогнозів щодо майбутнього бібліотечної справи. Книгозбірня завжди знаходила відповідь на виклики часу. Сьогодні – це синергія бібліотеки і науки.

2.2. Особливості використання глобальних і національних інформаційних ресурсів в інтересах національного розвитку

Глобальна інформатизація обумовлює доступ до інформаційних ресурсів і можливості власного інфотворення для усе більшого числа членів суспільства, які реалізують свої можливості для самовиявлення і продукують всезростаючі обсяги інформації. Ці стрімко зростаючі обсяги інформації, насамперед електронної, унеможливають для бібліотек комплектування всією новою інформацією. Перед бібліотечною спільнотою постало питання вироблення нових методик комплектування в умовах розвитку інформаційного суспільства [74, с. 23].

Ця проблема розглядалася в працях І. Давидової, пов'язаних з активізацією діяльності бібліотек, використанням їхнього ресурсу в умовах ринкових перетворень, Р. Мотульського – при розгляді питань загального бібліотекознавства, Г. Швецової-Водки – при вивченні книжкової справи в системі інформаційних комунікацій, творчого колективу наукових працівників НБУВ під керівництвом академіка О. Онищенко – при розгляді ролі електронних ресурсів бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства та ін. При цьому набуває практичного значення проблема орієнтації бібліотечних установ у зростаючих масивах нової інформації, насамперед електронної, і необхідності відбору до власних фондів із загального розмаю інформації, необхідної для національного розвитку. Це питання напряму пов'язане з проблемою розвитку націй в умовах посилення глобалізаційних процесів.

Сьогодні перед нами знову набуває актуальності ідея В. Вернадського про «державне об'єднання зусиль людства» [75, с. 84] у застосуванні до національного розвитку в умовах глобалізації. Це обумовлено наступним:

– у процесі утвердження глобальної інформатизації усе більше людей використовують можливості для самореалізації, беручи участь в інфотворенні, розвиваючи творчі здібності за посередництва інфосфери, сприяючи піднесенню творчого потенціалу суспільства;

– сучасна держава стає організатором суспільного поступу на новому технологічному рівні, пов'язаному з розвитком і проникненням в усі сфери життя електронних інформаційних технологій, визначенням і організацією забезпечення актуальних напрямів розвитку нашого суспільства, його участі в міжнародному співробітництві в умовах глобалізаційних трансформацій усієї системи міжнародних відносин;

– національний розвиток в умовах глобалізації потребує забезпечення ефективного використання національних інформаційних ресурсів, їх постійного збагачення шляхом акумуляції необхідних суспільству ресурсів глобального інформаційного простору та інформаційних продуктів вітчизняного інфотворення бібліотеками та іншими сучасними інформаційними центрами, що є джерелами інформаційного забезпечення розвитку суспільства.

У комплектуванні фондів бібліотек, які мають в сучасних умовах активізувати ефективне використання суспільно значущої інформації, особливої ваги набуває врахування основних трендів розвитку українського суспільства, щоб формувати відповідний інформаційний ресурс, необхідний для забезпечення еволюції суспільства в заданих напрямках.

Передусім ідеться про те, що український вектор культурно-інформаційного розвитку більшою мірою зорієнтований на західноєвропейський напрям. Засвоєння європейських особливостей демократичного устрою суспільства відбувається сьогодні в процесі трудової міграції громадян України на Захід, встановлення безвізу для громадян нашої країни з країнами ЄС. Усе це, разом із технічним переоснащенням, сприяло утвердженню інформаційної культури нового суспільства в Україні насамперед за зразком суспільної організації Західної Європи.

Європейський Союз став інтеграційним інструментом для всієї Європи, за допомогою якого вирішуються проблеми соціально-політичної, економічної, культурної трансформації, пов'язані з якісно новим етапом цивілізаційного розвитку – утвердженням інформаційного суспільства. Сьогодні знання та інформація в основі євротрендів стали основним стратегічним ресурсом суспільного розвитку, основою розвитку нового інформаційного

суспільства, що успішно долає все нові й нові виклики. ЄС використовує факт появи нових координувальних важелів, обумовлених розвитком технологічних можливостей глобальної інформатизації, для прискорення процесів утвердження принципів функціонування нового суспільства на глобальному, регіональному рівнях.

Для України вкрай важливо дотримуватися усіх інтегративних тенденцій процесу глобалізації, що має забезпечити рівноправність у міжнародному співробітництві в глобальному світовому просторі. Процеси входження в інформаційне суспільство країн Заходу, як показує час, є в комплексі найбільш переконливими, найближчими за принципами своєї організації, за впливами культурної традиції розвитку відповідниками політичних трендів розвитку для усвідомлення громадянами України порівняно з орієнтирами в інших регіонах світу. За таких обставин орієнтація на Євросоюз з метою вступу до нього стає цілком логічним прагненням більшості українців, про що свідчать результати соціологічних досліджень [76, 77].

Тож при відборі інформації для бібліотечних фондів слід враховувати орієнтаційні особливості переважної більшості українців, що сформувались протягом останніх десятиріч. Вони сприяли закріпленню європейської культурно-інформаційної специфіки розвитку інформаційного суспільства в Україні. Слід зазначити, що євроорієнтація тісно пов'язана і з впровадженням технологій інформаційного суспільства у практику суспільного розвитку в Україні, проте останнім часом у свідомості певної частини українців вона послабилась у зв'язку із невдалою організацією вирішення практичних задач щодо її реалізації [74, с 25].

В умовах сучасної глобалізації інформаційні комунікації приносять відомості і про здобутки, і про невдалі варіанти вирішення суспільних проблем, і про явно деструктивні для обраного напрямку розвитку рішення. І все це потребує свідомого аналізу з точки зору національних інтересів, при адаптації нового міжнародного досвіду суспільних перетворень до практики сучасного національного розвитку. Інноваційні рішення можуть бути використані для формування українських національних трендів розвитку, еволюції українського суспільства. І це має бути відображено в постійно оновлюваних інформаційних ресурсах розвитку.

Перспективи сучасного національного поступу України пов'язані з використанням усієї сукупності наявних ресурсів, у тому числі й соціально-

психологічних, із вивченням та ефективним використанням ментальних особливостей українців у міжнародному поділі праці, у міжнародному інформаційному виробництві. Враховуючи сучасні тенденції розвитку глобалізації, вже сьогодні можна чіткіше визначити основні напрями можливої спеціалізації нашої країни в міжнародному поділі праці, зробити їх пріоритетними в подальшому розвитку, налагоджувати механізми ефективного використання культурних надбань, традицій минулих поколінь, ментальних характеристик у вирішенні актуальних проблем сьогодення. Адже в майбутньому нашої цивілізації життєздатними лишатимуться лише ті нації, результати діяльності яких будуть корисними в загальносуспільному розвитку, вектори еволюції яких відповідатимуть загальносуспільним.

По-перше, вони мають робити свій внесок у розвиток загальноцивілізаційного інформаційного ресурсу, впроваджувати конкурентоспроможні механізми творення нової і використання наявної інформації, розвивати систему підготовки відповідних спеціалістів, удосконалювати різноманітні форми залучення все більшого числа представників людської спільності до процесу інфотворення.

По-друге, використовуючи наявні можливості нації і держави, відповідний міжнародний досвід, потрібно виробити ефективну систему заходів інформаційної безпеки, нейтралізації проявів інформаційної агресії, спрямованих на нівелювання національної своєрідності, олігархічне домінування «інформаційно багатих» і руйнування автентичних культур народів, нівелювання їхньої національної своєрідності.

Ще один аргумент на користь дотримання трендів сучасного розвитку з використанням національних здобутків у всіх сферах суспільної діяльності полягає, очевидно, в самій логіці об'єктивного процесу еволюції людства. Проблеми, що постають перед ним, ускладнюються і все частіше потребують для свого вирішення мобілізації не лише ресурсів, які самостійно не може забезпечити навіть наймогутніша із сучасних країн, а й усього загальноцивілізаційного досвіду. Набуті за всю його свідому історію всіма націями і народами планети досвід, знання в усій їх багатогранності сприйняття і освоєння навколишньої дійсності в загальному цілому і є тим аргументом, який людство протиставляє викликам часу. Від зростання вагомості цього аргументу прямо залежить життєздатність тієї складної соціальної системи, у яку перетворилось людство. І «чим різноманітні-

шим, багатограннішим є досвід, а відповідно, інформація, в якій цей досвід зафіксований, тим стійкішою є система, тим вона є мобільнішою...» [78, с. 71].

Культурно-інформаційні тренди сучасного українського суспільства зміцнюються історичною ментальною близькістю з європейською цивілізацією, що обіцяє перспективу їх подальшого розвитку.

З огляду на багатий зміст ресурсів цієї тематики у вітчизняних бібліотечних фондах, їх кваліфіковане введення в обіг може стати вагомим внеском у практику суспільних перетворень. З позиції сучасних інформаційних процесів ментальність можна розглядати як формування і використання усталених стереотипів світосприймання і поведінки в соціальній сфері на базі глибинного засвоєння змісту використовуваної людьми інформації про світ і суспільство. Ці стереотипи, як усталені, закріплені досвідом багатьох поколінь певного етносу еталони оцінок навколишньої дійсності і поведінки, відрізняють культуру однієї спільноти від культури іншої, один етнос від другого [79, с. 57].

Включаючись у процес загальносуспільного інфотворення, представники різних етносів збагачують сучасне інформаційне виробництво оригінальним доробком, що перебуває в постійному резонансі з досвідом попередніх поколінь.

Спільне європейське ментальне поле «являє собою дух культури, під впливом якого в суспільстві відпрацьовується певна сукупність емоційно-почуттєвих реакцій, уявлень, переживань, ціннісних орієнтацій, життєвих настанов людей, яка визначає їхнє спільне бачення світу як проєкцію загального світу культури на психіку людей» [80, с. 49], і таке бачення, відчуття спорідненості сприяє мобілізації творчого потенціалу людей на вирішення актуальних, відповідних вимогам часу завдань.

У зв'язку з розгортанням характерного для інформаційного суспільства масового інформаційного виробництва важливим є визначення в цьому процесі місця для України та якомога повніше використання специфічних національних ментальних характеристик у цьому процесі. У розвитку цих поглядів, при формуванні вітчизняних євротрендів видається за доцільне використання надбань вітчизняної науки.

Сьогодні електронні інформаційні технології ввійшли в усі сфери суспільного життя, їхні зростаючі можливості викликають заінтересованість

у все більшій частині членів суспільства. Можна прогнозувати, що цей інтерес матиме тривалу перспективу. Адже, як зазначають дослідники, технології невіддільні від галузі соціального – вони відображають цінності соціуму. Соціальна стійкість сучасного тренду визначатиметься періодом ефективного використання створюваного для підтримки інформаційного суспільства асортименту технологій і втрачатиме актуальність з настанням наступного етапу розвитку – суспільства знань.

Тому тренди, що орієнтують на активізацію інформаційних технологій та інформаційного виробництва мають формуватися з ефективним використанням ресурсів глобального інформаційного простору. Для сучасного українського суспільства із зарубіжних інформаційних ресурсів цінність становлять ті, які за змістом і технологіями найбільше відповідають запитам розвитку в Україні інформаційного етапу. Ці ресурси відрізняються від переважної більшості тих, що продукувалися раніше:

- за змістовою значущістю вони є ближчими до реалізації актуальних питань усіх сфер суспільного життя і в найбільшій мірі, порівняно з усіма попередніми етапами людської історії, стають інтегральною частиною людської діяльності, усіх процесів нашого індивідуального і колективного існування [81, с. 77];

- вони орієнтовані на задоволення все ширшої різноманітності запитів різних категорій населення, різних соціальних груп у процесі вдосконалення соціальної структури суспільства. Цьому сприяє також структуризація інформації та робота над вдосконаленням пошукових інструментів;

- їх організація сприяє прискоренню та успішному супроводу соціально-економічних процесів, задоволенню потреби гнучкого реагування на особливості еволюції суспільних процесів, у тому числі у сфері економіки, політики, оборони тощо.

У період входження нашого суспільства в інформаційний етап його розвитку «інформація і її вища форма – наукове знання стають стратегічним ресурсом, ефективне управління яким дозволяє компаніям і державам досягти конкурентних переваг. Інформаційне суспільство формує всі підстави для того, щоб збулося історичне пророцтво Ф. Бекона, виражене в його знаменитому афоризмі «Знання – сила» [82, с. 210–214, 238–249].

Використання глобальних інформаційних ресурсів в інтересах національного розвитку України сприяє:

– прискореному оновленню вітчизняних баз знань та інформаційних технологій;

– економії національних трудових ресурсів у сфері інформаційного виробництва за рахунок використання вже готової інформації глобального інформаційного простору;

– практичній реалізації сучасної закономірності суспільного розвитку: зростанню частки інформаційних продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті;

– успішній реалізації державних програм інформатизації суспільства шляхом наповнення соціальних інформаційних комунікацій новою інформацією, впровадження нових інформаційних технологій у сфері розвитку телефонії, радіо, телебачення, Інтернету, традиційних і електронних засобів масової інформації [74, с. 30].

З точки зору збереження позитивних тенденцій самобутнього національного розвитку в умовах глобалізації корисними для інформаційного забезпечення еволюції суспільства можуть бути насамперед такі напрями використання ресурсів глобального інформаційного простору:

– введення з відповідною адаптацією в національний інформаційний обіг ресурсів глобального інформаційного простору, що відображають передові здобутки науково-технічного, технологічного прогресу, соціальної практики, здобутків культури і мистецтва, навчальних технологій тощо;

– формування з включенням глобальних ресурсів інформаційної основи міжнародного економічного співробітництва та супровід цього напряму суспільної діяльності;

– включення до вітчизняних інформаційних баз документного ресурсу міжнародних правових актів, що стосуються всіх сфер співробітництва України з зарубіжжям, діяльності спільних підприємств, регламентації роботи українських миротворчих контингентів у гарячих точках і т. ін.;

– виходячи з особливого значення для сучасного суспільного розвитку правової бази світової інформатизації, формування на основі відбору з глобальних ресурсів правових актів, що регламентують інформаційну діяльність, питання авторського права в сучасному інформаційному обігу, теоретичні розробки з цих питань та використання таких матеріалів як у практичній діяльності на рівні міжнародних правовідносин, активізації

участі України в міжнародному правотворчому процесі, так і у вітчизняній правотворчій роботі;

– вивчення і використання методик протистояння негативним впливам інформаційних воєн та кіберзлочинності.

При організації відбору суспільно значущих ресурсів глобального інформаційного простору потрібно враховувати процеси сучасної структуризації інформаційних ресурсів. Структуризація обумовлена об'єктивною потребою об'єднання глобальних ресурсів для їх ефективного використання та організації сучасного інтенсивного інформаційного виробництва в інтересах динамічного розвитку цивілізації. Ця структуризація на нинішньому етапі її організації відбувається насамперед по лінії групування і координації діяльності центрів збереження інформаційних ресурсів загальноцивілізаційного призначення, насамперед бібліотечних установ, архівних інститутів та потужних комплексів інформаційних баз, заснованих на використанні електронних інформаційних технологій. Важливим напрямом зміцнення зв'язків між ними стає розвиток навігаційних інструментів.

Не можна не погодитися з В. Копанєвою, яка констатує набуття мережевою інформацією статусу, за якого її збереження, розвиток і раціональне використання стає проблемою державного значення. Дослідниця переконана, що бібліотеки за нових умов мають розширити свої меморіальну та комунікативну функції та доповнити їх завданнями архівування і використання мережевих науково-інформаційних і суспільно значущих ресурсів [83].

В. Копанєва звертає увагу на те, що, за висновками спеціалістів Британської бібліотеки, до 2020 р. 90% усієї нової літератури видаватиметься тільки в цифровій формі. За оцінками OCLC, загальнодоступний Інтернет охоплює 40% усіх інформаційних ресурсів. Майже 20% цих ресурсів можна використовувати в наукових і освітніх цілях, тому діяльність бібліотеки має бути спрямована на включення цих ресурсів у систему інформаційного обслуговування своїх користувачів [83].

На сьогодні питання зберігання інформації інтернет-джерел для наступних поколінь належним чином іще не вирішено. У цьому контексті перед бібліотеками постає низка питань як юридичного, так і технічного та фінансового характеру. Наприклад, дотримання авторського права при зберіганні та подальшому поширенні такої інформації; наявність програмного забез-

печення для автоматичного збору мережевих ресурсів; питання залучення коштів для фінансування таких проектів тощо.

Водночас у бібліотеках, розуміючи важливість збереження мережевої інформації та надання до неї доступу як для наукових досліджень, так і для суспільства загалом, та реагуючи на нові інформаційні умови і запити користувачів, створюють інформаційно-аналітичні продукти на базі інформації інтернет-ресурсів. З кожним роком бібліотеки дедалі більше уваги приділяють всебічному пошуку, аналізу, узагальненню та наданню користувачам доступу до переробленої, консолідованої інформації.

Акцент на необхідності активного використання в інформаційно-аналітичній діяльності бібліотек сучасних електронних технологій та розширення ресурсної бази підготовки інформаційно-аналітичної продукції за рахунок інтернет-джерел зроблено в працях В. Горового [84], Т. Гранчак [85], О. Кобелева [86], І. Давидової [87], В. Ільганаєвої [88], В. Копанєвої [83], В. Захарової [89], В. Пальчук [90], Л. Чуприни [91] та ін. Автори відзначають специфіку інформаційно-аналітичних продуктів бібліотек, вивчають їх різновиди і технологію підготовки, налагодження ефективного комунікаційного зв'язку бібліотеки з користувачем у процесі задоволення його інформаційних потреб та наголошують на необхідності вивчення останніх.

На сьогодні інформаційно-аналітичні видання бібліотек можна розглядати, з одного боку, як продукти бібліотечної діяльності, а з іншого – як інструмент збереження інформації інтернет-ресурсів і надання широкого доступу до неї.

За висновком Н. Кунанець, діяльність у галузі консолідованої інформації докорінно змінює концепцію системи інформаційно-аналітичної діяльності, шляхи опрацювання та подання інформаційних ресурсів, виходячи з того, що консолідована інформація охоплює одержані з кількох джерел і системно інтегровані різнотипні інформаційні масиви, які в сукупності наділені ознаками повноти, цілісності, несуперечності та утворюють адекватну інформаційну модель проблемної області з метою її аналізу, опрацювання та ефективного використання в процесах прийняття найоптимальніших рішень [92, с. 159].

При цьому слід розрізняти фізичну консолідацію – реально зібрану в одному місці інформацію та логічну, або федеративну, консолідацію –

інформацію розподілену, яка, утім, з точки зору користувача, перебуває в єдиному сховищі, що має загальний каталог і єдиний доступ до неї.

Визначаючи інформаційну продукцію як різні види подання знань, даних, відомостей, розрахунків тощо, практично все, що пов'язане з отриманням і фіксацією знань, які можна використати сьогодні або відкласти на майбутнє, В. Захарова й Л. Філіпова наголошують, що вищою цінністю її є точність, достовірність, своєчасність і лаконічність. Якість інформаційної продукції великою мірою залежить від інформаційних ресурсів, які, на відміну від інших ресурсів, мають властивість накопичуватися і завдяки цьому справляють специфічний вплив на процеси ресурсозбереження і технологічні процеси підготовки [89]. Так, аналітико-синтетична обробка інформації передбачає процеси переробки, збирання, введення, записування, перетворення, зчитування, зберігання, знищення, реєстрацію інформації з метою вилучення необхідних відомостей, їх оцінки, порівняння та узагальнення, а це, як правило, – анотування, реферування, вибирання фактів, підготовка оглядів, складання бібліографічних описів, анотування, індексування.

Створення інформаційно-аналітичного продукту дає користувачеві змогу отримати комплексну тематичну інформацію на основі широкого кола опрацьованих інтернет-джерел. О. Карпенко визначає аналітичний огляд як форму подання аналітичного документа, який є концентрованим викладом змісту сукупності вторинної інформації з певної теми за певний проміжок часу. Інформаційна аналітика охоплює тісно пов'язані між собою інформаційний аналіз та інформаційний синтез. Інформаційний аналіз – загальний процес вивчення, перероблення, розкладу інформації на елементи. Інформаційний синтез – цілеспрямований процес узагальнення та перетворення суттєвої інформації [93, с. 144].

Таким чином, аналітичний огляд, створений на базі інформації інтернет-джерел, дає змогу зберегти її, адже ці ресурси не є статичними, вони часом швидко змінюються або й зникають взагалі, що призводить до втрати інформації або ускладнення її пошуку.

Також аналітичний огляд може бути елементом складніших інформаційно-аналітичних продуктів. Так, на сайті Центру досліджень соціальних комунікацій НБУВ (<http://nbuviar.gov.ua>) користувач має змогу ознайомитися як з окремими тематичними аналітичними статтями, так і з комплексними інформаційно-аналітичними продуктами.

Наприклад, стаття Н. Тарасенко «Ситуація та настрої в “ДНР/ЛНР” як аргумент для української політики» доступна як у розділі новин, так і у складі бюлетеня матеріалів, підготовлених на базі аналізу оперативної інформації електронних видань, «Резонанс» [94].

У НБУВ створення продуктів консолідованої інформації на базі інтернет-ресурсів і збереження таким чином змістового наповнення відповідних інформаційних масивів інтернет-середовища відбувається за такими напрямками: економічний, політико-правовий, проблеми розвитку науки, питання розвитку інформаційних технологій.

Підготовлені фахівцями бібліотеки інформаційно-аналітичні продукти розміщено у вільному доступі на сайті Центру досліджень соціальних комунікацій НБУВ у рубриці «Інформаційно-аналітичні видання». Кожне видання є унікальним тематичним продуктом, створеним на основі щоденного моніторингу, відбору, систематизації та аналізу інформації інтернет-ресурсів.

Скориставшись рубрикою сайту «Архів видань», користувач має змогу ознайомитися з колекціями інформаційно-аналітичних продуктів, починаючи з номера створення. Наприклад, колекція випусків інформаційно-аналітичного бюлетеня на базі оперативних матеріалів інтернет-ресурсів «Громадська думка про правотворення» доступна з 2013 р. й оперативно поповнюється. Таким чином, користувач може довідатись про зародження певних правових процесів у державі, тенденції їх розвитку, реакцію експертів і суспільства на ці процеси.

Специфіку охоплення та збереження в консолідованому вигляді різноманітної за своїм характером інформації інтернет-ресурсів визначає також і принцип формування рубрикатора інформаційно-аналітичного продукту.

Так, рубрикатор бюлетеня інформаційно-аналітичних матеріалів «Конституційний процес: політико-правові аспекти діяльності» сформовано шляхом синтезу «авторського» та «джерельного» принципів структурування інформації. Бюлетень містить такі рубрики:

- аналітичний ракурс;
- новини конституційного процесу;
- суспільна думка;
- позиція влади, політичних партій, громадських організацій;
- експертна думка;

- конституційні процеси зарубіжних країн;
- з фондів НБУВ.

У цьому виданні важливу роль відіграє специфіка матеріалів. Тут авторами виступають як члени Конституційної комісії, що робить його інформаційним майданчиком для громадського обговорення (текст видання доступний для широкого загалу через сайт Центру досліджень соціальних комунікацій НБУВ), так і експерти, фахівці аналітичних підрозділів СІАЗ, НЮБ та ФПУ, журналісти ЗМІ, громадські діячі [95].

Слід також зазначити, що при підготовці інформаційно-аналітичних продуктів підрозділи НБУВ тісно співпрацюють між собою, намагаючись таким чином максимально розкрити фонди НБУВ. Так, при укладанні випуску інформаційно-аналітичного журналу «Україна: події, факти, коментарі», який присвячений висвітленню та аналізу найактуальніших подій суспільного життя в економічній, політичній та соціальній сферах, проблем ефективності державотворчого процесу в Україні, рубрику «До уваги держслужбовця» формує Центр науково-бібліографічної інформації, подаючи бібліографічну інформацію щодо фондів НБУВ з визначеної тематики та за певний проміжок часу. Наприклад, у № 19 (2015 р.) [96] журналу в цій рубриці подано бібліографічну інформацію на тему: «Біженці та переміщені особи в Україні: правові питання» Це бібліографічний огляд законодавчих матеріалів, монографій, авторефератів дисертацій, дисертацій, навчальних посібників, матеріалів конференцій, статей з періодичних видань і збірників за 1992–2015 рр.

Як зазначає Ю. Половинчак, зростання інформації, а в епоху цифрових технологій цей процес відбувається в експонентному режимі, актуалізує проблему оптимальних методів роботи з нею. Способи фіксації та збереження необхідної інформації, виокремлення головного, виявлення взаємозв'язків і тенденцій, оптимізація операцій з інформацією (можливість переходити на різні рівні деталізації даних, додавати нові параметри, змінювати вигляд), гнучкі форми подання результатів аналізу в рази підвищують зручність роботи з даними та спрощують їх інтерпретацію. Тому сучасні методи візуалізації даних стають не просто затребуваним інструментом представлення та інтерпретації інформації, а еволюціонують до систем підтримки прийняття рішень. Графічне зображення – один з найефективніших інструментів у цій галузі. Його, очевидно, досить складно назвати характерним лише для

сучасної доби, проте технічні можливості інформаційної епохи зумовили принципово новий етап використання інфографічних проєктів, що в ситуації надлишку інформації є продуктивним прийомом структуризації потоків даних і максимально зрозумілого й наочного донесення інформації до аудиторії. Отже, на часі не лише активне використання на практиці, а й методологічне та теоретичне осмислення інфографіки як наряду аналітики, журналістики й нового явища інформаційного простору [97, с. 321].

Таким чином, із зростанням кількості даних, що потребують аналізу, інформації, яку необхідно узагальнити, зростає роль схематичного або графічного представлення цієї інформації. Відповідно, для позначення візуального подання інформації, знань або даних у зручному для сприйняття вигляді використовується поняття «інфографіка». Під цим терміном, як правило, розуміють будь-яке поєднання графіки й тексту: від найпростіших варіантів – діаграм, карт, таблиць, логічних схем до складних блоків візуальної та текстової інформації, що може містити комбінації фотографій, текстових блоків, таблиць, діаграм, реконструкцію подій, пояснювальні схеми й бути представленою у вигляді коміксів, карикатур, емблем, ілюстрацій тощо. Фактично в сучасній інфографіці використовується будь-який образ чи схематичне позначення, що може ефективно передавати комплексну інформацію й забезпечувати оптимальне її сприйняття. Інфографіка як спосіб осмислення й подання інформації має сьогодні кілька напрямів: журналістика даних (*opendatajournalists*, дата-журналістика) – як галузь журналістики, що використовує для надання інформації доступні бази даних і через сучасні інструменти візуалізації створює максимально наочний інформаційний продукт; візуальна аналітика – як інформаційно-аналітична діяльність, спрямована на створення візуальних моделей структурованих і слабо структурованих даних, виявлення через візуалізацію динаміки, тенденцій процесів, відображених в інформації.

Візуальна аналітика видається перспективною при виявленні та зображенні різнопланової інформації – офіційної, новинної, масивів даних соціальних медіа тощо. Можна виокремити різні підходи до відбору й структурування інформації, що залежатимуть від завдань, поставлених перед дослідником.

Вибір методик роботи залежить від поставлених перед аналітиками завдань, як і способи графічної подачі, на які впливають також характер

та кількість даних. Зокрема, ефективним з точки зору дослідження головних тенденцій і динаміки змін в інформаційному просторі у вітчизняних чи іноземних ЗМІ є аналіз новинних потоків за генетичним принципом, що передбачає максимально вичерпний відбір новин за походженням – українських ЗМІ, регіональних, зарубіжної новинної україніки; офіційних, продюкованих певною політичною силою, окремим виданням чи журналістом тощо. Іншим підходом можна назвати тематичний, коли об'єктом аналізу є вся наявна, незалежно від походження, інформація з тієї чи іншої теми.

Крім тематичного підходу, який передбачає постійний моніторинг тієї чи іншої теми, можна виділити проблемний, що видається доцільним тоді, коли є потреба виявити тенденції висвітлення окремих подій, явищ чи ситуацій без дослідження динамічних аспектів.

Подібний проблемний підхід у візуальній аналітиці досить ефективний для аналізу даних соціальних мереж, особливо тоді, коли йдеться про резонансні питання, обговорювані на різних майданчиках, що передбачає значно більші потоки інформації, ніж у випадку, описаному вище, а також обмеженість вибірки (при аналізі даних соціальних медіа використовується або автоматичний відбір, що істотно знижує релевантність результатів, або ручний, що, відповідно, виключає можливість вичерпного відбору) [97, с. 343].

Загалом, кожний з описаних підходів – генетичний, тематичний чи проблемний – застосовується залежно від мети дослідження, результати якого мають бути візуалізовані, від специфіки аналізованого матеріалу й запитів кінцевого споживача.

Отже, за допомогою якісної інформаційно-аналітичної обробки інформації інтернет-ресурсів бібліотека не тільки здійснює комплексне обслуговування користувачів, а й таким чином зберігає в консолідованому вигляді інформацію швидкоплинних мережевих ресурсів.

Проведення реформ в Україні, постійний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій істотно змінюють роль інформаційних центрів у суспільній діяльності, розширюють та ускладнюють їхні завдання. Зміни в суспільній діяльності, зумовлені розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, впливають на формування відповідних запитів на інформаційні послуги та продукти сучасних інформаційних центрів.

Ці тенденції визначають основні напрями роботи сучасних бібліотек з інформаційними ресурсами на основі інформаційно-комунікаційних технологій, консолідації інформаційних ресурсів, розширення спектра необхідних для реалізації суспільної діяльності продуктів і послуг. Відбувається посилення ролі бібліотек через реалізацію відповідних функцій, збереження та кумуляцію інтелектуального надбання, забезпечення доступу до національних і світових інформаційних ресурсів та орієнтування користувачів у масивах інформації, продукування нових інформаційних матеріалів за принципом «інформація на базі інформації». Загалом це сприяє утвердженню бібліотек у інформаційній інфраструктурі як сучасного суспільно значущого інформаційного центру.

У зв'язку з цим традиційні внутрішньобібліотечні процеси й операції у міру сил бібліотек змінюються, у бібліотечну практику впроваджуються інформаційно-комунікаційні технології, відповідно вдосконалюються форми взаємодії бібліотек з різними суб'єктами суспільної діяльності, органами державної влади, місцевого самоврядування.

Наукове осмислення розвитку взаємодії бібліотек з різними категоріями корпоративних користувачів відбувається в площині пошуку оптимальних механізмів підтримки стійких інформаційних обмінів між суб'єктами суспільної діяльності, у тому числі через розвиток дистантних форм доступу до інформаційних ресурсів, забезпечення умов щодо наповнення достовірною інформацією каналів її циркуляції. Результати цих досліджень висвітлювали у своїх працях вітчизняні науковці О. Онищенко, В. Горовий, Л. Дубровіна, Т. Гранчак, Ю. Половинчак, С. Горова, В. Бондаренко, В. Пальчук та ін.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій актуалізує значення для здійснення ефективної суспільної діяльності інформаційної сфери, пов'язаної з виробництвом, програмно-технічних засобів, методів і технологій для обробки, поширення, генерування нової інформації, її введення в соціальні комунікації. Пошук необхідної інформації в умовах збільшення обсягів інформаційних потоків вирішується переважно за допомогою інформаційно-пошукових систем. На сьогодні динаміка інформаційних потоків, тобто постійне оновлення інформації, яка далеко не завжди має очевидну регулярність, зумовила запит на систематичне відстеження тенденцій і суспільних процесів, явищ у постійно оновлюваному інформаційному середовищі [98, с. 361].

Особливістю вдосконалення організаційно-технологічних, програмно-технологічних, інтелектуальних підходів до обробки постійно оновлюваної інформації стало активне використання контент-моніторингу, тісно пов'язаного з використанням контент-аналізу. Саме використання контент-моніторингу в розвитку інформаційної діяльності багатьма науковцями розглядається в контексті вирішення завдання систематичного відстежування тенденцій і суспільних процесів, явищ у мережевому інформаційному середовищі.

Під контент-моніторингом найчастіше розуміють змістовий аналіз інформаційних потоків з метою отримання необхідних якісних і кількісних зрізів, який ведеться постійно протягом не визначеного заздалегідь проміжку часу [99–102]. Саме безперервна аналітична обробка інформаційних потоків є найхарактернішою рисою контент-моніторингу, за допомогою якого здійснюється екстракція фактів з текстів, виявлення понять, сюжетів, відстеження перебігу багатоаспектних суспільних процесів, їхня візуалізація, розроблення різноманітних статистичних звітів. Вітчизняні дослідники А. Додонов, Д. Ланде аргументовано зазначають, що названі завдання сьогодні охоплюються двома основними технологіями – витягом фактографічної інформації з текстів (Information Extraction) та глибинним аналізом текстів (Text Mining) [103].

Сучасні інформаційні центри, удосконалюючи свої організаційно-технологічні, програмно-технологічні, інтелектуальні підходи, забезпечують необхідний рівень контент-моніторингу з метою виявлення взаємозв'язків суспільних процесів, явищ, проблем, фактів, їх групування, візуалізації. Наявні сьогодні інформаційно-комунікаційні технології, відповідне програмне забезпечення дають змогу відпрацьовувати методики визначення (виявлення) таких характеристик інформаційних повідомлень як:

- кількісна динаміка (кількість подій за одиницю часу);
- визначення основних сюжетів публікацій у ЗМІ, інтернет-виданнях, соціальних медіа, на офіційних сайтах органів державної влади, місцевого самоврядування, політичних партій та громадських організацій щодо обраного явища, процесу, подій тощо;
- ранжирування та аналіз динаміки розвитку окремих проявів;
- статистичний, кореляційний аналіз загальної динаміки та динаміки окремих проявів;

– прогнозування розвитку явища й окремих його проявів [100].

У цьому контексті необхідно підкреслити, що саме безперервне відтворення в часі результатів аналітичної обробки даних є найхарактернішою рисою контент-моніторингу. Методологічною складовою контент-моніторингу дослідники називають контент-аналіз. Проте контент-моніторинг має власну методологію та власні шляхи вирішення прикладних завдань.

Контент-аналіз у рамках дослідження інформаційних потоків передбачає аналіз масиву текстових документів, – результатів моніторингу інформаційного простору. Унікальність технології контент-аналізу полягає в об'єднанні змістових і кількісних методів. Послідовність етапів змістового аналізу проблеми, яку досліджує конкретна інформаційна система, умовно можна поділити на змістовий (якісний) аналіз сукупності публікацій та формалізований (кількісний) аналіз інформаційних масивів: індексного, бібліографічного та масиву текстів ключових фрагментів публікацій [104].

Діапазон методів і процедур, що стосуються самого контент-аналізу, широкий. Найважливішими для дослідження є виконання таких аналітичних операцій: опис проблемної ситуації (процесу, явища); визначення мети, об'єкта і предмета дослідження; попередній аналіз об'єкта; змістове уточнення та емпірична інтерпретація понять; опис процедур фіксації властивостей і явищ; визначення загального плану дослідження; визначення типу вибірки, переліку інформаційних джерел тощо.

Контент-моніторинг широко використовується сучасними інформаційними центрами для виготовлення різноманітних інформаційних продуктів, що орієнтовані на корпоративних користувачів з різних сфер суспільної діяльності. Застосовуючи загальновизнані методології контент-моніторингу і контент-аналізу, інформаційні центри розробляють і практикують власні інноваційні підходи до аналітичної обробки інформаційних потоків, що циркулюють у соціальних інформаційних комунікаціях та відображають інформаційну картину різних сфер суспільної діяльності.

Сучасні інформаційні центри, удосконалюючи свої організаційно-технологічні, програмно-технологічні, інтелектуальні підходи, забезпечують необхідний рівень контент-моніторингу з метою виявлення взаємозв'язків фактів, суспільних процесів, явищ тощо, їх групування, візуалізації, отримання статистичних даних.

Національна юридична бібліотека, Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського в рамках науково-практичних досліджень інформаційного поля регіонів України розробили та успішно впровадили науково-методичні підходи до змістового аналізу інформаційних потоків з метою отримання необхідних якісних і кількісних зрізів, який ведеться постійно протягом невизначеного заздалегідь проміжку часу.

У рамках дослідження відпрацьовані науково-методичні підходи до вимірювання інформаційних величин, які відповідають видам активності населення, його протестним настроям у різних регіонах, аргументованому вибору методів аналізу отриманих даних. У результаті науково-практичних досліджень виявлені залежності і зв'язок між видами протестної активності населення, зростанням кількості повідомлень у ЗМІ про протестні акції в регіонах. Найбільш поширеними виявились політичні, економічні, соціальні, екологічні, етнічні й конфесійні конфлікти. Найбільш резонансні політичні конфлікти (проблеми) стосуються дій Президента і центральних органів влади, органів місцевої влади, ситуації навколо Ю. Тимошенко, ЗМІ та демократичних свобод, зловживань в органах виконавчої служби. До резонансних віднесено також протести з ідеологічним підґрунтям, проти рейдерства, корупції та незаконної приватизації, проти об'єктів, що несуть загрозу навколишньому середовищу, тощо, акції щодо проблеми ринків, фінансово-банківської галузі, захисту прав робітників, ситуації в галузі освіти, культури та спорту, проблем ЖКГ, незаконного/неузгодженого з територіальними громадами будівництва, ситуації у сфері охорони здоров'я, проблем транспортного сполучення [105, с. 4].

Розвиток запропонованих науково-методичних підходів дає змогу моделювати інформаційну картину регіону за певний період часу, відтворювати візуально та статистично поділ конфліктів за регіональною ознакою, прогнозувати можливі наслідки прийняття рішень як на місцевому рівні, так і на загальнодержавному. Відповідно, виникає об'єктивна необхідність у подальшому вдосконаленні методик контент-моніторингу новин політичного та суспільного життя регіонів, а також виробленні методології, яка дасть змогу здійснювати оцінні розрахунки зв'язку причин і проявів активності населення, виявляти ризики, відстежувати збільшення або зменшення інтенсивності протестних дій суспільства за регіонами.

При відпрацюванні методик контент-моніторингу інформаційного поля регіонів фахівці інформаційно-аналітичних структур НБУВ виявили в літній період 2017 р. аномальний сплеск протестних настроїв, що пояснено такими факторами: розвитком інформаційних технологій, орієнтованих на «розкрутку» масових акцій, відтак – резонансністю врадіївських подій та спробами опозиційних політиків використати місцеві реальні (і навіть формальні) проблеми для вирішення політтехнологічних завдань; інтересом ЗМІ до відповідних конфліктів – повідомлення про акції у райцентрах раніше далеко не завжди опинялися у сфері уваги ЗМІ, у липні ж ця інформація могла бути зафіксована значно детальніше; поширеністю проблем, пов'язаних з недоліками роботи правоохоронної та судової системи в Україні; зниженням порогу емоційної стійкості реакції українців на проблеми: теперішня практика, інформаційна політика приводять до закріплення у масовій свідомості ідей «майданної демократії»; помітна тривожна тенденція, згідно з якою мітинги і пікети стають першою, а не останньою реакцією на конфліктні ситуації [105, с. 5].

Основою для відпрацювання науково-методичних підходів до вимірювання інформаційних величин, які відповідають видам активності населення, його протестним настроям у різних регіонах, стало визначення поняття «контент-моніторинг», запропоноване в монографічному дослідженні В. Горбуліна, О. Додонова, Д. Ланде. Суть контент-моніторингу полягає у систематичному виділенні і фіксуванні певних одиниць виміру тексту, квантифікації отриманих даних і подальшій інтерпретації результатів для оцінки і прогнозування поведінки діючих систем [106, с. 2].

Кількісний вираз якісних ознак такого суспільного явища як протестні акції в різних регіонах зумовив використання найбільш оптимальних базисних вейвлет функцій і аргументацію їх використання для проведення фрактального і мультифрактального аналізу вихідних даних, що дає змогу перейти від аналізу до моделювання активності суспільства для розрахунку оцінок зв'язку причин і проявів, відстеження збільшення або зменшення інтенсивності протестних акцій. Цей підхід дав змогу поряд із все ще переважаючими повідомленнями нейтрального характеру виявити матеріали, що мають ознаки маніпулювання (приховано упереджені матеріали) та інформаційної війни (відверто упереджені матеріали, транслювання російських чи інших ворожих щодо України меседжів). У цілому присутня велика кількість

повідомлень, які мають нейтральний характер – подання фактичних матеріалів про діяльність місцевої влади, органів прокуратури та судів різних рівнів, а також, меншою мірою, національної поліції [107, с. 2].

Змістовий аналіз інформаційних потоків з метою отримання необхідних якісних і кількісних зрізів інформаційної картини різних регіонів за певний період часу дав змогу відтворити візуально та статистично розподіл конфліктів за регіональною ознакою, загальну динаміку кількості повідомлень за найбільш топовими темами, їх загальну оцінку, зробити оцінний розподіл основних проблем (конфлікт, маніпуляція, інформаційна війна, негативно, нейтрально, позитивно, загально). Регіональний зріз дослідження дає змогу виявити в областях райони, питання щодо яких висвітлювалися найактивніше.

Аналітична обробка інформаційних потоків є найхарактернішою рисою контент-моніторингу, за допомогою якої здійснюється екстракція фактів з текстів, виявлення понять, сюжетів, відстеження перебігу багатоаспектних суспільних процесів, розроблення різноманітних статистичних звітів, їх візуалізація. Аналітичні підходи використано для уточнення джерельної бази, що дало змогу наблизитись до інформаційної картини, яка пояснювала б особливості оцінних суджень населення. Зокрема, залучення до джерельної бази опозиційних видань, що мають російську реєстрацію, а також російських видань дало змогу виявити публікації маніпулятивного характеру, а також такі, що мають ознаки інформаційної війни. Переважно вони стосуються діяльності центральної влади (президента, уряду), силових відомств [107, с. 3].

Інформаційно-аналітичні структури НБУВ у процесі науково-практичних досліджень інформаційних потоків удосконалюють методики контент-аналізу, що передбачають аналіз масиву текстових документів, – результат моніторингу інформаційного простору. Науково-практичні методики контент-аналізу передбачають таку послідовність: визначення загального плану дослідження; уточнення інформаційних джерел; визначення мети, об'єкта і предмета дослідження; попередній аналіз об'єкта; вибірка; квантифікаційна обробка тексту з подальшою інтерпретацією результатів проблемної ситуації (процесу, явища); змістове уточнення та емпірична інтерпретація понять; опис процедур фіксації властивостей і суспільних явищ, процесів тощо.

Напрацювання в рамках науково-практичних досліджень інформаційних потоків стали основою для розвитку методик контент-аналізу при реалізації таких інформаційно-аналітичних проєктів, як «Інформаційна картина місяця», «Україна у фокусі іноземних ЗМІ (Кількісно-змістовий аналіз електронних матеріалів найбільш рейтингових ЗМІ)» [108–110].

У рамках таких досліджень визначаються основні суспільні явища, процеси, події, проблеми, між ними встановлюються зв'язки для подальшої формальної передачі кількісно-змістових характеристик публікацій. Кожній з вибраних публікацій після її аналізу присвоюється сукупність кількісно-змістових характеристик, що відповідають визначеній меті дослідження. Таким чином, на основі розробленого рубрикатора ведеться формальний опис тексту публікацій, а сукупність усієї обробленої інформації забезпечує візуалізацію опису суспільного явища в цілому в контексті досліджуваного об'єкта.

Контент-аналіз публікацій електронних ЗМІ за певний проміжок часу в рамках виконання вищезазначених інформаційно-аналітичних проєктів дав змогу отримати якісні та кількісні зрізи загальної картини резонансних повідомлень, середньодобовий показник резонансних повідомлень, оцінний розподіл основних суспільно-політичних та економічних проблем за визначений проміжок часу і т. ін.

Контент-аналіз публікацій електронних ЗМІ за певний проміжок часу в рамках виконання інформаційно-аналітичних проєктів «Україна у фокусі іноземних ЗМІ (Кількісно-змістовий аналіз електронних матеріалів найбільш рейтингових ЗМІ)», «Інформаційна картина місяця (Основні тенденції висвітлення української тематики у іноземних ЗМІ)» дав змогу відтворити візуально та статистично співвідношення кількості публікацій по світу, загальну динаміку кількості повідомлень про українські персоналії в зарубіжних ЗМІ, оцінний розподіл за сферами діяльності західних та російських ЗМІ, (політика, соціальна сфера, економіка, негативно, нейтрально, позитивно, загально), співвідношення ключових тегів у західних і російських ЗМІ.

Кількісне вираження якісних ознак такого явища як інформаційні маніпулятивні технології в інформаційному просторі дало змогу виявити матеріали, що мають відповідні ознаки. Зокрема, за результатами дослідження найбільш поширеними виявилися такі види інформаційних маніпуляцій:

створення інформаційної хвилі, анонімний авторитет, вибіркова правда, коментарі, створення асоціацій, розмахування прапором, рекомендація, констатація факту, ствердження, постановка риторичних запитань [110].

Результативності контент-аналізу може бути досягнуто за допомогою кооперації з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. На сьогодні бібліотеки в умовах впровадження інформаційно-комунікаційних технологій змінюють підходи до комплектування власних фондів, орієнтуючись не лише на їх якісне збільшення, а й на забезпечення доступу до інформаційних ресурсів на основі кооперативних зв'язків з іншими сучасними інформаційними центрами. З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій у бібліотечній практиці інформаційний простір бібліотеки розширюватиметься до міжбібліотечного, міжрегіонального. Цим самим досягається доступ до будь-яких багатоаспектних масивів інформації, сумірних із загальним обсягом усієї інформації в бібліотечних закладах України, забезпечення глибокого вузькотематичного пошуку. Усе це уможливує здійснення контент-аналізу значного обсягу масивів інформаційних ресурсів.

До цього додамо, що оперативний та якісний контент-аналіз на базі акумульованих бібліотеками інформаційних ресурсів можливий за умови впровадження сучасних електронних технологій обробки, зберігання та пошуку інформації, використання інформаційно-комунікаційних технологій.

На сучасному етапі розвитку інформаційно-комунікаційних технологій в Україні акумульований бібліотеками інформаційний ресурс слабо включений у систему соціальних інформаційних комунікацій внаслідок зберігання значного обсягу масивів інформації на традиційних носіях. Тому вони недоступні для використання інформаційно-комунікаційними технологіями управління інформацією. Для вирішення проблеми повноцінної реалізації відповідних функцій бібліотеками дослідники називають завдання сьогодення – формування електронних ресурсів бібліотечних закладів двома шляхами: наданням наявній у бібліотечних базах (фондах) інформації на всіх носіях електронної форми і систематичним наповненням цих баз новою електронною інформацією [111, с. 48].

Важливими конкурентними перевагами бібліотек країни, як стверджують дослідники в галузі соціальних комунікацій, залишаються системність, фундаментальність і науковість, що визначає авторитетність бібліотечних

установ, які гарантують користувачу якість свого інформаційного продукту. Інша важлива риса, якою характеризується діяльність бібліотечних установ, – їх незалежність, внаслідок чого сучасна бібліотека може претендувати на експертний статус. Саме великі бібліотеки сьогодні спроможні здійснювати контент-моніторинг за джерелами інформації, безперервну аналітичну обробку інформаційних потоків, забезпечувати систематичне відстежування нових тенденцій і суспільних процесів, явищ у постійно оновлюваному мережевому інформаційному середовищі.

Створення ефективних національних механізмів відбору, адаптації, організації збереження і впровадження глобальних інформаційних ресурсів у практику суспільного життя України є життєво необхідним напрямом в інформаційній сфері для кожного із суб'єктів інформаційної діяльності. Ефективність цієї роботи, поряд із вдосконаленням вітчизняного інфотворення, розвитком технологій використання інформаційних ресурсів, є суттєвим показником сучасної життєздатності націй та держав.

Система вітчизняних інформаційних баз має поновлюватись як вітчизняними, так і необхідними для вітчизняного розвитку зарубіжними інформаційними ресурсами. У визначенні тематичного складу зарубіжних електронних документів слід виходити із стратегічних і середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні, що затвержені на законодавчому рівні. Ця система має комплектуватися також усіма електронними публікаціями про Україну, документами українською мовою та публікаціями українців і українських інституцій у інших державах. При цьому для забезпечення якості комплектування слід орієнтуватися на бібліометричні та вебметричні показники джерел інформації. З урахуванням світових тенденцій та реалій вітчизняного науково-інформаційного простору перспективним наукометричним напрямом розвитку вітчизняної електронної періодики вбачається конвергенція двох основних підходів: одержання індексів цитування авторів і періодичних видань на основі бібліометричної системи Google Академія та формування індексу використання публікацій шляхом статистичного аналізу log-файла сайту, де розміщено зібрання наукової періодики [112].

Отже, нові можливості розвитку в умовах становлення інформаційного суспільства пов'язані з якістю забезпечення ефективного доступу елементів соціальної структури, насамперед регіональної, до глобальних

інформаційних ресурсів, сприяння бібліотек в організації самостійного використання цих ресурсів, самостійного інфотворення в інтересах власного розвитку та самостійного виходу на ринки інформаційної продукції. Ці можливості відповідно до закономірностей інформаційного суспільства створюють умови для розвитку самоорганізації регіонів, сприяють піднесенню загального творчого потенціалу нації, держави.

У цілому ж управління зростаючими обсягами інформаційних (насамперед, електронних) ресурсів обумовлює необхідність активізації діяльності бібліотек як соціальних структур, що акумулюють і організовують використання суспільно значущої інформації, у тому числі електронної, в усій системі соціальних інформаційних комунікацій суспільства, у тому числі й у соцмережах. Реалізація такого завдання неможлива без належної суспільної підтримки та відповідної модернізації бібліотечних інформаційних центрів.

2.3. Шляхи оптимізації соціальних комунікацій у вдосконаленні процесів інформаційного забезпечення суспільних реформ

У процесі масштабного реформування держави і суспільства одну з ключових ролей відіграє інформаційний простір, що включає у себе широкий спектр певних вербальних конструкцій, які транслюються на широку аудиторію за допомогою засобів масової інформації в особистих виступах та інтерв'ю політиків, державних діячів і громадських лідерів. Цей простір має формуватися і використовуватися державою, політичними партіями і громадським суспільством не тільки як знаряддя пропаганди, а і як механізм легітимізації реформ, ініційованих парламентом, урядом або головою держави. Світовий досвід політичних і соціально-економічних трансформацій свідчить, що сприйняття реформ суспільством і, як наслідок, успіх усього процесу реформування багато у чому залежать від змісту і способу подання інформації щодо очікуваних або вже отриманих результатів перетворень, що їх проводить держава.

Питання інформаційного забезпечення реформ у тій чи іншій мірі поставали перед усіма реформаторами, оскільки загальновідомим і неодно-

разово підтвердженим є той факт, що для вирішення масштабних завдань модернізації країни недостатньо мати лише політичну волю чи підтримку партії або парламенту. Потрібно шукати опори в суспільстві.

У політичному аспекті проблеми також слід враховувати те, що ніколи громадська думка не мала такої сили та впливу як тепер. Численні факти доводять, що у демократичних країнах думка громадськості з тих чи інших питань істотно впливає на державну політику, законодавчі процеси, поведінку політичних партій, динаміку виборчих кампаній, ухвалення рішень суб'єктами економічної діяльності, навіть на планування та проведення різноманітних культурних заходів. Разом з тим слід мати на увазі, що громадська думка – надзвичайно тонкий інструмент, який потребує обережного ставлення [113, с. 29].

Отже, враховуючи важливість громадської думки у сучасному світі і бурхливий розвиток інформаційних технологій, які суттєво розширюють поле для роботи уряду з громадськістю, важливим компонентом інформаційного супроводу реформ може стати створення системи інформаційного обміну і механізму взаємодії влади і суспільства.

Окрема увага у цьому напрямі роботи має бути звернена на налагодження співпраці з так званими лідерами думок мережевого громадянського суспільства. Ще один важливий момент – спосіб донесення об'єктивної інформації про результати реформування. Адже інформація, яка надходить індивіду з неофіційних джерел, зазвичай сприймається з більшою довірою до її достовірності, аніж офіційні дані та новини. Отже, «лідери думок» мережевого громадянського суспільства мають стати одними з найбільш дієвих «агентів впливу», які поступово зможуть змінювати громадську думку та суспільні настрої, доносячи об'єктивну інформацію про життя країни передусім до найактивніших користувачів таких соціальних мереж – молоді та людей середнього віку, які у свою чергу впливатимуть на людей більш зрілого віку зі свого оточення [114, с. 248].

Крім того, певні небезпеки виникають і у зв'язку з особливостями формування ліберального інформаційного простору. Як зауважував організатор та ідейний натхненник польських реформ Л. Бальцерович, «тенденція до негативізму» у висвітленні дійсності засобами масової інформації, схоже, є неминучим наслідком свободи, так само як «тенденція до захвалювання» завжди супроводжує диктатуру [115].

Щодо конкретного наповнення інформаційного супроводу реформ як потужного чинника успішної трансформації, на нашу думку, доцільно розробити і втілити у життя систему зворотного зв'язку між громадянами і відповідними державними органами у кожній сфері, що реформується. Ключовими напрямами роботи у цих умовах має стати поширення інформації про реальні успіхи і досягнення у сфері реалізації реформ. Активне пропагування позитивного досвіду у сфері децентралізації і реформи державного управління. Широке висвітлення у засобах масової інформації успішних прикладів реалізації приватної ініціативи у різних видах малого і середнього підприємництва, репортажі з провідних промислових і аграрних підприємств, повідомлення про успіхи вчених, перемоги талановитих студентів і учнів на світових змаганнях тощо. Створення позитивного іміджу країни, і не лише за кордоном, має стати одним із основних напрямів діяльності ЗМІ.

Разом з тим досягнення ефективності впровадження і реалізації зазначеного різновиду інформаційного забезпечення вимагає постійного фахового супроводу. В цьому контексті перевагою бібліотек є те, що, маючи доступ до широких масивів інформації, вони здатні надавати довідково-консультативні послуги і сприяти в такий спосіб підвищенню інформаційної та політико-правової культури, з одного боку, громадян, а з іншого – представників органів державної влади. При цьому, залишаючись затребуваними суспільними центрами, бібліотеки мають змогу забезпечувати опосередкований діалог між громадськістю й органами державного управління, що є необхідною умовою функціонування демократії.

В. Горвий, аналізуючи зміст функцій сучасних бібліотек, їх інформаційно-аналітичну діяльність, наголошує на взаємозалежності і взаємовпливах процесів розвитку соціальних комунікацій і еволюції бібліотек, підкреслює значення бібліотек як джерела наповнення соціальних комунікацій [78]. Науковець також зазначає, що згідно з тенденцією «розвитку демократичних процесів в українському суспільстві, нерозривно пов'язаною з попитом на інформацію як на своєрідне пальне для соціальної активізації», зростає у наш час значення бібліотек як «інформаційних центрів збереження напрацьованої минулими поколіннями інформації, знання, що витримало перевірку практикою і є основним національним скарбом нашого народу, центрів, що акумулюють сьогодні необхідну суспільству

для його розвитку інформацію, яка продукується в Україні і закордоном. Такі центри в процесі інформатизації дедалі більшою мірою відіграють роль своєрідних банківських установ системи суспільного інформаційного обігу» [84].

Як складова системи соціальних комунікацій суспільства бібліотека сприяє «формуванню суспільної свідомості й розвитку соціального інтелекту. Комунікативна місія бібліотек посилюється в інформаційному суспільстві, в подальшому – суспільстві знань», – стверджує І. Давидова [116].

Основними функціями соціальної комунікації В. Бебик називає поширення суспільних цінностей, знань, інформації; формування суспільної свідомості; поширення та розвиток соціокультурних норм, здійснення соціокультурного обміну; інтеграцію та регулювання суспільних відносин, зокрема соціальних; підготовку та сприяння участі громадськості у суспільній діяльності [117, с. 42]. Він також зауважує, що соціальна комунікація має бути засобом узгодження та координації суспільних інтересів на основі повного інформування громадян, поваги до прав і свобод особистості, демократичної політичної культури та свободи мас-медіа від владних та бізнесових структур (глобальних і національних). Можна констатувати, що в соціально-комунікаційній діяльності бібліотек реалізуються усі зазначені функції.

І. Давидова звертає увагу на тенденцію посилення «аналітичного компонента в обробці інформації, компонуванні отриманих даних і наданні інформаційних послуг, які базуються на когнітивних підходах» [87]. Дослідниця розглядає аналітику як перспективний напрям розвитку когнітивної функції бібліотеки, що може перетворити її на конкурентоспроможного суб'єкта ринку інформаційних продуктів і послуг, забезпечити функціонування та розвиток бібліотек в інформаційному суспільстві.

Посилення аналітичної складової на базі вдосконалення технології аналітико-синтетичної обробки великих масивів інформації в бібліотеках, що створило умови для трансформації інформаційної функції в інформаційно-аналітичну, В. Пальчук пов'язує з цивілізаційними тенденціями інтелектуалізації будь-якої суспільної діяльності, що базується на інтенсивності споживання найновіших інтелектуально-наукових, експертних знань.

Вона, зокрема, зазначає: «...наявність широкого спектра взаємопов'язаних інформаційних продуктів (реферативних матеріалів, інформаційно-

аналітичних оглядів, дайджестів, аналітики, проблемно-орієнтованих БД тощо), вироблених інформаційно-аналітичними структурами бібліотеки, вказує на формування джерельної бази для підготовки прогностичних матеріалів. Бібліографічні, реферативні, оглядово-аналітичні матеріали, весь консолідований інформаційний масив багатогалузевих тематичних БД стає інформаційно-допоміжним засобом для продукування аналітичних матеріалів, які забезпечують комплексний підхід до розв'язання проблеми в цілому на основі кваліфікованого аналізу ситуації, що передбачає застосування прогностичних методів побудови багатоваріантних моделей розвитку подій, вироблення сценаріїв реагування на проблемні питання в різних суспільних сферах і т. п. Тобто надається якісно нова інформація про можливі шляхи, засоби, форми та методи досягнення певних (бажаних) результатів функціонування важливих галузей країни» [90, с. 20].

О. Кобелев також розглядає інформаційно-аналітичну діяльність бібліотек як соціокомунікаційний феномен, складову нової соціально-комунікаційної реальності, зумовлену «процесами інтелектуалізації суспільної діяльності, формуванням потреб прийняття рішень на різних рівнях суспільної організації буття людини, актуалізацією інформаційних ресурсів суспільства і підвищенням вимог до діяльності бібліотек... у динамічних умовах інформаційного суспільства» [118].

Збагачення змістового наповнення соціально-комунікаційної діяльності бібліотек визначається передусім інформаційним супроводом усіх суспільно значущих процесів і подій, що відбуваються в країні, і в яких бібліотеки як соціальний інститут беруть активну участь.

Сьогодні це діяльність органів виконавчої влади, процеси правотворення та правозастосування, конституційний процес, процеси децентралізації влади та організації територіальних об'єднань, розвитку електронного урядування в Україні, реалізації державотворчої інформаційної політики, процеси соціально-економічного розвитку країни та євроінтеграції, виборчий процес, події на Сході України. Бібліотеки здійснюють інформаційну підтримку діяльності управлінських структур, правове інформування в умовах розвитку соціальних інформаційних комунікацій, надання бібліотечно-інформаційних послуг тимчасово переміщеним особам та налагодження ефективних механізмів комунікації цієї категорії громадян з місцевими органами влади тощо.

Інформаційний супровід сприяє охопленню суті ситуацій, суспільних явищ об'ємно, з урахуванням різних позицій, точок зору, визначенню їх впливу на суспільно-державне життя, прогнозуванню можливого розвитку та створенню умов для вироблення рекомендацій щодо управління ними [119, с. 334]. Адже за сучасних технічних і технологічних можливостей це не лише інформація чи аналітичні матеріали, а й формування мережевих спільнот і платформ для обміну думками та з'ясування точок зору на актуальні суспільні проблеми.

У процесі інформаційного забезпечення суспільних реформ актуалізується питання соціально-правової комунікації та можливостей бібліотек у цьому аспекті. Посилення уваги до правових аспектів суспільного розвитку, зумовлене процесами державотворення в Україні, позначилося як на змінах в інформаційних потребах, актуалізувавши запити на інформацію політико-правового характеру, так і на діяльності бібліотечно-інформаційних установ, у якій виразно окреслюється напрям правового інформування та надання доступу до правової інформації.

На необхідності актуалізації проблем дослідження соціально-правових аспектів комунікації наголошують вчені різних наукових напрямів. За словами доктора наук із соціальних комунікацій І. Давидової, у XXI ст. комунікація перетворилася на розвинуту систему соціальної взаємодії, стала основою розгортання нової парадигми наукових досліджень [116, с. 8].

Доктор юридичних наук А. Токарська наголошує, що підхід до аналізу права як засобу комунікації виступає кроком до сучасного раціонального нормотворення правовідносин, оскільки норми не мають суто довільно привноситися у суспільне буття, а навпаки – мають виявлятися в контексті останнього як інтеракції оптимальної суб'єкт–суб'єктної взаємодії. Вона зазначає, що аналіз основних напрямів сучасних досліджень комунікативної природи права та правової комунікації переконує в необхідності створення широкої міждисциплінарної дослідницької платформи, побудованої в руслі інтегральної парадигми праворозуміння, на підставі якої загальнометодологічні підходи доповнювалися б відповідною конкретизацією соціокультурних, юридичних, етичних, психологічних та інших аспектів аналізу комунікативної діяльності [120].

Сучасна наука виокремлює кілька підходів до визначення особливостей категорії «соціально-правова комунікація». Ю. Бистрова зазначає, що

перший з них розглядає соціально-правову комунікацію як процес обміну правовою інформацією, що використовується різними соціально-комунікативними структурами в управлінських процесах організаційного, економічного, соціального та іншого характеру і відображає увесь комплекс соціально-правових відносин, взаємодії у суспільстві. Другий науковий підхід пов'язаний із реалізацією комунікації на рівні суспільства через діяльність соціальних інститутів, що створюють і передають у часі та просторі соціально значущу правову інформацію, яка має бути інтерактивною, спрямовуватися на пошук значення правових текстів і нормативного змісту чинного права. Третім концептуальним підходом до визначення суті соціально-правової комунікації є представлення її як міжособистісне спілкування у процесі комунікативних взаємовідносин і взаємозв'язків між системами, однією з яких виступає особа чи суспільство [121, с. 34].

У сучасних умовах різновидом соціально-правової комунікації виступає правова комунікація, що регулює взаємодію суб'єктів в обміні правовою та іншою інформацією, спрямованою на задоволення їхніх законних інтересів і потреб. Технічні можливості сьогодення дозволяють зробити правову комунікацію більш якісною, оперативною і, як наслідок, значно ефективнішою.

Отже, правова комунікація, будучи феноменом не тільки права, а й спілкування, розглядається не просто як взаємодія, а як врегульований нормами права акт спілкування, інтерактивний діалог між суб'єктами права. Саме правова комунікація забезпечує реальний зв'язок між особистістю і державою. Через механізм правової комунікації громадяни України отримують знання про зміни в національній системі права.

Об'єктивною потребою сучасного стану функціонування держави в Україні стає підвищення рівня комунікації органів право- і нормотворення з метою поширення обізнаності населення з можливостями інтерактивного зв'язку з владними інституціями. На різних етапах розвитку правова комунікація проявлялася у різних формах, рівнях і видах. Натомість в умовах сучасного технологічного інформаційного середовища поява інноваційних форм взаємодії і комунікації української влади і суспільства стала не просто проявом, а й вимогою часу [122, с. 43–44].

У цьому контексті бібліотеки, крім представлення та надання онлайн-доступу до власних фондів, виступають агрегаторами якісної та актуальної

інформації правового характеру, орієнтуючи через веб-портал користувачів у її масивах. У цьому разі може йтися про акумуляцію на сайті корисних ресурсів, складання та уточнення рекомендаційних списків, навігацію різноманітними базами даних і електронними бібліотеками. Так, на сайтах багатьох досліджених бібліотек представлено банери офіційних сайтів, зокрема Президента України, Кабінету Міністрів, Верховної Ради, Комітету економічних реформ, Національного комітету Міжнародної торгової палати, Національної академії державного управління, Торгово-промислової палати України, посольств, громадських організацій, вищих навчальних закладів тощо.

Важливою складовою діяльності з надання доступу до якісної та актуальної інформації є передплачені бібліотеками бази даних «Ліга. Закон», «Законодавство України», інші інформаційні бази. Наприклад, Наукова бібліотека Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого надає передплачений доступ до інформаційних баз: дое-журналів, зокрема Law&SocietyReview, юридичного журналу «Право України»; офлайн-баз даних, серед яких Професійна правова система МЕГА НАУ – найпотужніша правова офлайн-система України, що гарантує користувачам постійний доступ до інформації, а також забезпечує надійний зв'язок між нормативно-правовою базою і базою судових рішень.

Наукова бібліотека Національного університету «Одеська юридична академія» (НУ ОЮА) надає доступ до ресурсів Oxford University Press, зокрема до бази відкритого доступу матеріалів із проблематики біженців та реалізації їхніх прав, створеної Oxford University Press у відповідь на міграційну кризу та з метою підвищення обізнаності пересічних громадян, а також для інформування вчених щодо правового статусу біженців і мігрантів. Ресурс, що містить розділи книг, журнальні статті, інший контент щодо проблеми для надання правової допомоги тим, хто працює з біженцями, розташовано на порталі Oxford University Press. Також Наукова бібліотека НУ ОЮА отримала ексклюзивний доступ до нової академічної платформи Cambridge Core, яка започаткована у 2015 р. і містить понад 30 тис. книжок та 360 наукових журналів різних сфер, зокрема, доступні журнали з правових і соціальних наук. У рамках наданого доступу Наукова бібліотека НУ ОЮА бере участь у вдосконаленні платформи та тестуванні її можливостей. Також бібліотека має тестовий доступ до колекцій Social

Science Research Network (SSRN), що є одним з продуктів компанії Elsevier. Метою SSRN є поширення в усьому світі соціальних досліджень. Ресурс складається з ряду спеціалізованих науково-дослідних мереж у кожній із соціальних наук (<http://library.onua.edu.ua/archives/9222>).

Ще одним напрямом бібліотечно-інформаційного обслуговування правовими ресурсами є здійснення бібліотеками інформаційно-аналітичного забезпечення наукових структур, органів державної влади, регіональних органів управління та громадського сектору. Відповідний інформаційний супровід, спрямований на сприяння вдосконаленню правотворчої діяльності в Україні, вивчення громадської думки про ефективність правотворення та суспільних потреб у його вдосконаленні, здійснюється Національною юридичною бібліотекою НБУВ. Підготовлені НЮБ інформаційно-аналітичні продукти надаються користувачам, у тому числі корпоративним, як у вигляді вибіркового документного поширення, так і у форматі інформаційно-аналітичних видань, доступ до яких забезпечується через веб-сторінки Центру досліджень соціальних комунікацій. До уваги користувачів запропоновано інформаційно-аналітичні бюлетені «Громадська думка про правотворення», «Конституційний процес в Україні: політико-правові аспекти» та ряд інших спеціальних видань. Крім того, ведеться робота щодо забезпечення ефективного доступу до документного, наукового, інформаційно-аналітичного ресурсу правової та необхідної в правових відносинах суміжної з нею іншої інформації й реалізації національно-освітніх та науково-популярних програм у сфері правового забезпечення розвитку суспільства [123 с. 245].

Отже, впливовими суб'єктами державотворчої інформаційної політики є інформаційно-аналітичні структури, зокрема й інформаційно-аналітичні підрозділи, створені в структурі бібліотечних установ. Адже процес ухвалення управлінських рішень, у тому числі й стосовно здійснення інформаційної політики, потребує відповідної інформаційної бази, яка давала б змогу сформулювати уявлення суб'єкта політики про проблеми і завдання, які потребують вирішення, фактори, що впливають на проблему, наявну суспільно-політичну практику, історичний досвід, специфічні риси певного соціуму, його політичної свідомості тощо з метою визначення стратегічних шляхів і тактичних засобів реагування.

Ступінь адекватності визначення суб'єктами ухвалення управлінських рішень стратегічних і нагальних суспільних потреб значною мірою

залежить від того, наскільки повним сформується їхнє уявлення про процеси, що відбуваються в державі та світі, тобто від ступеня їх перебування в інформаційному контексті суспільно-політичних процесів.

В умовах інформаційного протистояння, яке супроводжується поширенням інформації маніпулятивного характеру, дезінформації та недостовірної інформації, питання формування інформаційної бази для прийняття управлінських рішень стає проблемою, від ефективності вирішення якої може залежати не лише локальний результат протистояння (наприклад іміджеві здобутки або втрати), а й безпосередньо існування політичної системи та навіть держави.

Отже, якісне інформаційне забезпечення процесу прийняття управлінських рішень, формування відповідної інформаційної бази, підготовленої за безпосередньої участі інформаційно-аналітичних структур, є необхідною умовою ефективної управлінської діяльності.

Беручи участь у формуванні інформаційної бази для ухвалення управлінських рішень, інформаційно-аналітичні структури виступають опосередкованим каналом комунікації між суб'єктом ухвалення рішення і потрібними для ухвалення цього рішення знаннями, адаптуючи останні під потреби перших у своїх продуктах – звітах, аналітичних статтях, довідках тощо шляхом висловлення певних оцінок, теорій, прогнозів, сценаріїв. При цьому висловлені оцінки і сценарії будуть тим більш реалістичні, чим тіснішим буде зв'язок між суб'єктом ухвалення рішення та інформаційно-аналітичною структурою, чим більше інтегрованою в процес ухвалення рішення буде інформаційно-аналітична структура, чим більшим обсягом вихідної інформації, відомої суб'єкту ухвалення рішення, володітимуть аналітики.

Інформаційно-аналітичні структури в наукових бібліотеках національного рівня орієнтовані на аналіз великих масивів різноманітної за своїм характером інформації: наукової монографічної літератури (що стає науковою базою інформаційно-аналітичних матеріалів, які готуються службами), наукових статей, експертної думки, матеріалів періодики, інформації електронних інтернет-видань, сайтів центральних і місцевих органів влади, партійних та громадських організацій, місцевих громадських організацій, веб-сторінок релігійних організацій тощо [85, с. 82].

Крім того, як зазначає Т. Гранчак, на відміну від сформованих при окремих урядових структурах або політичних партіях аналітичних служб

та окремих аналітиків, які у вітчизняних реаліях часто забезпечують інформаційне обслуговування не стільки інститутів, скільки окремих політиків, бібліотеки, за своєю природою, завжди орієнтовані на сприяння розвитку національної спільноти взагалі. Саме тому підготовлений різними підрозділами бібліотеки інформаційно-аналітичний продукт завжди буде покликаний визначати причини виникнення та оптимальні шляхи вирішення проблемних ситуацій, актуальні суспільно-політичні чи соціально-економічні завдання саме з позицій інтересів національної держави, а не окремих осіб [124, с. 50]. Це ще раз доводить, що бібліотеки сьогодні не можуть бути поза процесом прийняття управлінських рішень.

Основним завданням бібліотеки при взаємодії з органами влади та управління є не тільки бібліотечне, довідково-бібліографічне обслуговування співробітників відповідних структур, а саме інформаційне забезпечення процесів прийняття найбільш оптимальних управлінських рішень у галузі політичного, економічного, соціального регулювання проблем життєдіяльності держави. Це означає, що представники органів державної влади отримують не лише потрібну їм інформацію, а й нове знання через накопичення, збереження й доступ до знання, а також його аналіз, синтез і трансформацію.

З організацією інформаційно-аналітичних підрозділів наукова бібліотека, використовуючи загальнонаукові методи обробки інформації, успішно реагує на зростаючі обсяги нової інформації, організовує підготовку власної синтезованої продукції, яка може задовольнити інформаційні потреби у сфері державного управління. Як зазначає І. Арістова, сучасна інформаційна співпраця бібліотек із владними структурами на загальнодержавному та регіональному рівнях полягає в:

- наданні органам державної влади інформації з конкретного питання, що надходить з різноманітних джерел;
- систематизації оцінок конкретної проблеми, наданні можливих (у необхідних випадках альтернативних) варіантів підходу до вирішення проблеми;
- формуванні висновків на основі аналізу, пропозицій про політичні та організаційні дії органів управління з певного питання (наприклад, ужиття конкретних заходів або залишення проблеми без уваги) [125, с. 98].

Доцільність та ефективність інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек доведена не лише зарубіжним досвідом, а й практикою таких

вітчизняних бібліотек, як Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського НАН України, Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека ім. І. Я. Франка, Львівська обласна універсальна наукова бібліотека, Полтавська обласна універсальна наукова бібліотека ім. І. П. Котляревського, Центральна державна науково-технічна бібліотека гірничо-металургійного комплексу України та ін.

Продукування нової інформації і розвиток вітчизняних соціальних комунікацій, як зазначає В. Горовий, мають стати дієвими інструментами для здійснення науково-інформаційного супроводу реалізації державних програм національного розвитку та вдосконалення самих механізмів управлінської діяльності відповідно до умов життя суспільства, що стрімко еволюціонують [125, с. 17].

Таким чином, повноцінне функціонування органів державної влади в умовах розвитку інформаційного суспільства бачиться неможливим без належного інформаційного забезпечення їх. Розвиток інформаційно-аналітичної та аналітично-видавничої діяльності бібліотечних установ, орієнтованих на органи державної влади, якраз створюватиме нові можливості для оптимізації управлінської діяльності, спрямованої на оперативне виконання різноманітних тематичних, аналітико-прогностичних, моніторингових й інших запитів, необхідних для управлінської сфери в сучасних умовах [126, с. 211].

У процесі реформи з децентралізації влади в Україні, розвитку місцевого самоврядування, реформування системи адміністративно-територіального устрою (утворення об'єднаних територіальних громад) та проведення галузевих реформ бібліотеки активізують свою інформаційно-комунікаційну діяльність. Усвідомлюючи свою роль як сучасних культурно-освітніх, інформаційних центрів, бібліотеки поступово стають системоутворювальним компонентом соціокомунікативного середовища, зокрема впроваджують оптимальні механізми підтримки стійких інформаційних обмінів в українському суспільстві на загальнодержавному й регіональному рівнях у період реформ.

Через удосконалення дистантних форм доступу до інформаційних ресурсів з питань децентралізації влади, наповнення багатоаспектною інформацією каналів її циркуляції бібліотеки сприяють обізнаності громадян щодо перебігу актуальних суспільно-політичних процесів, їх

залученню до вирішення важливих суспільних завдань. Бібліотечні інституції активно долучаються до корпоративних проєктів або самостійно впроваджують у свою практику інноваційні підходи щодо введення в суспільний обіг достовірної, об'єктивної, неупередженої інформації про сучасний стан проведення реформи з децентралізації влади, її етапи, створення об'єднаних територіальних громад, їхню територіальну структуру, фінансовий, інвестиційний, демографічний, інший ресурсний потенціал.

Формування функціонального соціокомунікативного середовища для підтримки реформи децентралізації влади в Україні залежить насамперед від розвинутої інформаційної інфраструктури, що забезпечує розвиток соціальних комунікацій в українському суспільстві. Наявність у національному інформаційному просторі інформації про реформу з децентралізації влади в Україні, розвиток місцевого самоврядування, реформування системи адміністративно-територіального устрою, результати проведення галузевих реформ забезпечується підтримкою технологічних процесів інфотворення, кумуляцією інформаційних ресурсів, їх структуризацією, систематизацією, аналітичною обробкою інформації, введенням її в суспільний обіг для активного використання в суспільній діяльності [127].

Бібліотеки сьогодні володіють потужним потенціалом і досвідом у розвитку інформаційно-комунікаційної діяльності, формуванні соціокомунікативного середовища в період кардинальних реформ для інформаційних обмінів, налагодження комунікацій між суб'єктами з питань реформи й громадськістю. У Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України», схваленій Кабінетом Міністрів України 23 березня 2016 р., бібліотеки розглянуто як потужний потенціал для консолідації суспільства, інтеграції України у європейське співтовариство, для підвищення якості життя, забезпечення рівного доступу до інформації, знань і культурного надбання.

Такий суспільно значущий потенціал усіх провідних бібліотечних установ країни в період проведення реформи з децентралізації влади мав би стати твердою основою:

– для налагодження соціально-комунікаційних зв'язків між суб'єктами реалізації реформи з децентралізації та громадянським суспільством, експертним середовищем, іншою частиною територіальних громад, які ще не визначилися щодо своєї участі в реформі;

– для наповнення соціальних комунікацій достовірною інформацією щодо результатів реформи з децентралізації влади в Україні, розвитку місцевого самоврядування;

– для введення в суспільний обіг оперативної інформації про законодавчі ініціативи, спрямовані на регулювання суспільних відносин у нових умовах територіальної організації влади, розподілу владних повноважень, ресурсів, галузевих реформ;

– для поширення інформації про функціонування новостворених об'єднаних територіальних громад;

– для створення консолідованих масивів інформаційних ресурсів, що висвітлюють різні аспекти європейського досвіду реформи з децентралізації влади.

Однак недостатнє фінансування, відсутність необхідної матеріально-технічної бази, програмно-технічного забезпечення, а також неусвідомлення профільними владними структурами ролі бібліотек для суспільного розвитку позбавляють ці інформаційні установи можливості використовувати повною мірою свій інформаційно-технологічний, науково-методичний, ресурсний потенціал у процесі реалізації реформи з децентралізації влади, розвитку місцевого самоврядування, позбавляють можливості сприяти соціалізації знань, формуванню уявлення в громадськості про державну політику в адміністративно-територіальному реформуванні.

Така ситуація є віддзеркаленням ряду серйозних проблем, що істотно гальмують процеси трансформації та подальшого розвитку бібліотек України. Такі проблеми зафіксовано і в Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України»:

– недооцінка ролі бібліотек у суспільних перетвореннях і забезпеченні прав та свобод людини, що призводить до неефективної реалізації їхнього потенціалу як соціальних інституцій;

– невідповідність нормативно-правової бази та стандартів сучасним вимогам розвитку бібліотечної справи в цілому й діяльності окремих бібліотек, що, зокрема, унеможливує інтеграцію українських бібліотек у глобальне інформаційне середовище;

– відсутність стабільної системи фінансування бібліотек у обсягах, достатніх для ефективної діяльності й розвитку;

- невідповідність існуючої бібліотечної мережі сучасним потребам суспільства, територіальних громад, окремих громадян;

- невідповідність кадрового забезпечення бібліотек: старіння кадрів, недостатня кількість кваліфікованого персоналу для реалізації сучасних напрямів діяльності бібліотек;

- відставання професійної базової освіти бібліотечних працівників від сучасних вимог суспільства, загального рівня розвитку інформаційних технологій і потреб бібліотек;

- недостатня ефективність наукового супроводу бібліотечно-інформаційної діяльності, відсутність механізму широкого впровадження результатів наукових досліджень у практику, обмежена участь вітчизняних фахівців у міжнародних дослідницьких програмах та обмінах;

- незадовільний стан матеріально-технічної бази бібліотек: більшість приміщень, обладнання й техніки не відповідає сучасним вимогам обслуговування користувачів і збереження бібліотечних фондів, зокрема цінних та рідкісних видань;

- невідповідність формування бібліотечних фондів і організації доступу до них сучасним потребам користувачів та вимогам суспільства, зокрема відсутність повноцінного комплектування новими періодичними й неперіодичними виданнями, електронними ресурсами;

- недостатні темпи і відсталість впровадження інформаційних технологій у бібліотеках, що ускладнює або унеможливує виконання виробничих процесів та обслуговування користувачів на сучасному рівні;

- відсутність національних проектів і дослідницьких програм, що підтримуються державою, спрямованих на розвиток єдиного інформаційного простору в Україні та інтеграцію в глобальний інформаційний простір;

- недостатня внутрішня та зовнішня комунікація, неефективна координація дій і співпраця між бібліотеками різних установ, між установами, у чиєму підпорядкуванні перебувають бібліотеки, між бібліотеками та іншими культурними й науковими закладами (музеї, архіви тощо) [128].

Однією із сучасних особливостей інформаційної сфери є зростання кількості суб'єктів, які активізують свою інформаційну діяльність для встановлення комунікаційних зв'язків. Інформація, що вводиться й циркулює в соціальних комунікаціях, відображає різні процеси суспільно-політичного, культурно-освітнього, наукового, соціально-економічного державного

життя. Як слушно наголошують дослідники, активізація свідомої участі більшої кількості членів суспільства в суспільно корисній праці, пізнавальних, творчих процесах, у соціальному самоусвідомленні і вдосконаленні суспільної структури прямо корелюється з життєздатністю людської спільності. І така активізація завжди розпочинається з освоєння необхідного матеріалу в інформаційній сфері суспільного життя [129, с. 10–11].

З огляду на основні завдання комунікаційної політики об'єднаних територіальних громад – покращення діалогу між органами місцевого самоврядування, мешканцями громад, громадянським суспільством, висвітлення результатів функціонування громад, залучення мешканців до процесу прийняття рішень – експертиз реформи децентралізації, з регіональних центрів розвитку місцевого самоврядування (далі – ЦРМС) неодноразово наголошували, що на сьогодні висвітлення роботи об'єднаних територіальних громад як у ЗМІ, так і для мешканців громад є одним з першочергових завдань місцевої влади.

Зокрема, директор Одеського ЦРМС Ю. Молодожен аргументовано підкреслила, що, з одного боку, функціонування об'єднаних територіальних громад перебуває під прискіпливим поглядом критиків і скептиків, а з іншого – без довіри й постійної продуктивної комунікації з громадянами побудувати щось нове, реалізувати реформу практично неможливо [130].

Об'єднані територіальні громади різних регіонів України наразі мають власні веб-сайти, видають або планують найближчим часом видавати свої інформаційні вісники і бюлетені, заснують власні ЗМІ, FM-радіо для інформування населення про досягнення громад. На районному й обласному рівнях для налагодження комунікації в поширенні інформації про реформу з децентралізації в конкретному регіоні районні та обласні державні адміністрації, районні й обласні ради використовують здебільшого власні веб-сайти та комунальні ЗМІ.

Для налагодження комунікації на регіональному рівні, поширення інформації про особливості проведення реформи з децентралізації в конкретному регіоні, покращення діалогу між органами місцевого самоврядування, громадянським суспільством і ЗМІ, висвітлення процесу об'єднання територіальних громад, різних напрямів їх функціонування регіональні ЦРМС використовують власні веб-сторінки, реалізують інформаційну

діяльність у соціальних медіа. Зокрема, усі регіональні ЦРМС мають свої сторінки в соціальній мережі Facebook.

Підвищення інформаційної активності ряду суб'єктів політики та громадянського суспільства зумовило перманентне збільшення обсягів різноаспектної інформації з питань децентралізації влади в Україні, що вводиться в соціальні комунікації. Ситуація збільшення інформації в соціальних комунікаціях обумовила виникнення ряду проблем: дублювання інформації в різних інформаційних джерелах; слабка структурованість інформаційних масивів у національному інформаційному просторі; розпорошеність інформації з питань реформування місцевого самоврядування; невідповідність релевантної інформації дійсним потребам українського суспільства в процесі реалізації реформи з децентралізації влади.

Виникнення цих проблем насамперед пов'язане з відсутністю на загальнодержавному рівні комунікаційної стратегії, визначення її завдань, основних суб'єктів і шляхів реалізації в період проведення реформи з децентралізації влади в Україні.

Певною мірою вирішенню цих проблем сприяє розвиток сайту «Децентралізація в Україні» (<http://decentralization.gov.ua>), створеного за підтримки Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України й міжнародних донорів. Цей інформаційний ресурс складається з таких рубрик: «Про реформу», «Новини», «ОТГ», «Співробітництво громад», «Староста», «ЦНАП», «Фінанси», «Юрконсультація», «Медицина», «Освіта», «Молодь», «Аналітика», «Бібліотека», «Законодавство».

Для розвитку форм професійної комунікації між старостами та представниками профільних міністерств, юристами на цьому сайті створено форум старост (forum.decentralization.gov.ua). Усі зареєстровані на онлайн-форумі старости можуть поставити модератору запитання й оперативно отримати на них відповідь, а також їх уточнювати та коментувати. Крім того, організація форуму дає змогу розвивати дискусію з проблемних питань, що потребують законодавчого й методичного регулювання. Така організація форуму дає підставу розглядати його як додаткове джерело інформації про результати реформи з децентралізації влади в Україні.

Водночас аналіз інформаційного зрізу сайту «Децентралізація в Україні» дав підстави для висновків про те, що значний обсяг поточної інформації

ції стосується висвітлення роботи центральних органів державної влади, експертних оцінок, висновків фахівців, впровадження проектів розвитку міжнародної підтримки в об'єднаних територіальних громадах (далі – ОТГ), таких як Програми «U-LEAD з Європою», ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду», USAID та ін.

Разом з питанням інформаційного наповнення комунікаційних обмінів у процесі реалізації реформи з децентралізації посиленої уваги потребує також систематичне дослідження процесів децентралізації влади в Україні на основі моніторингу інформаційних потоків, обробки інформації з питань розвитку адміністративно-територіальних одиниць, ОТГ, передачі владних повноважень і ресурсів на місця представницькій владі, проведення галузевих реформ. Тому не менш важливим для реалізації реформи з децентралізації влади є аналіз інформаційних потоків, що вводяться в соціальні комунікації країни і світу. У цьому напрямі інформаційно-комунікаційної діяльності провідні бібліотеки володіють значними науково-практичними, науково-методичними напрацюваннями щодо розроблення, впровадження інформаційно-аналітичних підходів до моніторингу інформаційних потоків, аналітичного оброблення великих масивів інформації.

Ці напрацювання бібліотеки як сучасні соціально-комунікативні інституції в умовах децентралізації влади використовують у рамках реалізації інформаційно-аналітичних проектів щодо дослідження процесів реформування на основі моніторингу інформаційних потоків, обробки інформаційних масивів, формування консолідованих масивів систематизованої, структурованої інформації, що відображає законотворчу діяльність органів державної влади, результати адміністративно-територіальної реформи, об'єднувачих процесів територіальних громад, створення старостинських округів, секторальної децентралізації, змін у освітній сфері, сфері охорони здоров'я тощо.

Такі інформаційно-аналітичні проекти щодо дослідження, моніторингу інформаційних потоків, обробки інформаційних масивів, формування консолідованих масивів систематизованої, структурованої інформації, наповнення соціальних комунікацій інформацією з питань реформи з децентралізації влади в Україні здійснює Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

Зокрема, у рамках реалізації проекту «Децентралізація: реформа в дії» за період з 2015 по 2016 р. проводилися дослідження щодо налагодження ефективних інформаційних обмінів між учасниками процесу реформування. Інтернет-ресурс здійснює акумуляцію інформаційних матеріалів і їх забезпечення довідково-пошуковим апаратом; формування на основі науково-аналітичної обробки інформації колекцій електронних документів – повнотекстових, бібліографічних та фактографічних.

Інтернет-ресурс створено для інтеграції, консолідації, накопичення, зберігання й ефективного використання різноманітних колекцій електронних документів. На ресурсі представлено інформацію за такими рубриками:

1. Законодавча база (представлено нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України; законопроекти, нормативно-правові акти Мінрегіону, що стосуються реформи з децентралізації; закони, прийняті Верховною Радою України; коментарі експертів з приводу законодавчих змін).

2. Територіальне управління (висвітлено процеси об'єднання ОТГ у різних регіонах, успіхи й проблеми; виборчий процес після утворення ОТГ, вибори старост і депутатських корпусів, динаміку призначень виборів ЦВК; децентралізацію повноважень, насамперед передачу містобудівних повноважень, реєстраційних адмінфункцій; фінансову децентралізацію; кадрове забезпечення виконавчих органів ОТГ; діяльність центрів надання адміністративних послуг, ЦНАП). Також у рубриці надаються коментарі представників Кабінету Міністрів України та інших органів державної влади щодо інтенсивності об'єднання громад, перспектив вирішення поточних питань у різних напрямках децентралізації).

3. Функціонування громад (консолідована інформація про здійснення повноважень уже створеними об'єднаними громадами щодо формування місцевих бюджетів, здійснення видатків для покращення інфраструктури, соціальної сфери, а також створення стратегій економічного розвитку громади).

4. Експертна думка (представлено експертні коментарі визнаних у фахових колах і серед громадськості експертів у сфері місцевого самоврядування та територіальної організації влади).

5. Окремо подані методичні матеріали, інфографіка для громад, які пояснюють процес об'єднання громад, особливості реформи освіти на міс-

цевому рівні, деякі приклади територіальної організації влади на місцевому рівні та функціонування місцевого самоврядування в країнах ЄС.

Водночас у період реалізації реформи з децентралізації влади в Україні існує проблема обмеженого доступу до швидкісного Інтернету, особливо в сільській місцевості різних регіонів України. «Для нас це чимала проблема, хоча ми над цим працюємо. У села все ще не дійшов прогрес XXI ст., і, звісно, це неприпустимо. Поки що ми вирішили, що придбаємо телевізори для наших сіл, встановимо їх у приймальнях старост і показуватимемо там короткі фільми про роботу нашої громади. Відеоролики плануємо виготовляти самотужки. Ми відчуваємо, що люди терміново потребують інформації, а районної газети для цього не вистачає», – зазначила заступник селищного голови Великомихайлівської ОТГ С. Слюсенко [130]. Обмежений доступ суспільства до оптимальних масивів консолідованої інформації, який би давав змогу формувати необхідний рівень знань, уявлень про реформу з децентралізації влади в Україні, породжує в громадськості стан ентропії в період реформування. Через відсутність загальнодержавної й регіональної комунікаційних стратегій у період реформи значну частину громадськості залишили непоінформованою, а отже, незалученою в процес реформування. Такі висновки зроблено на основі дослідження інформування громадськості про реформу з децентралізації влади в Україні.

Незадовільний рівень комунікації між органами державної влади, місцевого самоврядування, експертним середовищем і громадськістю відзначають у різних регіонах України. У цьому контексті доволі ілюстративна позиція Одеського ЦРМС щодо необхідності вирішення проблеми обмеженого й запізненого доступу громадськості до інформації про реформу з децентралізації влади, розвитку різних форм комунікації між суб'єктами реформування та суспільством. Так, теза радника з комунікації Одеського ЦРМС Є. Генової про те, що рівень інформування громадян і ЗМІ, за якого громадам подекуди доводиться «гасити пожежі» через конфліктні ситуації, не є задовільним, тож працювати потрібно на випередження, підкреслює, що тільки на четвертому році реформи з децентралізації влади часткове залучення фахівців привертає увагу до негативних наслідків відсутності загальнодержавного й регіонального системних підходів до розвитку комунікації, підтримки сталих інформаційних обмінів, діалогу

в суспільстві. У зв'язку з цим для суб'єктів національної інформаційної інфраструктури, у тому числі й бібліотек, які впроваджують різні проекти інформаційно-комунікаційної підтримки процесу реформи з децентралізації влади, важливо врахувати такі пропозиції ЦРМС:

1) громадськість має право знати, що зроблено, що робиться, що робитиметься за місяць, за рік, за п'ять років і т. д. Для цього необхідно, щоб діалог з громадськістю був сталим, конструктивним і своєчасним;

2) не орієнтуватися лише на одну цільову аудиторію, забуваючи про інші, та вчасно інформувати людей про важливі події в громаді;

3) відсутність інформації одразу породжує чутки й невдоволення, боротися з якими – справа нелегка для новостворених ОТГ [130].

Проблематика визначення ролі й місця бібліотек як соціально-комунікаційних, соціокультурних центрів, інформаційних посередників між владними структурами й громадськістю в умовах децентралізації, комунікативних майданчиків у суспільстві на сьогодні привертає увагу на різних рівнях бібліотечної сфери. Предметом обговорення стають такі нагальні питання, як збереження бібліотечної мережі в умовах децентралізації, правові аспекти функціонування бібліотек у ОТГ (питання реорганізації ЦБС і утворення публічної бібліотеки ОТГ, алгоритм передачі бібліотек-філій ЦБС до ОТГ), варіанти організації мережі публічних бібліотек, структура й штати публічної бібліотеки, організація та комплектування бібліотечних фондів, бібліотечне обслуговування в публічній бібліотеці ОТГ.

В умовах децентралізації влади, адміністративно-територіальної реформи, створення ОТГ розвиток бібліотечної сфери в регіонах, бібліотечно-інформаційної діяльності досліджується в контексті затребуваності бібліотеки, щоб замість ліквідації вона стала соціально-комунікативним, соціокультурним центром життєдіяльності громади.

За досить незначний період впровадження реформи з децентралізації влади бібліотеки регіонів уже використали ряд нових підходів до розвитку бібліотечно-інформаційної діяльності на місцях. Один з таких напрямів бібліотечно-інформаційної діяльності пов'язаний із створенням і функціонуванням у бібліотеках соціокультурних осередків громад, формуванням інформаційно-культурного потенціалу ОТГ. Так, бібліотека Михайло-Кочубинської ОТГ для розвитку соціокультурного потенціалу в громаді, комунікації між мешканцями і владою запровадила нові форми через

налагодження постійного діалогу під час організації культурно-мистецьких заходів, підтримки талановитих жителів, популяризації їхнього творчого доробку, проведення різноманітних майстер-класів, краєзнавчих турів тощо. Такий підхід до розвитку бібліотечно-інформаційної діяльності дає змогу формувати інформаційно-культурний потенціал громади, зокрема, шляхом долучення її членів до творчості місцевих талановитих культурно-мистецьких діячів. У цьому конкретному випадку – до творчості письменниці О. Печорної, колекціонера старожитностей і майстра вишивки Ю. Дахна.

Для реалізації поетапних кроків реформи з децентралізації влади впровадження таких бібліотечно-комунікаційних проектів стало об'єднувачим чинником для громад через формування спільної ідентичності ОТГ – репрезентацію надбань кожного з учасників, представників кожного населеного пункту, що увійшли до складу громади, залучення їх до спільної культурної діяльності тощо [131].

В умовах проведення реформи бібліотеки насамперед зацікавлені в доведенні до суспільства їхньої важливої ролі як соціально-комунікаційних інституцій, а тому шукають різні шляхи розвитку та функціонування в новостворених ОТГ. Бібліотеки громад на сьогодні осучаснюють свою роботу, стають місцем комунікації для всіх мешканців ОТГ, особливо сільських територій. Сьогодні бібліотека громади – це не лише книги, а й культурно-пізнавальні, інформаційно-комунікаційні проекти.

Особливого розвитку бібліотечно-інформаційна діяльність набула в рамках тренінгу «Робота PR-клубів бібліотек в умовах децентралізації», що передбачений реалізацією проекту «Розробка курсу на зміцнення місцевого самоврядування в Україні» (ПУЛЬС) від Асоціації міст України. У рамках проекту в публічних бібліотеках різних регіонів України проводяться тренінги для співробітників бібліотек і представників ОТГ областей. Під час тренінгів відбувається обмін досвідом роботи прес-клубів, що діють у бібліотеках. Головним із завдань таких PR-клубів бібліотек в умовах децентралізації є створення функціональних інформаційно-комунікаційних майданчиків своєї громади. Для цього використовують не тільки маркетингові підходи до роботи бібліотек, створюють не тільки фірмовий стиль, інформаційні зони, книжкові виставки, друковані видання бібліотеки, а й активно проводять заходи із залученням ЗМІ [132].

Розвиток бібліотечно-інформаційної діяльності в рамках налагодження роботи PR-клубів бібліотек в умовах децентралізації проявляється в можливостях реалізації спільних корпоративних проектів публічних бібліотек окремих регіонів. У Київській області таким проектом стало створення прес-центру бібліотек регіону на базі бібліотек Білоцерківського району [133]. У Рівненській області вирішено створити унікальний електронний медіа-ресурс для поширення інформації про переваги та проблеми децентралізації в регіоні із залученням регіональних ЗМІ [134].

У контексті впровадження культурно-пізнавальних, інформаційно-комунікаційних проектів перспективності набувають комунікаційні заходи у формі відкритих дискусійних панелей за такими напрямками, як «Дизайн-мислення», «Досвід впровадження smart city» тощо. Під час таких заходів мешканці громад отримують можливість втілювати власні ідеї. До таких ідей на сьогодні належать: створення прототипу платформи для висвітлення проблем ОТГ і децентралізації, а також залучення й активізації членів громади через комунікаційну платформу з ігровими елементами, які дадуть змогу мешканцям ОТГ отримувати винагороду за їхню активність; організація основи краудфандингової платформи, яка допомагає знайти кошти на певний громадський проект або залучити інших громадян для його подальшого здійснення.

Таким чином, відповідно до організаційно-технологічних, програмно-технологічних, інформаційно-технологічних можливостей самих бібліотек в умовах кардинальних реформ, зокрема таких як децентралізація влади, у бібліотечній сфері активізовано реалізацію ряду інформаційно-аналітичних, соціально-комунікаційних проектів. Реалізація таких проектів дала змогу визначити роль і місце бібліотек як соціально-комунікаційних, соціокультурних центрів, інформаційних посередників між владними структурами та громадськістю в умовах децентралізації влади.

У зв'язку із цим визначено такі напрями згаданих проектів: а) дослідження інформаційних потоків, формування консолідованих масивів систематизованої, структурованої інформації, наповнення соціальних комунікацій інформацією з питань реформи з децентралізації влади в Україні; б) впровадження нових підходів до розвитку бібліотечно-інформаційної діяльності, пов'язаної зі створенням та функціонуванням у бібліотеках

соціально-комунікаційних, соціокультурних осередків, інформаційно-комунікаційних майданчиків громад, формуванням їхнього інформаційно-культурного потенціалу.

Розвиток бібліотечно-інформаційної діяльності в рамках виконання таких проектів сприяє створенню соціально-комунікаційного середовища з питань децентралізації влади в Україні, що, у свою чергу, ставить бібліотеки на рівень тих соціальних інституцій, які сприяють формуванню уявлень, знань і суджень у громадськості, виконуючи соціалізуючу роль в українському суспільстві. Усвідомлюючи свою роль як сучасних культурно-освітніх, інформаційних центрів, бібліотеки поступово стають системоутворювальним компонентом соціально-комунікативного середовища, зокрема впроваджують оптимальні механізми підтримки сталих інформаційних обмінів в українському суспільстві на загальнодержавному й регіональному рівнях у період реформ [127].

Враховуючи інтенсивне впровадження загальнодержавних реформ, актуальним на сьогодні залишається питання визначення шляхів удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення розвитку економічної галузі, суб'єктів економічної науки, учасників економічних відносин, включаючи відповідне забезпечення процесу державного регулювання економічним розвитком, особливо в теперішній надзвичайно складній ситуації. Адже багато проблем, що постають перед українською економікою на сучасному етапі, не можуть бути ефективно вирішені шляхом простої екстраполяції минулого досвіду (навіть якщо це власний вітчизняний досвід), оскільки цей досвід не дає однозначної конкретної відповіді на запити сьогодення.

Вирішення цих завдань потребує нестандартних підходів. Останні можуть бути сформовані лише на основі критичного аналізу вітчизняної й іноземної практики та формування оцінок і рекомендацій, які б враховували об'єктивні закономірності розвитку суспільства, тобто мали під собою реальну наукову основу. Тому побудова ймовірних сценаріїв економічного розвитку на перспективу потребує належного науково-теоретичного та науково-методичного обґрунтування. Крім того, актуалізується завдання розробки технології формування та поширення аналітичної інформації, яка допомагає пересічному громадянину розібратися у нюансах економічних особливостей розвитку країни.

Проблеми визначення реальної та бажаної моделей економічного розвитку України протягом двох з половиною десятиріч перебувають у сфері професійних інтересів як науковців-теоретиків, так і експертів-практиків. Різкі зміни в життєдіяльності українського суспільства змушують багато в чому по-новому підійти до аналізу цих проблем. Трансформаційна за своєю природою українська економіка вже накопичила значний власний досвід, що може виступати емпіричною базою відповідного новітнього економіко-історичного дослідження.

Оскільки українське суспільство розвивається в тісному взаємозв'язку із загальносвітовими процесами, то цілком природно проводити відповідні дослідження національної економіки з урахуванням потужного впливу, який справляють на неї інформаційний і соціальний чинники. По суті йдеться про соціально-комунікативний аспект розвитку економіки України. Актуальність цього напрямку дослідження підтверджується збільшенням (хоча й недостатнім) кількості публікацій, присвячених зростанню ролі інформаційних і соціальних аспектів економічного розвитку як такого.

Певною мірою сучасний досвід розвитку вітчизняної економіки є унікальним, оскільки з початку 2014 р. трансформація економіки й соціально-комунікативної сфери українського суспільства відбувається в умовах гібридної війни, яку веде РФ проти нашої держави. Це накладає відбиток на взаємозв'язок розвитку економічних і соціально-комунікативних процесів в Україні. Водночас радикальні зміни, що відбуваються в життєдіяльності українського соціуму, ставлять на порядок денний питання про роль великих наукових (універсальних) бібліотек як інформаційно-аналітичних центрів сприяння ефективному розвитку національної економіки в нових умовах [135, с. 184].

Українську економіку визначають як перехідну, або трансформаційну, тобто таку, яка переходить від командно(планово)-адміністративної системи управління до ринкового її регулювання. Цей перехід пов'язаний із глибокою трансформацією соціальних, у тому числі й економічних, інститутів в Україні. Під інститутами розуміють як систему формальних і неформальних норм, правил та процедур, що забезпечують функціонування економіки й суспільства в цілому, так і організації, соціальні структури, які забезпечують функціонування означених норм, правил, процедур.

Трансформація принаймні частини інститутів української економіки почалася ще в СРСР з ухвалення відповідних законів про кооперацію та підприємство. Але з набуттям Україною незалежності цей процес радикально прискорився. Поряд із трансформацією вітчизняної економіки відбуваються зміни в параметрах відповідних інформаційних потоків в інформаційному просторі України (структурі та обсягах пропозиції й споживання інформації, напрямках та інтенсивності інформаційних потоків тощо).

Вітчизняна економіка розвивається у тісному взаємозв'язку й під впливом глобальних соціально-економічних і політичних процесів, що знайшло своє відображення у її соціально-комунікативному супроводі. Так, якщо кризи 1998–1999 і 2008–2009 рр. в Україні були спровоковані потрясіннями системи міжнародних фінансів, то у 2014–2015 рр. розгортання кризи в Україні спричинене збройною агресією Росії.

За період незалежності економіка України істотно змінилася внутрішньо. Насамперед це стосується її галузевої структури та структури власності. Поряд із цим радикальні зміни відбулися в економічній психології українського суспільства, особливо власників і менеджменту підприємств. Зокрема, економічні уявлення, насамперед професіоналів, стали більш реалістичними. Причому важливу роль у трансформації економічної психології українського суспільства відігравав процес зміни поколінь. Адже нині на керівних посадах підприємств, державних і місцевих органів управління вітчизняною економікою багато працівників, які набували освіту та професійний досвід уже у незалежній Україні, тобто в якісно нових соціально-економічних умовах.

Зазначена трансформація вітчизняної економіки й економічної психології українського суспільства так чи інакше відображена в джерелах інформації, представлених у фондах НБУВ, включаючи власні інформаційно-аналітичні та довідково-бібліографічні видання НБУВ, які разом з доступом до Інтернету надаються користувачам цих фондів. Згадані вище зміни створили якісно нові умови функціонування комунікацій в економіці України.

Однак узагальнення напрямів наукових соціально-комунікативних досліджень, проведене В. Корнєєвим, свідчить, що, по-перше, соціально-комунікативні дослідження, які певним чином пов'язані з вивченням економічних процесів, у край малочисельні. Так, серед докторських дисертацій

із цієї спеціальності, захищених в Україні у 2009–2015 рр., лише дві праці присвячено прикладним соціально-комунікаційним технологіям. Серед 37 кандидатських дисертацій із соціальних комунікацій, захищених протягом 2008–2015 рр., дев'ять присвячені рекламі (причому не лише у сфері економіки). По-друге, такі соціально-комунікативні дослідження концентруються у вельми вузькому сегменті, майже повністю пов'язаному з рекламою і зв'язками з громадськістю [136, с. 31–53]. З іншого боку, поза сферою теоретичних і прикладних досліджень значною мірою залишається потужний пласт соціально-комунікативного супроводу всього процесу економічного відтворення, включаючи стадії виробництва, розподілу й обміну товарів, а не лише їх споживання, на що, власне, і спрямовані соціально-комунікативні дослідження в галузі реклами.

У контексті зазначеного вище видається, що з позицій соціально-комунікативного підходу трансформацію економіки України треба розглядати у двох взаємопов'язаних аспектах. З одного боку, це – трансформація виробничих відносин національної економіки і її продуктивних сил. З іншого – трансформація уявлень різних соціальних груп (а не лише фахівців) про стан національної економіки, механізми й перспективи її розвитку.

Соціально-комунікативний підхід до аналізу трансформаційної (перехідної) економіки є більш продуктивним з таких причин. Ігнорування соціально-комунікативної природи економічної діяльності виправдане певною мірою в тому разі, якщо джерело відповідної інформації не прагне цілеспрямовано впливати на зміст інформації, яку воно продукує в процесі своєї життєдіяльності і видає до середовища, де вона сприймається іншими учасниками соціально-економічних процесів. Але практика економічної діяльності засвідчує, що економічні агенти, особливо суб'єкти підприємництва, часто прагнуть впливати на змістові та інші характеристики створюваних ними інформаційних потоків. Це, зокрема, знайшло своє відображення в маркетингу, рекламі, паблік рілейшнз та бізнес-розвідці, де інформаційне забезпечення економічної діяльності на практиці розглядається і як процес відображення реальності економічним агентом, і як процес комунікації.

Водночас значною мірою поза увагою багатьох фахівців залишається те, що свідомо й активна діяльність економічних агентів залучає їх до складної

системи соціальних комунікацій, де вони одночасно виступають і як одержувачі інформації, і як джерела інформації для інших адресатів. Причому цю останню соціальну роль вони можуть виконувати і всупереч своєму бажанню. Подібні ситуації фактично є нормою функціонування сучасної економіки. У результаті поведінка суб'єктів ринку у сфері інформаційних відносин набуває дуального характеру. З одного боку, вони прагнуть максимізувати свою поінформованість щодо ринкового середовища та дій інших його учасників, з іншого – контролювати, наскільки це можливо, потоки інформації, джерелом якої вони є. Це, у свою чергу, передбачає селекцію й дозування економічними агентами своєї висхідної інформації, а за певних обставин – і свідоме її викривлення, тобто дезінформацію [135, с. 187].

Таким чином, інформаційний простір будь-якої економіки наповнений комунікаціями, де доволі часто відбувається свідоме й несвідоме викривлення інформації. Перше здійснюється лише з волі відправника інформації, друге може бути результатом діяльності як відправника інформації, так і її одержувача. Підступність несвідомого викривлення інформації пов'язана з тим, що принаймні одна, а іноді й обидві сторони комунікаційного процесу не помічають своєї помилки та сприймають недостовірну інформацію як достовірну. Проте проблемі свідомого й несвідомого викривлення інформації в процесі економічної діяльності приділяється недостатньо уваги в науковій літературі.

Водночас при підготовці аналітичних матеріалів СІАЗ із використанням фондів НБУВ, повідомлень з Інтернету тощо з цією проблемою доводиться стикатися регулярно. Адже зазначені явища є не лише невід'ємною складовою інформаційно-психологічних операцій і війн (далі – ІПОВ), а часто являють собою атрибути повсякденної діяльності багатьох суб'єктів економіки. Щоправда, серед наукових праць з питань ІПОВ переважна більшість стосується сфери політики.

Узагалі, як показує досвід СІАЗ НБУВ, ефективність соціально-комунікативних досліджень економіки значно зростає, якщо вони базуються на результатах роботи спеціалізованих інформаційно-аналітичних підрозділів наукових бібліотек, де інформаційно-аналітична робота здійснюється на засадах раціонального поділу праці. Адже завдяки цьому з'являються додаткові можливості для проведення пошуку та збору

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

повідомлень з надзвичайно великої кількості різноманітних джерел інформації. У результаті такої організаційно-інформаційної підтримки аналітик має змогу переробляти значно більший обсяг повідомлень порівняно з науковцем чи іншим аналітиком, що працює як читач наукової бібліотеки і весь цикл пошуку, збору й переробки потрібної йому інформації здійснює виключно самостійно. І це навіть при тому, що наукова бібліотека надає своїм користувачам унікальні можливості отримання різних оцінок тієї чи іншої проблеми.

ОПТИМІЗАЦІЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА

3.1. Сучасні інформаційні потреби як чинник розвитку бібліотечної діяльності

Інформаційні запити сучасного суспільства постійно розширюються та ускладнюються, зумовлюючи потребу як у забезпеченні доступу до наявних обсягів інформації, так і у створенні умов для вироблення нової, заснованої на ефективному використанні знань, накопичених попередніми поколіннями. За таких обставин вирішального значення набувають інформаційні ресурси бібліотек, суттєвою перевагою яких, порівняно з іншими ланками соціальних інформаційних комунікацій, є можливість забезпечення взаємозв'язку нової, якісної, корисної для суспільства інформації з величезними масивами нагромаджених у процесі історичного розвитку людства інформаційних ресурсів, збережених та систематизованих бібліотеками на різних, у тому числі складних для використання в системі сучасних комунікацій, носіях. Введення в суспільний обіг цих ресурсів в обсягах, сумірних з обсягами виробництва нової інформації, є принципово важливим для суспільства, оскільки сприяє збереженню наукових, культурних, моральних традицій, забезпечує виховання суспільства відповідно до виробленої протягом століть системи загальнолюдських цінностей та ідеалів, підтримуючи водночас національні особливості, специфічні для українського народу аспекти мислення, творення, передачі інформації, що дуже важливо в умовах активізації світових глобальних процесів [1, с. 7]. Особливого

значення в цьому контексті набувають нові підходи до розкриття бібліотечних фондів, які дають змогу розширити доступ суспільства саме до систематизованої бібліотеками якісної, достовірної та корисної для суспільного розвитку інформації, сприяючи у такий спосіб наповненню інформаційного простору джерелами верифікованого знання та стимулюючи виробництво на їхній основі нових знань. Бібліотеки, у такий спосіб, перетворюються на базовий інститут формування суспільства знань. Книгозбірні сьогодні – це потужні центри інтеграції, систематизації та опрацювання інформації, забезпечення нею зростаючих потреб освіти, науки, культури, економічного та державного життя. Нової якості набуло бібліотечно-інформаційне виробництво, одним з головних напрямів якого стало продукування інформаційно-аналітичних матеріалів, а також інноваційних інформаційних продуктів – бібліотечних сайтів, представництв у соціальних мережах, блогів, створення яких зумовлено впровадженням у бібліотечне середовище технологій Web.2.0. Водночас бібліотеки забезпечують користувача інформацією, ефективне використання якої сприяє створенню нових знань, здатних надати потрібного імпульсу розвитку держави. Отже, бібліотеки стають важливим елементом суспільної бази інформаційних ресурсів, здатної стати теоретичним і науковим підґрунтям суспільного розвитку та ефективним інструментом подолання проблем у різних сферах життєдіяльності суспільства. Бібліотеки покликані допомагати громадянам користуватися перевагами інформаційного суспільства, реалізуючи їхнє право на доступ до інформації і знань, забезпечувати можливості для суспільної комунікації. Надаючи універсальний і переважно безкоштовний доступ до інтелектуального суспільного продукту, бібліотеки у такий спосіб реалізують ідею доступності інформації – одну з базових у постіндустріальному суспільстві. Крім того, сприяючи залученню читацького загалу до роботи в новому комунікативному режимі, заснованому на широкому, у тому числі мережевому, використанні інформаційних ресурсів, книгозбірні у такий спосіб беруть участь у поступовому формуванні у різних верств суспільства «інформаційної свідомості», тобто розуміння визначальної ролі інформації у продуктивній діяльності як окремого індивіда, так і різних громадських структур. При цьому бібліотечні комунікативні практики більше за інші інституційні практики орієнтовані на формування інформаційної компетентності

особистості, на залучення користувача до роботи з формами «згорнутого» знання (різними видами каталогів, бібліографічними, фактографічними, реферативними та іншими базами даних) як інструментами пошуку інформації та доступу до повного знання [2]. Важливо і те, що вся сучасна система інформаційно-бібліотечного обслуговування, особливо в загальнодоступних бібліотеках, орієнтована на підвищення рівня інформованості усіх верств населення – від вищих управлінських структур до низових сфер суспільного виробництва і конкретної особистості. Нові технологічні умови функціонування бібліотек, визначені розвитком інформатизації, створили засади для зміни власне бібліотечного (або бібліографічного) обслуговування, тобто видачі документів або бібліографічних відомостей про них, на нові форми передачі інформації з більш вираженими аналітико-синтетичними можливостями, які замінюють, у разі необхідності, першоджерело. Усе більше уваги бібліотеки приділяють створенню фактографічних баз даних із соціальних, правових, економічних питань, а також з проблем функціонування системи науки, місцевого самоврядування, екології, культурного життя, підприємницької діяльності. Застосовуються мета-інструменти переробки інформації, що зберігають смислові фрагменти текстів документів (інформаційні дайджести, прес-кліпінг тощо). Електронні технології дають змогу реалізувати комплексний підхід до вирішення інформаційних завдань, у результаті якого користувач може отримати інформаційні матеріали певної тематики з різних джерел, включаючи мережеві та інтернет-ресурси з певного питання. Отже, інформаційна функція сучасної бібліотеки реалізується не лише через забезпечення доступу до інформаційних ресурсів суспільства, вона дедалі тісніше сполучається з ресурсно-оцінними і ресурсно-орієнтуючими аспектами процесу моделювання інформаційного простору. Інструментарій її діяльності націлений на організацію та управління знаннями масивами, тобто цільове структурування різноманітних контекстів, їх інтерпретацію, фільтрацію і трансляцію, у тому числі мережеву. Ретранслюючи документовану інформацію і знання від суб'єктів, які її виробляють, до споживачів, бібліотека виступає своєрідним віртуальним університетом і у функціональному аспекті максимально зближується із системою освіти як соціальним інститутом. Саме бібліотека забезпечує єдність загальнокультурної та професійної освіти впродовж усього життя людини через

інструментарій інформаційної підтримки безперервного освітнього процесу, а також передачу ціннісних установок і регулятивних соціальних норм молодому поколінню, сприяючи становленню культурно і професійно компетентної особистості, соціально адекватної реаліям нового етапу суспільного розвитку. При цьому більш відкрита, ніж у власне освітніх інституціях, неформальна і заснована на багатоаспектних комунікативних практиках освітня діяльність бібліотеки робить її універсальним пізнавальним майданчиком. Сьогодні, однак, процеси трансформації та подальшого інтенсивного розвитку бібліотечної справи України в умовах інформаційного суспільства суттєво гальмує низка проблем. З-поміж них чи не найважливішою є недооцінка ролі бібліотек у суспільних перетвореннях, що призводить до неефективної реалізації їхнього потенціалу як соціальних інституцій. Значно відстає від сучасних реалій теоретичне обґрунтування ролі і місця бібліотек в інформаційному суспільстві, зумовлене недостатністю ґрунтовних наукових досліджень з цієї проблеми.

Зростаючі масиви електронної інформації, ефективніше використання її в практиці суспільних перетворень, урізноманітнення і вдосконалення технологій її використання потребували істотних змін у бібліотечній сфері [3]. Трансформація традиційної бібліотечної діяльності, приведення її у відповідність із новими суспільними запитами інформаційного обслуговування – такі завдання постали перед бібліотечним співтовариством зі стрімкістю поширення електронних інформаційних технологій. Інтернет дедалі більшою мірою ставав конкурентом бібліотечним інформаційним центрам – і потреба визначення нового місця цих центрів в істотно оновлюваній інформаційній системі суспільства набувала більшої гостроти. Для бібліотек, насамперед, стало проблемою те, що, за традицією, вони обслуговували читачів переважно стаціонарно. Розвиток абонементної роботи передбачав також відвідування читачами бібліотеки, щоб вибрати необхідні книги і використати їх за межами читальних залів. Намагання розвинути виїзні форми роботи бібліотеки в трудових колективах у минулі десятиріччя були малоефективними. Водночас поява персональних комп'ютерів давала змогу користувачеві в Інтернеті одержувати інформацію хоча й сумнівної, на перших етапах, якості, але негайно, на робочому місці, удома. Бібліотека давала можливість читачеві користуватися інформацією в межах своїх фондів. Водночас користувачі Інтернету одержували доступ

практично до всього глобального інформаційного простору. Крім того, читач мав справу з фіксованою інформацією переважно на папері. Порівняно з електронною інформацією друкована мала цілісну форму й не давала технологічних можливостей маніпулювати текстом, навіть у рамках авторського права, у процесі нового інфотворення. Для такого інфотворення, дедалі більше затребуваного суспільством, електронні тексти були зручнішими. Вітчизняна бібліотечна система, порівняно з іншими європейськими, мала ще одну істотну проблему – хронічне недофінансування протягом останніх десятиріч. Це відчутно відбилося на комплектації нових надходжень, призвело до значного відставання в комп'ютеризації й поповненні кваліфікованими кадрами відповідно до нових суспільних потреб. Спроби активізації бібліотек у нових умовах відчутних результатів не давали. Хоча комп'ютеризація бібліотечних процесів прискорила певним чином обслуговування в читальних залах, а процес переведення друкованих фондів в електронну форму поліпшував до них доступ, однак у цілому це не привело до такої кількості масового читача, яка була в середині минулого століття. Останні соціологічні дослідження засвідчили, що «ми не можемо більше тішитися уявленнями про належність до «найбільш читаючої нації» ... За їхніми результатами, 12% українців відповіли, що впродовж року не прочитали жодного з текстів, які були введені до можливого об'єктного поля читання: від художньої літератури до коротких заміток в Інтернеті чи глянцевиx журналах про життя зірок, до спортивних новин, анекдотів...» [4]. Бібліотечні установи протягом останніх десятиріч у такий спосіб поступово втрачали традиційне місце центрів збереження всього вироблюваного суспільно значущого масиву інформації та, головне, бази практичного використання інформаційних ресурсів, потрібних для розвитку суспільства. У їхньому середовищі поки що не вироблено якісних технологій відбору необхідної суспільству інформації із загальних обсягів наявного інфотворення, технології сприяння процесу її ефективного використання в інтересах суспільного розвитку. Ця ситуація є дуже негативним фактором з точки зору підтримки суспільної значущості бібліотек. Адже за межами комплектації фондів більшості бібліотек сьогодні залишається не лише монографічна наукова й художня література, що видається в електронному вигляді та потрапляє до читача через сайти. За межами комплектування перебуває електронна періодика, суспільно значущі обсяги інформації, продуковані в

соцмережах. Оскільки акумуляція потрібного для розвитку ресурсу інформації в умовах нинішньої бібліотечної діяльності стає незадовільною, у суспільстві здійснюється пошук альтернативних можливостей доступу до нових електронних інформаційних ресурсів. Отже, є реальна загроза втратити в перспективі наявну бібліотечну систему. І головна причина цієї можливої втрати буде не в архаїзмі бібліотечної системи як соціального інституту [5, с. 3–7], а у слабкій увазі суспільства до процесу її оновлення. Треба зазначити, що формування відірваних від бібліотечної системи нових центрів збереження інформаційних ресурсів, як правило, має свій недолік, який пов'язаний з тим, що вони орієнтовані лише на електронну інформацію. При їх використанні втрачається спадкоємність інформаційного процесу, відбувається загрозливий розрив між логікою розвитку електронної інформації та інформації на інших, традиційних уже матеріальних носіях. Водночас об'єктивні процеси розвитку постіндустріального, інформаційного суспільства обумовлюють необхідність збереження модернізованої системи бібліотечних установ – інформаційних центрів нинішнього суспільства.

По-перше, бібліотечні установи продовжують відігравати істотне значення в технологіях продукування нової суспільно значущої інформації. Їх відставання від розвитку загального інформаційного процесу призводить до втрати апробованих віками традицій інформаційного виробництва, у яких нова інформація збігалася з уже перевіреним суспільним досвідом знанням. Сьогодні автори продукування нової інформації часто орієнтуються у своїй роботі лише на легкодоступні масиви електронної інформації, не завжди достовірної. Оскільки в Україні оцифрування фондів бібліотек, з огляду на затратність цього процесу, здійснюється в дуже незначних обсягах, орієнтація на національну традицію інфотворення в електронних інформаційних ресурсах дуже ускладнюється. Використання при цьому інформації глобального інформаційного простору не завжди сприяє національним інтересам розвитку.

По-друге, система бібліотек може бути ефективним інструментом реалізації завдань інформатизації [6], надання доступу всім категоріям громадян до інформаційних ресурсів. На відміну від більшості країн світу, Україна сьогодні ще має розгалужену систему бібліотечних установ, які при проведенні їх певної модернізації можуть задовольняти інформаційні запити членів суспільства: навчальних, довідково-пізнавальних, розважальних, куль-

турологічних, виробничих тощо. Важливим при цьому є лише врахування тієї обставини, що пропонована інформація має бути актуальною, якісною, корисною й надаватися в прийнятній для сучасного користувача формі. Розв'язання цієї проблеми є реальним і в умовах сьогодення, за умілого поєднання бібліотечними фахівцями традиційного бібліотечного ресурсу, інформації фондів бібліотек і ресурсу електронного. Для цього, як мінімум, потрібне підключення бібліотечних установ до Інтернету, організація ефективної кооперації в забезпеченні різних форм доступу до інформації, формування об'єднаних каталогів і фондів інформації, розроблення сучасних технологій бібліотечного обслуговування.

По-третє, удосконалення соціальної структури нового суспільства потребує від бібліотек поширення в суспільстві здобутків сучасного суспільствознавства як способу упорядкування нового рівня знання, уявлень про закономірності соціального розвитку.

По-четверте, бібліотечні установи можуть значною мірою посприяти органам державної влади, науковим установам, громадським організаціям, бізнесу та іншим соціальним структурам у пошуку якісної електронної інформації. Ця обставина є важливою в умовах бурхливого розвитку різної інформаційної творчості, здебільшого низької якості, і кваліфіковані фахівці просто губляться в масивах інформації, створеної любителями захоплюватися інфотворчістю й новими можливостями спілкування [7]. Отже, у зростаючих масивах електронної інформації губляться знання, якісні й необхідні для суспільного розвитку. Незважаючи на вдосконалення пошукових систем, інших навігаційних інструментів, ця проблема набирає гостроти, адже точність відбору вихідної інформації завжди є запорукою якісного процесу подальшої діяльності. Розроблення відповідних технологій і здійснення комплектування бібліотек інформацією, у тому числі електронною, що оптимально відповідатиме запитам суспільства, програмам розвитку, цілям виробничої та іншої діяльності, сприятиме прискоренню суспільного розвитку, водночас підвищуючи значущість бібліотечних установ у суспільстві, розширюючи контингент користувачів.

По-п'яте, в умовах розвитку комп'ютерних технологій бібліотеки, як сучасні інформаційні центри, мають змогу розширити контингент своїх користувачів, використовуючи дистантні форми інформаційного обслуго-

вування. При цьому, як показує досвід, інформаційна, інформаційно-аналітична діяльність бібліотечних працівників може здійснюватися з використанням сайтів інформаційних центрів або в режимі дистантного виконання тематичних замовлень абонентів на території України. Система бібліотечних установ України, організовуючи комплектування новими інформаційними ресурсами для вітчизняних користувачів, може стати ефективним фільтром, який убезпечуватиме національний інформаційний простір від проникнення негативних зарубіжних впливів в умовах розгорнутої проти нашої держави інформаційної війни, а також інших протиправних дій в інформаційній сфері сьогодення [1].

Навіть цей перелік загальних суспільних потреб збереження модернізованої системи бібліотек сучасного суспільства свідчить про їхнє зростаюче значення не тільки як центрів акумуляції інформації. Сучасні центри збереження й організації використання інформації набувають особливої ваги як перевірені суспільною практикою дороговкази достовірності у виробництві нових суспільно значущих ресурсів, як орієнтири достовірності в безмежному морі інфотворення. Уже сьогодні відчувається актуалізація нових запитів щодо розширення функціонального призначення бібліотечної системи, пов'язаних з розширенням потреб використання інформаційних ресурсів у суспільній практиці.

При цьому треба звернути увагу на той факт, що ефективність використання наявних інформаційних ресурсів індивідуумом в інтересах суспільного розвитку безпосередньо залежить від:

- якості пошукової роботи в стрімко зростаючих масивах продукрованої людством інформації;
- якості підготовки відібраних інформаційних ресурсів до використання в практиці суспільно значущої інформаційної діяльності;
- якості пошуку оптимальних рішень наявних виробничих проблем;
- якості синтезу наявної інформації і створення на її базі інформації нової, необхідної для організації нового рівня діяльності під час розв'язання суспільно необхідних проблем;
- швидкості темпів реалізації вищеперерахованих компонентів ефективного використання інформаційних ресурсів, які забезпечуються в тому числі рівнем підготовки людини інформаційного суспільства до використання технічної бази та, власне, безпосередньо технічною базою.

С. Горова, досліджуючи ці аспекти діяльності особи в інформаційному суспільстві, зазначає, що при теперішніх обсягах інформаційних ресурсів, прискоренні темпів суспільного розвитку, що обумовлюють необхідність відповідного звуження часових рамок для прийняття необхідних у суспільній діяльності рішень, при наближенні інформаційних процесів безпосередньо до проблематики прийняття конкретних і актуальних виробничих рішень, урешті-решт при необхідності здійснення синтезуючих, інтегруючих операцій, пов'язаних зі створенням інформації для нової дії, суспільна практика показує необхідність розділення професій в інформаційній сфері суспільної діяльності. Робота науковця в безпосередньому пошуку інформації в бібліотечних фондах із часом набуває дедалі більшого архаїзму [8].

Розвиток інформаційних ресурсів на всіх рівнях їх функціонування, створення обсягів інформації, з якими раніше ніколи не стикалася людська цивілізація, глобальна інформатизація й інтернет-технології обумовили не лише якісно новий рівень розвитку суспільства, а й породили численні проблеми росту, розв'язання яких потребують реалії нового інформаційного суспільства. Ці реалії базуються на необхідності реалізації основоположних принципів цього суспільства: підвищення продуктивності праці в інформаційній сфері, удосконалення ефективності використання інформаційних ресурсів [6, с. 232]. При цьому оперування системою сучасних інформаційних ресурсів пов'язане з низкою проблем, які складно розв'язати.

Одна з них пов'язана саме з відсутністю в сучасному суспільстві практики продуктивної роботи з великими обсягами інформації. У середині минулого століття суспільство зіткнулося з труднощами пошуку потрібної інформації в швидкозростаючій системі ресурсів, розпорошених, як зазначалося, у бібліотечних установах, архівах, наукових та інших інформаційних центрах. При цьому трудові затрати, пов'язані з проведенням пошуку, реальні часові межі його здійснення досить часто ставали сумірними із затратою відповідних ресурсів на розв'язання існуючих проблем через повторне створення необхідних інформаційних продуктів. Дублювання у створенні значної частини інноваційних ресурсів істотно знижувало ефективність використання інформації на найважливіших напрямках інноваційного розвитку.

Розроблення й впровадження сучасних технологій обробки великих масивів інформації, насамперед електронної, привели до значного змен-

шення того дубляжу і втрат, про що так багато говорилося в публікаціях періоду так званого інформаційного вибуху 50–60-х років минулого століття.

Однак стрімке збільшення виробництва нової інформації у світі, у зв'язку з розвитком процесів глобальної інформатизації, не знімає з порядку денного проблему обробки її зростаючих масивів. І справа в цьому випадку не лише в необхідності постійно вдосконалювати пошукові інструменти та намагатися за їхньою допомогою значно замінити трудомісткі операції в роботі інформаційних працівників, які трудяться над відбором і обробкою потрібних замовникам інформаційних ресурсів, – справа так само в необхідності реагування на зростаючий фактор багатомовності в Інтернеті, у повільному, виходячи з потреб сучасності, розвитку якості перекладу текстів з мови на мову, виведення на загальноцивілізаційний рівень специфіки викладу інформації.

Водночас донесення до користувача згаданої специфіки – запоруки найпродуктивнішого в самотності творення і викладу інформації на рідних мовах, є важливою обставиною сучасних інформаційних обмінів, цінність яких постійно зростає разом з реалізацією можливостей для національного розвитку та інтеграції в розв'язанні загальносуспільних проблем.

Ускладнення відбору необхідної інформації з глобальних ресурсів обумовлюється також розвитком ринкових відносин в інформаційній сфері та зростаючого сегмента інформаційних продуктів і послуг, що реалізуються як товарна продукція зі зростаючою вартістю.

У загальних обсягах продуктованих ресурсів при їх постійному збільшенні дедалі складніше знайти вузькоспеціальну інформацію або ж просто таку, що тематично відповідає запитам користувачів [6, с. 257]. При цьому йдеться про інформацію якісну. Однак на нинішньому етапі розвитку продуктування інформаційних ресурсів глобальний інформаційний простір переповнений низькопробною, неякісною інформацією, що ускладнює пошуки якісних ресурсів. Значні обсяги неякісної інформації обумовлені:

– непрофесійністю (або ж недостатньою професійністю) виробників нової інформації, що прийшли в цю сферу виробництва на непрофесійному рівні в контексті розвитку інформатизації, забезпечення широкого доступу як до використання, так і продуктування нової інформації;

- недотриманням (ігноруванням з тих чи інших причин) міжнародних стандартів щодо інформаційного виробництва;

- низьким технічним рівнем устаткування, на якому здійснюється виробництво нової інформації, що обумовлює невисоку якість виготовлення продуктів, введення в інформаційний простір технологічних шумів тощо;

- наявність в інформаційному просторі шкідливої та ворожої українському суспільству інформації, введення в нього дезінформації та інформації, пов'язаної з кібертероризмом [9].

Реалії сьогодення відповідають потребі формування нового мислення громадян, яке відповідало б атмосфері еволюційних процесів інформаційного суспільства, самоусвідомлення людини в цьому суспільстві, розуміння завдань і обов'язків, що покладаються цим суспільством на його членів. Ці реалії мають базуватися також на нових організаційних, правових і техніко-технологічних рішеннях, пов'язаних з інформаційною революцією, що відбувається в останні десятиріччя, з розвитком електронних інформаційних технологій, їх впровадженням у всі сфери життя суспільства, у тому числі й у бібліотечну систему.

Під впливом загальноцивілізаційної тенденції до прискореного розвитку суспільства, якісних перетворень в усіх його структурах і зростаючих потребах, пов'язаних з реалізацією цієї тенденції, у виробництві нової та підвищенні ефективності використання наявної інформації в нинішній і, особливо, пов'язаний з ним період прогнозованого майбутнього, саме електронний спосіб фіксації інформації, очевидно, має бути визначальним у характеристиці нинішнього етапу в історії формування фондів бібліотек.

Процеси інформатизації українського суспільства, інтенсифікація в ньому інформаційних обмінів, істотні зміни у свідомості членів суспільства, яке сьогодні вже значною мірою відповідає ознакам інформаційного, є важливими факторами оновлення сучасної бібліотечної діяльності. Ці проблеми пов'язані насамперед з необхідністю оновлення методик управління їхнім ресурсом і розроблення методик активної діяльності в інформаційному просторі, організації ефективного використання суспільством їхніх фондів.

У зв'язку з цим удосконалення діяльності бібліотечних установ, що входять у систему структур, які в сукупності становлять інформаційну основу

національного розвитку, здійснюється під впливом двох основних чинників. Один з них пов'язаний із проявом закономірностей розвитку інформаційного суспільства, теоретичними й методологічними напрацюваннями на цю тему, вивченням передового зарубіжного досвіду розвитку бібліотечної діяльності. Наступний пов'язаний з вивченням вітчизняного читацького середовища, користувачів електронними ресурсами, які становлять соціально найактивнішу частину суспільства.

Проведені бібліотечними фахівцями дослідження змін читацької аудиторії протягом останнього півтора десятка років дають певне уявлення про основні тенденції еволюції читацького контингенту відповідно до кардинальних перетворень у економічному, соціально-політичному та культурному житті України. Ці дослідження відображають той факт, що під впливом загального спаду виробництва в нашій країні, у тому числі і в найбільш високотехнологічних галузях – ракетобудівній, авіаційній, суднобудівній, електронній тощо, втрачали суспільну затребуваність, а часто ставали просто безробітними інженерно-технічні працівники, які становили основу читачів природничо-технічного профілю. У зв'язку з цим, за даними науковців НБУВ, протягом 1990–1995 рр. (це характерно не лише для провідної бібліотеки України) була зафіксована різка зміна співвідношення між кількістю читачів цього профілю й гуманітарних спеціальностей: «кількість перших скоротилася з 43,5 до 34%, а других – зросла з 35 до 66,5%» [10].

У сільських бібліотеках, які в кризовий для нашого суспільства період укомплектувалися лише деякими періодичними виданнями або ж час від часу, зміст одержуваної інформації не повністю задовольняв 56,6% читачів, а 36,6% з тих, хто звертався до бібліотеки, взагалі одержали відмову в наданні потрібної інформації [11].

Під час глибокої кризи в економічній сфері суспільного життя України різко знизилася затребуваність з боку держави в наукових дослідженнях, що, своєю чергою, обумовило зменшення зацікавленості в новій науковій літературі.

Водночас реалії сьогодення підтверджують факт переміщення взаємодії користувачів і бібліотекарів у простір віртуальних комунікацій. Вивчення цієї проблеми дало підстави зробити висновки, що в процесі взаємодії сучасної читацької аудиторії з бібліотекою постійно посилюється тенденція

збільшення ролі бібліотек ВНЗ України в реалізації альтернативної моделі наукової комунікації (е-навчання та е-дослідження) [12].

Ще з початку минулого десятиріччя було зафіксовано В. Немошкаленком та іншими дослідниками [13] значне омолодження читацької аудиторії бібліотек за рахунок студентської молоді й учнів. Факторів, що обумовлюють цю тенденцію, чимало, хоча вони навряд чи говорять про повернення до часів «нації, яка найбільше читає». Хоча і шкільні, і програми ВНЗ сьогодні орієнтовані більшою мірою, ніж раніше, на самостійну творчу роботу молоді в процесі засвоєння знань, однак поряд із цим до відвідування бібліотек цю категорію читачів спонукає також й інше. Це супроводжується зміною предметності діяльності і появою в бібліотекарів нових функцій та посадових обов'язків, які до цього не були їм притаманні. Вони стають кураторами й менеджерами цифрових колекцій наукових документів, розв'язують проблеми авторського права, надають послуги вченим з оцифрування, оформлення, опису результатів досліджень, їх ефективного зберігання, управління та багаторазового використання. І в перспективі, згідно з досвідом іноземних колег, ці процеси поширюватимуться й на первинні дані наукових розвідок [14].

Дослідження особливостей інформаційної сфери пострадянського сучасного суспільства свідчать про наявність у нашому соціумі трьох основних інформаційно орієнтованих страт: 2–10% – істеблішмент і його обслуга; близько 30% – інформаційно пасивні та консервативні; понад 60%, під впливом низки факторів збайдужілі щодо інформаційних потреб, є сьогодні «масовізованими» [15, с. 626]. Суспільно формувальні й державотворчі завдання, реалізації яких має сприяти система бібліотечних установ у нашій країні, ускладнюються поглибленою протягом останніх півтора року нерівністю в доступі до соціальних, економічних, освітніх, культурних та інших можливостей унаслідок нерівного доступу до інформаційних комп'ютерних технологій [16]. Ця обставина є дуже важливою для окреслення прогностичних характеристик при вивченні еволюції у середовищі користувачів бібліотечних установ. Адже в умовах української дійсності згадана вище нерівність не лише існує, а й здійснює свій вплив на процес демократизації суспільства, процес удосконалення його самоуправління й самоорганізації.

В умовах фактичної нерівності професор Стенфордського університету Л. Раймонд вважає можливим суспільний процес при налагодженні чесної

і всеохоплюючої конкуренції між індивідуумами чи організованими групами за впливові посади в уряді; високого рівня політичної участі в регулярних та законних виборах, коли жодна з дорослих соціальних спільностей не позбавлена такої участі; такий рівень громадянських і політичних свобод, що забезпечує цілісність політичної конкуренції й політичної участі [17]. Л. Раймонд як політолог розглядає політичний аспект демократії у сенсі організації управління. З певними специфічними особливостями, однак, так само можна розглядати і процеси, що відбуваються в усіх інших сферах життя суспільства, орієнтованого на демократію.

У зв'язку з цим можна прогнозувати, що серед характерних особливостей користувачів бібліотек як на найближче, так і далеке майбутнє відчутно виділятиметься конкурентоспроможність, активна життєва позиція, прагнення до вільного, незаангажованого самовиявлення в усіх видах суспільної діяльності.

З розвитком ефективності всіх видів суспільної діяльності людини процес її соціалізації постійно вдосконалюється. Він базується, зокрема, на факторі зростання ефективності спільних дій, що, на відміну від спільних зусиль інших видів біологічних істот, перетворилися на усвідомлені цілеспрямовані процеси. «Інформаційна насиченість сучасного життя, що активно стимулює розширення громадських і міжособистісних контактів, визначає також розвиток гуманістичної сфери в суспільстві, сприяє зародженню нових соціальних ініціатив, розвитку культурних процесів у соціумі тощо» [18]. При цьому треба зауважити, що йдеться не лише про виробничу, перетворювальну діяльність стосовно навколишнього середовища, а й про внутрішньосуспільну організацію, формування духовно-культурної сфери суспільства.

Дослідники описують при цьому особливості процесів диференціації та диверсифікації суспільства, удосконалення його соціальної структури відповідно до вимог уже нового, інформаційного суспільства.

Враховуючи сказане вище, на мотивацію майбутніх користувачів бібліотеки здійснюватиме вплив процес формування сучасного інформаційного середовища – «національної системи інформаційних ресурсів, яка припускає поступове перетворення різноманітних інформаційних продуктів у зручний для використання вигляд, їх збереження і передачу за допомогою комп'ютерних мереж. По суті, це повинен бути розподілений банк даних

і знань з різних галузей виробництва, науки, культури» [19, с. 240]. У цій ситуації виникають серйозні проблеми в користувача: він стикається з величезними обсягами інформації, у яких потрібно знайти й ефективно використати лише необхідне для його власної діяльності. Стрімко зростаючі обсяги інформації в розпорядженні бібліотечних працівників призводять до нових технологічних проблем щодо підвищення якості обслуговування.

На діяльність вітчизняної бібліотечної системи значною мірою здійснюватимуть вплив ринкові перетворення, розвиток національного інформаційного простору, політичної та громадянської структури суспільства. Бібліотечні установи як важлива складова частина національного інформаційного потенціалу мають збільшувати свою присутність у міжнародних інформаційних обмінах. Ці перспективи мають уже сьогодні накладати свій відбиток на процес комплектування бібліотечних установ новими інформаційними ресурсами. Необхідна в умовах постіндустріального суспільства активізація інформаційної діяльності на міжнародному рівні обумовлює необхідність введення нових якісних показників у роботу з комплектування фондів бібліотек, забезпечення сучасних користувачів науковою інформацією світового рівня якості. Також можна прогнозувати зростання попиту на інформацію, що сприятиме загальнокультурному й духовному розвитку суспільства [9, с. 80–81].

Прискорення темпів розвитку сучасного суспільства обумовлює його зростаючі інформаційні потреби як у виробництві, так і у громадському житті, культурі й дозвіллі. Водночас, поряд з уже названими характерними рисами майбутнього користувача, можна також прогнозувати безумовне виховання в нього високої комп'ютерної грамотності, уміння орієнтуватися в доступних телекомунікаційних можливостях, знання основних мов міжнародного спілкування. Це так само обумовлює необхідність відповідної підготовки бібліотечних технологій та фахівців.

Обставинами, що обов'язково впливатимуть на формування майбутнього користувача бібліотеки, будуть також ринкові перетворення, розвиток політичної, громадянської структури суспільства, його творчого потенціалу. Ця обставина обумовлює необхідність розвитку дистантних форм обслуговування корпоративних категорій користувачів.

Необхідність впровадження інноваційних технологій, розвитку наукової діяльності як об'єктивної умови достойного перебування України в

міжнародній спільності обумовить зростаючі потреби нових категорій читачів на наукову інформацію світового рівня якості. Паралельно можна прогнозувати зростання попиту на інформацію, що сприятиме загальнокультурному й духовному розвитку.

Вивчення читацьких запитів у бібліотеках усіх рівнів вказує на те, що сьогодні в структурі читацької аудиторії проявляються лише найістотніші ознаки тих змін, з якими працівники бібліотечних установ зіткнулися в перспективі.

Однак постійний моніторинг нових явищ у системі суспільних запитів до бібліотечної роботи вже сьогодні має важливе значення для ефективності діяльності бібліотечних установ в умовах розвитку інформаційного суспільства. З ним має пов'язуватися розроблення стратегії комплектування новою інформацією, удосконалення методик бібліотечної роботи. Урешті-решт врахування тенденцій змін у читацькій аудиторії допоможе ефективно використовувати ті незначні, порівняно з потребами, кошти, що виділяються нині державою на бібліотечну справу.

При цьому особливе значення в управлінні бібліотечними змінами мають дослідження, у процесі яких вивчаються потреби в інноваціях, запити, фактори, що свідчать про необхідність змін; ставлення до нововведень користувачів і персоналу; можливості ринку та інноваційної діяльності «конкурентів»; особливості процесу реалізації інновацій; ефективність реалізації інновацій [20, с. 9].

Чи не найголовнішим і найактуальнішим серед них є необхідність усвідомлення в середовищі бібліотечних фахівців усіх рівнів, обумовленої потребами нових категорій користувачів інформацією, тенденції до розвитку комп'ютерних технологій у бібліотечній справі як повністю рівноправних в обслуговуванні поряд із традиційно існуючими. Бібліотека як книгозбірня, як центр користування друкованою інформацією не витісняється електронними інформаційними технологіями, а в поєднанні з ними, з акумульованою інформацією на інших носіях забезпечує ефективне використання інформаційних фондів.

Досвід бібліотечного обслуговування дистантних користувачів, серед них насамперед управлінських структур, політичних організацій, науки, бізнесу, свідчить також про об'єктивну необхідність еволюції бібліотечних установ в об'єднання суспільних інформаційних центрів, спеціаль-

них і загального призначення, сполучених засобами сучасного зв'язку й пошуковими системами з потужним інформаційним ресурсом. Він також свідчить про необхідність розвитку в бібліотечних установах обумовленої потребами замовників роботи з підготовки власної інформаційної продукції, налагодження попереднього оброблення великих масивів інформації, необхідної для використання різноманітними суспільними інститутами, розвитку інших активних форм співробітництва з користувачами. Це сприятиме зростанню суспільної уваги і, найголовніше, зростаючій затребуваності бібліотечних установ у сучасних умовах.

Говорячи про бібліотечні установи в задоволенні потреб користувача інформаційного суспільства, треба наголосити, що науково-технічний прогрес забезпечує виробництво обсягів інформації, які недоцільно й неможливо утримувати в людській пам'яті. Недоцільним таке утримання є тому, що основний обсяг цієї інформації не може бути використаний у повсякденному житті кожної окремої людини, а отже, буде безглуздим тягарем. Людина не може запам'ятати величезні й стрімко зростаючі обсяги інформації через те, що її пам'ять розвивалася відповідно до її біологічного розвитку, служила цьому розвитку, розвивала ресурс запам'ятовування, насамперед, в інтересах забезпечення біологічного й, на певному етапі, соціального розвитку індивіда. Можливості біологічного механізму обмежують обсяги запам'ятовуваної інформації без функціональних порушень організму потребами індивіда, або ж у сучасних умовах обсягами іншої інформації, що заміщує природні потреби. Отже, інформаційні ресурси, що створювалися в процесах розвитку соціальних відносин у середовищі людей, з розвитком цього середовища стали зберігатися за межами людської пам'яті. Зовнішнє нагромадження інформації для людини відбувалося шляхом фіксації її на тих чи інших матеріальних носіях. Місця зберігання таких носіїв пізніше стали називати бібліотеками.

Історично новий етап у розвитку бібліотечної справи пов'язаний з розвитком електронних інформаційних технологій як самостійного етапу розвитку бібліотечної справи, з комп'ютеризацією книгозбірень, включенням їх, як самостійних базових елементів, у розвиток інформаційних обмінів на основі інтернет-технологій. Цей період хронологічно пов'язаний з розвитком постіндустріальних процесів другої половини ХХ ст., а також інформаційного етапу суспільного розвитку. Він пов'язаний із глобальною

інформатизацією, процесом розширення можливостей доступу до інформаційних ресурсів для всіх категорій населення різних держав, їх використання та збагачення. У цьому процесі бібліотечні установи як загальносуспільні інформаційні центри набувають, безсумнівно, особливо важливого значення. На нинішньому етапі розвитку інформаційної діяльності бібліотечні установи, виконуючи суспільно значущі функції, посилюють природні властивості людини, пов'язані з розвитком інформаційної сфери життя суспільства: 1. Вони розкривають зміст своїх фондів, готують інформаційні ресурси до ефективного використання з урахуванням специфіки діяльності всіх категорій користувачів, тематичного групування відповідної інформації для використання при реалізації програм і конкретних планів суспільного розвитку; сприяють розвитку системи соціальних інформаційних комунікацій сучасного суспільства, у тому числі розбудові відповідних сайтів, наповненню їх високоякісною, необхідною для реалізації завдань інноваційного розвитку інформацією, забезпечують реальний доступ до вітчизняних інформаційних ресурсів усім категоріям користувачів, сприяючи ефективному використанню цих ресурсів як у режимі сучасного бібліотечного обслуговування, так і в розвитку різних форм дистантного обслуговування. При цьому сучасна людина має можливість отримати уявлення про зміст наявних у розпорядженні суспільства інформаційних фондів, що розміщені в бібліотечних установах, у тому числі і тих, що на паперових та інших традиційних носіях, а за потреби використовувати їх у своїй діяльності для підвищення освітнього рівня тощо. З урахуванням процесу зближення наукової, науково-інформаційної сфери з виробничою діяльністю розширення доступу до інформаційних ресурсів сприяє розвитку трудової активності людей, підвищенню ефективності їхньої суспільно корисної діяльності. Важливе довідково-пізнавальне значення для потенційних користувачів бібліотечними установами має розвиток сайтів цих установ. Ця форма зв'язків з користувачами сприяє розвитку інтерактивного спілкування, зростанню активності сучасних людей в інформаційній сфері. У сучасних умовах, «не змінюючи сутності самого процесу обслуговування, служба ДБО використовує можливості для задоволення інформаційних запитів користувачів, нові ІР використовує за новими технологіями, що значно сприяє його ефективності. ДБО є сферою бібліотечно-інформаційної діяльності, яка найшвидше відчуває зміни технологічного середо-

вища і змушена адекватно реагувати на вимоги та запити користувачів, які змінюються відповідно до соціально-комунікативної ситуації» [1, с.257]. Доступу до сучасних інформаційних ресурсів сприяє активна участь бібліотечних установ у розвитку всієї системи інших інформаційних комунікацій. Включаючись у використання можливостей доступу до інформації через цю систему, як окремі користувачі, так і соціальні структури нашого суспільства в процесі свого розвитку й організації діяльності, мають можливості послуговуватися якісною інформацією бібліотечних фондів, більш повне розкриття яких дають бібліотечні комп'ютерні інформаційні технології. Отже, сучасна людина за допомогою бібліотечних установ має шанс озброїтися інформаційним ресурсом, що становить національну культурну спадщину минулих поколінь, покладатися у своїй діяльності, своєму розвитку на цю інформаційну основу, брати участь у розвитку національного інформаційного простору в умовах глобальної інформатизації, зважаючи на національні інформаційні ресурси, що є дороговказом у новому інформотворенні. Сучасні бібліотечні установи в процесі свого розвитку, оволодіння інтернет-технологіями допомагають сучасній людині реалізувати себе як елементарну структурну складову глобалізованого суспільства.

2. Бібліотечні установи здійснюють вивчення нових масивів виготовлюваної суспільством інформації, процесу поповнення глобальних інформаційних ресурсів і ресурсів національного інформаційного простору; підготовку системи інформаційних, інформаційно-аналітичних та аналітичних видань з характеристикою інформаційних процесів сучасності для різних категорій користувачів у режимі інформація про інформацію; відбір нової інформації, необхідної для вирішення актуальних завдань суспільного розвитку, як у друкованому, так і в електронному вигляді, а також збагачують цією інформацією власні фонди й передають замовникам у необхідних їм обсягах. На рівні спілкування з глобальними інформаційними ресурсами конкретна людина чи соціальна структура має істотні проблеми. З одного боку, ці ресурси містять у собі найновіші здобутки людського розуму, найперспективніші технології, використання яких є основним фактором сучасної конкурентоспроможності в глобалізованому світі. З іншого – високоякісна й корисна інформація перебуває в масивах інформації мало якісної, зовсім неякісної або навіть шкідливої. З розвитком інформаційного виробництва, залученням до цього процесу більшої кількості нефахівців зростаючі

обсяги низькоякісної інформації гублять у своїх масивах інформацію якісну, корисну, ту, що користується попитом. Користувачеві знаходити її стає дедалі важче. При цьому якісне програмне забезпечення пошукових систем лише частково сприяє розв'язанню цієї проблеми. І лише допомога бібліотечних установ як сучасних інформаційних центрів, залучення до цієї діяльності їхніх інформаційних фахівців, які вивчають зміст інформаційних масивів, здійснюють відповідне інформування, відбір згідно із замовленнями потрібної суспільству інформації, дають найповнішу можливість сучасній людині швидко та продуктивно зорієнтуватися в інформаційних масивах і одержати необхідну для використання якісну інформацію, не загубитися в ній та оптимально використовувати в своїй діяльності кращі здобутки людської думки. При цьому варто привернути увагу, що, відповідно до змін поглядів на організацію інформації та пошукових систем глобальної мережі, з'являються нові технологічні моделі щодо принципів проектування і створення веб-ресурсів. У цьому контексті варто зазначити, що сьогодні як альтернатива визнаним комерційним професійним наукометричним системам швидко розвиваються наукові соціальні мережі та системи електронної періодики відкритого доступу. Ці системи мають більш демократичний характер і є загальнодоступними. За умов коректного представлення наукових публікацій у системах відкритого доступу, вони можуть сьогодні завдяки розвитку інструментів семантичного вебу надати надзвичайно корисну інформацію науковим дослідникам. Ідеї моделі семантичного вебу (Web 3.0) ґрунтуються на тому, що додавання певної структури даних (метаданих) неструктурованому контенту глобальної мережі робить його більш зрозумілим пошуковим роботам, що, своєю чергою, дає можливість перетворити ресурси Інтернету в аналог бази даних [21]. Модель технологічної платформи Web 3.0. загалом містить такі основні ідеї, як створення інформаційного ресурсу фахівцями на базі сучасних технологій та перетворення неструктурованого змісту глобальної мережі в базу даних. Особливого значення набувають інтелектуальні лінгвістичні технології, які усуватимуть неоднозначність пошукових відповідей (синонімію, омонімію тощо). Як зазначає К. Лобузін, Web 3.0 має спрямувати інтерес на бібліотечні технології, оскільки саме в них накопичений великий досвід упорядкування знань. Ідеї цієї моделі повністю збігаються з основною функцією бібліотеки – бути посередником між інформаційною сировиною та корис-

тувачем. Усе це має піднести роль бібліотекаря як інформаційного експерта та менеджера знань, який професійно описуватиме електронні ресурси, формувати інтелектуальне історико-культурне й наукове електронне середовище [3]. Водночас з активним розвитком виробництва інформаційних ресурсів у глобальному масштабі набуває гостроти проблема загальної уніфікації. Її нейтралізація, збереження національної своєрідності пов'язані з організацією збереження та розвитку масивів суверенної інформації, що має фундаментальне значення для розвитку національного інформаційного виробництва в умовах глобалізації, сприяння розвитку системи інформаційної безпеки національного інформаційного простору, протистоянню негативним інформаційним впливам. Цей процес також слугує активному входженню у взаємовигідну систему міжнародних інформаційних обмінів, зміцненню кооперативних зв'язків у сфері бібліотечної діяльності на національному рівні, а також в умовах здійснення національної інформаційної політики – на міжнародній арені. Отже, бібліотечна система створює умови для активізації інформаційних обмінів найякіснішою інформацією, сприяє розвитку інформаційної діяльності та інформаційним обмінам своїх користувачів. Значить, діяльність бібліотечних установ не втрачає своїх перспектив з поширенням Інтернету, а сприяє організації інформаційної діяльності й має стати дієвим важелем підтримки соціально активній частині членів суспільства в розвитку інформаційних процесів. «Сучасний етап розвитку суспільства характеризується високою роллю інформаційних процесів, у яких товарним продуктом є не матеріальні об'єкти, а інформація; при цьому факт, що наука стала виробничою силою, потребує якнайінтенсивніше вводити в оборот цей продукт. Потрібно мати на увазі й характерне для наших днів масове зрощення науки з виробництвом, коли нові наукові ідеї втілюються в найкоротші терміни, здавалося б, у далеких від науки галузях. Так характеризується інформаційне значення науки вже на старті нової, інформаційної ери» [22]. Хоча сучасна мережа бібліотечних установ в Україні, як і в усіх постсоціалістичних країнах, сьогодні не відповідає сучасним суспільним вимогам до них як до інформаційних, науково-інформаційних центрів, однак в останні десятиріччя простежується помітний поштовх до їх істотного оновлення [23]. Комп'ютеризація бібліотечної діяльності за цей час сприяла розвитку видавничої діяльності бібліотек, зокрема поширенню електронних інформаційно-аналітичних продуктів

з тематичними характеристиками, інформаційно-аналітичним аналізом необхідних для розвитку суспільства інформаційних ресурсів. Зважаючи на характерні особливості періодичних електронних видань, що дають можливість для осмисленого системного аналізу інформаційних масивів, з яких комплектуються фонди, наявність інформаційних ресурсів, необхідних сучасному користувачеві у фондах бібліотеки, аналіз процесів оновлення національних суверенних ресурсів і їх суспільного використання, нарешті, виявлення потенційної затребуваності громадян України в інформаційному забезпеченні, можна стверджувати, що такого роду видання мають ефективно сприяти осмисленню всього інформаційного процесу в Україні. При перетворенні методики використання такого роду видань із спорадично вживаними окремими бібліотечними установами в об'єднану систему, їх застосування в масштабах усієї бібліотечної системи може в сукупності давати повне уявлення про сучасне вітчизняне інформотворення. Періодичні електронні видання при організованому їх використанні можуть відчутно сприяти активізації процесів, пов'язаних з виробництвом вітчизняної інформації. У цьому виробництві найефективнішим сегментом є продукування наукової інформації, тобто такої, що пов'язана з вирішенням науково-прикладних завдань суспільства, тієї інформації, що має забезпечувати його інноваційний розвиток. Останнім часом з'явилося чимало публікацій, пов'язаних з проблемою активізації бібліотечних установ, особливо наукових, у науковому процесі. У них справедливо наголошується на необхідності тісних партнерських зв'язків наукових установ з бібліотеками як сучасними інформаційними центрами з аналізу великих масивів інформації та підготовки її до ефективного використання в найзручнішій для користувача формі. Отже, попередня пошукова робота в дослідженнях може бути перекладена на інформаційних працівників бібліотеки, а наукові працівники зможуть зосередитися на науковій роботі. Періодичні електронні видання, відповідно, зможуть стати для науковців (насправді вже стають) орієнтиром у нових інформаційних ресурсах, що відповідають проблематиці досліджень. Ці видання у своєму стилі, своєю жанровою розмаїтістю в межах творчої співдружності з науковими структурами зможуть ефективно інформувати як вітчизняних користувачів, так і зарубіжних про нові здобутки українських учених. Такий напрям діяльності сприятиме розв'язанню проблеми наближення процесу продукування наукової інформації

до потреб, пов'язаних з розвитком нашого суспільства й необхідністю активного включення його в процес міжнародного співробітництва. Цей аспект діяльності сприятиме розвитку прогностичних підходів, пов'язаних з плануванням наукових досліджень, необхідністю постановки завдань на випередження тощо. Сьогодні це вкрай необхідно. У зв'язку з актуалізацією проблем, пов'язаних з необхідністю наукового аналізу специфіки розвитку внутрішньосупільних процесів в Україні, пошуку власного, національного шляху в розвитку суспільства, стає насущною роль бібліотечних установ, точніше, їхніх фондів як орієнтирів для утвердження національної самобутності на сучасному рівні, синтезу нових характерних особливостей сучасності з національною традицією, що дуже важливо в активізації глобальних впливів. Періодичні електронні видання в реалізації цього завдання можуть бути дуже ефективним засобом орієнтації у системі електронних ресурсів. Бібліотечні електронні ЗМІ при використанні наявних можливостей і тих, що з'являться в процесі їх розвитку, загалом можуть стати ефективним інструментом орієнтації у зростаючих обсягах інформації, особливостях процесу їх обробки, включаючи застосування комп'ютерних технологій, і формування пропозицій для їх використання. Отже, інформаційна діяльність книгозбірень сприяє підвищенню ефективності сучасного інформаційного базису, що є основою розвитку, а також, за визначенням О. Онищенко, є стратегічним ресурсом держави [24]. Комп'ютерні технології дали змогу перейти в інформаційних процесах від конкретики до аналізу узагальнюючої інформації, що є предметом аналізу періодичних електронних видань. В останнє десятиріччя спостерігається також бурхливий розвиток високопродуктивних індивідуальних засобів для користувачів, що допомагають їм долучатися до сучасних інформаційних обмінів, використовувати ресурси бібліотечних фондів, інших інформаційних центрів, у тому числі й у дистантному режимі. Індивідуальні комп'ютерні системи дають можливість своїм користувачам не лише знайомитися з інформаційними ресурсами, не тільки використовувати їх відповідно до своїх потреб, а й долучатися до процесу творення нової інформації та представляти її суспільству. У зв'язку з досягнутими результатами інформатизації українського суспільства, з участю дедалі більшої кількості користувачів також і в інфотворенні, актуалізується проблема раціонального використання сучасного неконтрольованого процесу неорганізованого інфотворення для

орієнтації його в напрямі суспільно значущої інформаційної діяльності. Сьогодні робляться спроби вивчення й узагальнення стихійного інфотворення в бібліотечних ЗМІ. Так, у НБУВ у бюлетенях «Громадська думка про правотворення» і «Соціальні мережі як чинник інформаційної безпеки» аналізуються тематичні підбірки блогерської інформації, розкриваються можливості використання соціальних мереж у формуванні громадянського суспільства, управлінської та економічної діяльності, розв'язання проблем суспільної безпеки тощо. Процес поширення персональної комп'ютерної техніки, різноманітних індивідуальних засобів роботи з інформацією створює умови для об'єднання всіляких інтересів, самоорганізації нових людських спільностей, що є рушійною силою подальшої структуризації суспільства. Бібліотечні періодичні електронні видання мають можливість, аналізуючи відповідні запити на інформацію, сприяти узагальненню цього суспільного процесу, підтримувати його відповідним інформаційним забезпеченням, наданням інформації про зміст бібліотечних фондів, що можуть становити інтерес для діяльності нових суспільних об'єднань.

Дуже важливою для осмислення складних інформаційних процесів, пов'язаних із застосуванням потужної комп'ютерної техніки, може бути роль періодичних електронних видань у бібліотеках. Особлива значущість цих публікацій обумовлена тим, що їхня джерельна база – це власне масиви структурованої інформації в процесі їх еволюції під впливом суспільно корисної обробки. Слід зазначити, що масиви інформації глобального інформаційного простору не витримують порівняння з масивами на інших існуючих носіях у найбільших бібліотеках світу. Суспільної практики оперування такими масивами в історії суспільства не існувало. І хоча могутні комп'ютерні системи і їх об'єднання структурують цю інформацію, певною мірою забезпечують прийнятне її використання, глибинні уявлення про ці процеси ще попереду. Періодичні електронні видання бібліотек можуть відчутно сприяти усвідомленню цих процесів і виробленню відповідного реагування на них. Зазначені вище основні тенденції розвитку інформаційних процесів потребують кваліфікованого осмислення, отже, потребують фахівців високої кваліфікації. Тому ефективність інформаційних процесів прямо пов'язується з ефективністю використання людського фактора як основного в розвитку інформаційної системи суспільства. У наш час відбувається поступова, можливо не зовсім оперативна адаптація кожної

людини до сучасних інформаційних реалій. І в цій адаптації бібліотечні установи як інформаційні центри постіндустріального суспільства мають відіграти істотну роль. Ця роль матеріалізується і в представленні суспільству сучасних технологій використання бібліотечних ресурсів, орієнтації у глобальному інформаційному просторі, у практичній допомозі для ефективного використання інформаційних ресурсів. Вона може збільшити свою дієвість через розвиток усіх напрямів інформаційної діяльності, насамперед, періодичних електронних видань. Треба зауважити, що серед організаційних факторів, які впливають на розвиток циркуляції інформації в соціальних інформаційних комунікаціях, істотне місце відводиться факторам, що пов'язані з розвитком інформаційних ринків, якісно нового етапу у сфері інформаційних обмінів. Особливістю цього етапу є організація системи інформаційних обмінів з гарантованим використанням інформаційних ресурсів. Дослідники прогнозують істотні зміни в структуруванні інформації відповідно до запитів ринку, удосконалення маркетингової діяльності. Можна прогнозувати, що розвиток цього процесу істотно позначиться на національному інформаційному просторі. У ньому важливу роль мають відігравати бібліотечні установи як якісно нові, порівняно з існуючими банками, банки інформації. І ринкові відносини в інформаційній сфері обов'язково будуть пов'язані з розвитком інформаційної, інформаційно-рекламної та маркетингової діяльності бібліотек.

Узагальнюючи, зазначимо, що потужними факторами розвитку сучасних бібліотек є зрушення, що відбуваються в соціумі. Вони значною мірою впливають на інформаційні та соціальні функції бібліотек, підходи до формування бібліотечно-інформаційних ресурсів та обслуговування користувачів, розвитку бібліотечних технологій, модернізації традиційних і освоєння нових напрямів діяльності. Сучасна бібліотека є важливою ланкою в системі інформаційних інститутів, що забезпечують створення, накопичення, переробку й різні способи трансляції якісних інформаційних ресурсів. Поряд з тим бібліотека також бере участь в оцінці, інтерпретації та фільтрації інформації, у встановленні певних зв'язків між інформаційними масивами, що забезпечує доступ користувачів до широкого спектра джерел знання і соціально значущої інформації. Потужний інформаційний, науковий, комунікаційний потенціал бібліотек має бути актуалізований у відповідних формах організації функціонування і технологіях надання бібліотечно-

інформаційних послуг різним суб'єктам суспільного процесу, що стане запорукою затребуваності соціального інституту бібліотеки в інформаційному суспільстві.

Отже, нова соціокультурна ситуація, обумовлена змінами політичного та соціально-економічного характеру, трансформувала бібліотеку як сучасний інформаційний центр, виходячи за межі виключно інформаційної або культурної сфер, та поступово стала учасником різноманітних соціально-комунікативних процесів.

Можемо констатувати, що визначальним чинником розвитку бібліотечної діяльності є поетапне розв'язання постійної суперечності між зростаючими інформаційними потребами користувачів, можливостями бібліотечних сервісів та рівнем розвитку інформаційних технологій, які створюють умови для реалізації бібліотеками користувацьких потреб і водночас змінюючи стандарти життя користувачів, підвищують їхні інформаційні потреби й запити.

3.2. Бібліотечна діяльність у контексті суспільних перетворень

У процесі суспільних перетворень принципових змін у сучасній Україні зазнала вся система наповнення загальноукраїнських соціальних інформаційних баз, змінилися принаймні і їхні функції в суспільстві. Усе це потребує наповнення соціальних комунікацій новою, сучасною інформацією, створення системи нових баз, налагодження принципово нової системи каналів зв'язку між базами і глобальним інформаційним простором, організації нових структур, що спеціалізуються на обробці, збереженні, аналізі й поширенні інформації, підготовці кадрів – інформаційних працівників різних спеціальностей. Це покладає нові завдання на систему бібліотечних установ, наукових та інших центрів зберігання інформації загальносуспільного значення, тож має знаходити постійну підтримку з боку держави.

Як справедливо зазначає академік О. Онищенко, «сучасна бібліотека не повинна зациклюватись на одному виді інформації – друкованій, книжкової. Оскільки перетвориться в музей. Сьогодні всі бібліотеки мають справу

з різними ресурсами – рукописними, друкованими на папері, на електронних носіях. У найближчій перспективі бібліотеки бачаться як досвідчений “посередник” між майже безмежним потоком інформації і користувачем. Особлива роль відводиться нині інформації про інформацію, і роль бібліотекаря в інформаційній революції невпинно зростає» [25, с. 14].

Сьогодні можна визначити кілька напрямів, за якими затребуваність у такій продукції бібліотек найпомітніша:

- інформаційно-аналітичні, аналітичні розробки у вузькотематичних сферах, або ж з проблематики, яку не розробляли вітчизняні дослідники;
- узагальнення інформації електронних ЗМІ та розробок аналітичних центрів з актуальних питань суспільного життя;
- розробка методики і основних закономірностей розвитку інформаційної діяльності бібліотек в умовах переходу до інформаційного суспільства;
- підготовка інформаційно-аналітичних матеріалів в інтересах дослідницьких проектів, науково-технічних програм, реалізації грантових тем тощо.

Отже, мова йде не лише про створення електронних версій матеріалів наявних фондів у бібліотеці, а й про комплектування новою електронною інформацією, про набуття бібліотекою властивостей, притаманних сучасному інформаційному центру.

Бібліотеки входять в активну фазу співпраці з замовниками, поступово набувають досвіду в застосуванні нових технологій, оволодінні можливостями сучасного технологічного забезпечення. Вони освоюють методики дистанційного надання інформаційних послуг користувачам, розпочинають творення власного інформаційно-аналітичного продукту, синтезованого на базі використання наявних інформаційних масивів, набувають ознак банків інформації системи рознесених, позабібліотечних інформаційних баз для всієї мережі суспільних інститутів.

Трансформація традиційної бібліотечної діяльності, приведення її у відповідність із новими суспільними запитами інформаційного обслуговування – ці завдання постали перед бібліотечним співтовариством через стрімке поширення електронних інформаційних технологій.

Інтернет ставав серйозним конкурентом бібліотечним установам як традиційним центрам збереження всього виробленого суспільно значущого масиву інформації і, що головне, – як базі практичного використання

інформаційних ресурсів, потрібних для розвитку суспільства. Тож проблема визначення їхнього нового місця в суттєво оновлюваній інформаційній системі суспільства набувала все більшої гостроти.

У бібліотечному середовищі поки що не вироблені якісні технології відбору необхідної суспільству інформації із загальних обсягів наявного інформованості та технології сприяння процесу її ефективного використання в інтересах суспільного розвитку. Водночас об'єктивні процеси постіндустріального, інформаційного, суспільства¹ обумовлюють потребу збереження модернізованої системи бібліотечних установ – інформаційних центрів нинішнього суспільства.

Ідеться про те, що вдосконалення соціальної структури нового суспільства потребує від бібліотек поширення здобутків сучасного суспільствознавства як способу впорядкування нового рівня знання, уявлень про закономірності соціального розвитку в умовах прискорення темпів суспільного поступу. Наступне: бібліотечні установи можуть здебільшого сприяти зменшенню проблем, що постають нині перед органами державної влади, науковими установами, громадськими організаціями, бізнесом, іншими соціальними структурами в пошуку якісної електронної інформації. Це важлива обставина, зважаючи на бурхливий розвиток різної інформації, переважно низької якості, оскільки в продукуванні нової інформації кваліфіковані спеціалісти просто губляться серед захоплених інформованістю аматорів і новими можливостями спілкування людей [7]. Отже, у величезних масивах електронної інформації губляться якісні й необхідні для суспільного розвитку знання. Попри наявні пошукові системи, інші навігаційні інструменти ця проблема набирає гостроти, адже точність відбору вихідної інформації завжди є запорукою якісного процесу подальшої діяльності.

Розробка відповідних технологій і комплектування бібліотек інформацією, у тому числі електронною, що оптимально відповідатиме запитам суспільства, програмам розвитку, цілям виробничої та іншої діяльності, сприятиме прискоренню суспільного поступу, водночас підвищуючи зна-

¹ Ф. Махлуп і Т. Умесао на початку 60-х років минулого століття ввели в науковий обіг фактично одночасно в США і Японії термін «інформаційне суспільство», що окреслює цілісне поняття нинішнього етапу розвитку суспільства [Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. Princeton, 1962]. При цьому зазначена цілісність обумовлюється тим, що за межами цього поняття сьогодні прогнозується наступний етап у розвитку людства – «суспільство знань».

чення бібліотечних установ у суспільстві, розширюючи контингент користувачів. Уже сьогодні відчувається актуалізація нових запитів щодо розширення функціонального призначення бібліотечної системи, пов'язаних із зростанням потреб використання інформаційних ресурсів у суспільній практиці.

Крім наведеного вище переліку вимог до сучасних бібліотек як інформаційних центрів нового суспільства, розвиваються та набувають значущості також й інші, актуальні сьогодні спеціальні потреби, пов'язані з розвитком нових напрямів використання інформації в комунікативній практиці творчої діяльності. Ця діяльність у загальноцивілізаційному вимірі все більше визначає зміст взаємовідносин між складовими соціальної структури, насамперед у масштабі держав і націй. Тому бібліотечна діяльність у процесі розвитку сучасного суспільства все більше підпорядковуватиметься інтересам високопродуктивної, творчої праці. Від неї залежить статус держави, нації в сучасному суспільстві.

Вектори розвитку нового суспільства набувають чіткості, і найдалекоглядніші дослідники вже передбачають його наступний етап – раціональне суспільство знань.

Водночас наша національна інформаційна система нині перебуває «на критичному рівні в розвитку інформаційно-технологічного сектору, після якого починаються екстенсивні процеси щодо інформаційних ресурсів і, якщо не знайти ефективних рішень у сфері керування ними, ми можемо зазнати інформаційної кризи» [1, с. 7].

Важливо наголосити, що йдеться не лише про науково-технічну інформацію, специфіка інформаційного суспільства є визначальною і для соціокультурних явищ сучасного життя. Комунікація як обмін інформацією визначила можливість співіснування різних за кількістю та якістю людських груп, та й, загалом, стала чи не найголовнішою причиною їх тривалого існування. Домінування інформації на нинішньому етапі розвитку суспільства наближається до тотального. Людина все частіше відчуває залежність від інформації, аж до фізичної. У цьому контексті варто згадати, наприклад, що забутий вдома мобільний телефон, несправний комп'ютер чи телевізор викликають у пересічній людини дискомфорт і роздратування. Саме на врахуванні цих особливостей психіки сучасної людини, її свідомого та підсвідомого світу і вибудовуються різноманітні техніки та методики впливу

на неї. Ще однією особливістю сучасної інформації є висока, фактично миттєва, швидкість передачі її від однієї людини до іншої. Комп'ютери-зація багатьох сфер життєдіяльності суспільства та поширення Інтернету, який не дарма називають всесвітньою павутиною, дають змогу з високою вірогідністю припустити, що інформація за секунди дійде до адресата, а швидкість її відправки та отримання, з нашої точки зору, лише підсилює її ефективність.

Стаючи все доступнішими, електронні ЗМІ поступово, але впевнено перебирають пальму першості за впливом на формування громадської думки в друкованих періодичних видань: газет, журналів тощо. З іншого боку, враховуючи, що в останнє десятиліття роль друкованої книги як носія інформації поступово зменшується, а натомість на перший план виходять продукти новітніх інформаційних технологій, синхронно актуалізується проблема «переміщення знань» з «паперу» в «цифру» [26].

На думку фахівців, механізмом, який здатний забезпечити збереження культурних традицій, враховувати їх у формуванні системи освіти, науки, інформаційно-мовного простору та інших елементів духовно-інтелектуального потенціалу як у національному, так і в євроінтеграційному контекстах, може стати підвищення духовної інформаційної мобільності нації. Цей механізм реалізується у вертикальній (передача знань із покоління в покоління) та горизонтальній (творення соціально нових знань, досвіду) формах [27, с. 52–53].

Автор концепції духовної інформаційної мобільності нації С. Вовканич вважає, що вертикальна форма репродукування (передачі) традиційних знань і набутого досвіду конкретизується через сім'ю, національну освіту, культуру, ЗМІ, громадську думку тощо. Завдяки виробленню виховного ідеалу і ціннісних орієнтацій, норм поведінки формуються історична пам'ять, духовність, національна свідомість, менталітет народу, створюється базовий (ресурсний) рівень культури, знань і досвіду. Передача інформації від покоління до покоління сприяє вертикальній ідентифікації людини на основі одержаних від навколишнього середовища знань, засвоєння традицій, звичаїв тощо. Тобто діють вертикальні генно-етно-середовищні механізми впливу – ті внутрішні та зовнішні інформаційні чинники, які творять пізнавальне духовно-інтелектуальне національне середовище й відповідне інформаційне поле впливу (навчання, виховання, наслідування тощо).

Горизонтальну форму продукування (творення) нових знань і модерної практики (на рівні одного покоління чи особи) реалізують системи вітчизняної науки, різні структури національних інноваційних центрів, творчо-інтелектуальні організації, пошукові групи.

Горизонтальна форма продукування забезпечується розширенням спектра інформаційних послуг і продуктів, які бібліотеки пропонують населенню. На зміну власне бібліотечному, або бібліографічному, обслуговуванню, тобто видачі документів або бібліографічних відомостей про них, приходять нові форми передачі інформації, здатні замінити першоджерела і заощадити час користувача. Значна увага приділяється створенню фактографічних баз даних із соціальних, правових, економічних питань щодо підприємницької діяльності чи культурного життя. Електронні технології дають змогу реалізувати комплексний підхід до вирішення інформаційних завдань, у результаті якого споживач може отримати повний комплект різноманітних інформаційних матеріалів, включаючи мережеві й інтернет-ресурси з питання, що його цікавить.

Отже, базова інформаційна функція бібліотек не лише пов'язана із забезпеченням універсального доступу до інформаційних ресурсів суспільства, а й набуває ресурсно-оцінного і ресурсно-орієнтувального характеру. Орієнтація в інформаційних ресурсах – оцінка інформаційних ресурсів – доступ до інформаційних ресурсів – така формула реалізації інформаційної функції бібліотек у сучасних умовах. Це, насамперед, лежить в основі тих інноваційних перетворень у змісті, організації, технології, формах і методах інформаційної діяльності бібліотек, які ми спостерігаємо сьогодні, і головне, у її кінцевих соціально значущих результатах.

Характерна для інформаційного суспільства тенденція розвитку технократичної парадигми в суспільній свідомості і пошуки альтернативи цьому процесу дають змогу по-новому подивитися на роль бібліотечних та інших установ, що зберігають інформацію та організують доступ до неї, у зміцненні національної самосвідомості суспільства.

Роль бібліотечних установ набуває істотного значення з огляду на їхній ще з радянських часів традиційно помітний вплив на масове інформування населення, їхню здатність забезпечити доступ до сучасних інформаційних ресурсів практично всіх верств населення; збереження серйозної організаційної структури та матеріальної бази; залучення інформаційно-аналітич-

них центрів бібліотек до надання допомоги різним соціальним та державним інститутам у високопродуктивному використанні інформації [28].

Крім того, важливими конкурентними перевагами бібліотек є системність, фундаментальність та науковість, що визначають авторитетність бібліотечних установ, які гарантують користувачеві якість свого інформаційного продукту. Інша важлива риса, яка характерна бібліотечним установам, це їх незалежність. Через це сучасна бібліотека може претендувати на експертний статус. Бібліотеки поступово стають системоутворювальним компонентом соціально-культурної інфраструктури, формуючи навколо себе особливе культурне та інформаційно-комунікативне середовище і, у такий спосіб, перетворюючись із книгозбірень на центри формування громадської думки, сприяючи, зокрема, зміцненню національної самосвідомості суспільства [29, с. 148–149].

Обидва рівні підвищення духовної інформаційної мобільності нації – як вертикальний, так і горизонтальний – сьогодні здатні забезпечити саме бібліотеки. У зв'язку з реалізацією вертикальної форми передачі традиційних знань набуває нового звучання одна з базових функцій бібліотек – меморіальна, вона стосується збору і зберігання інформації на документальних носіях. Навіть найменша книгозбірня виступає так чи інакше локальним хранителем колективної пам'яті людства і цим визначається її роль у загальнокультурному розвитку. Причому бібліотека бере активну участь також у процесах ретрансляції культури, тобто передачі колективної пам'яті від людини до людини, від покоління до покоління, що багато в чому зближує її зі сферою освіти. Меморіальна і ретранслявальна (освітня) функції бібліотек найповніше реалізуються в краєзнавчій роботі, у контексті процесу музеєфікації [26] бібліотек, а також формування системи інформаційної підтримки освіти.

Умовами інтеграції наукових і культурних закладів є добровільне об'єднання учасників інформаційних ресурсів та технологій, формування організаційно-структурної єдності, що потребує функціональних трансформацій, управлінських інновацій, розвитку стратегій професійної комунікаційної взаємодії фахівців бібліотек, архівів, музеїв, інформаційних центрів тощо².

² Детальніше див.: Половинчак Ю. Бібліотечні об'єднання як чинник формування єдиного бібліотечного простору. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2014. Вип. 39. С. 58–68.

Отже, на сучасному етапі суспільних перетворень у використання наявної у суспільстві інформації для прийняття ефективних рішень і їх реалізації, закладається весь комплекс умов подальшого розвитку суспільства, значною мірою задаються темп і характер його еволюції. Цим, на думку експертів [30], і буде визначатися місце України в загальноцивілізаційній ієрархії.

Якість інформаційного супроводу здійснюваних перетворень насамперед залежатиме: по-перше, від наявних запасів потрібної інформації, тобто від місткості інформаційних баз, на яких ґрунтується розвиток суспільства; по-друге, від здатності та можливості творити власну і кваліфіковано адаптувати необхідну інформацію з глобального інформаційного простору, тобто від рівня розвитку інформативного середовища; по-третє, від наявних можливостей та механізмів керування інформацією, – від кожної з цих трьох основних складових, що в сукупності і становить соціальний інформаційний ресурс суспільства. Якість цього ресурсу визначається як самостійним значенням кожної з його складових, так і факторами їх взаємовпливу, що можуть значно збільшувати або ж зменшувати його опосередковану дієвість. Саме соціальні інформаційні бази визначають зміст, характерні особливості, самобутність нації, держави, суспільства і є основою збереження його автентичності й потенціалу для розвитку в умовах, що змінюються.

Ускладнення структури інформаційних ресурсів, прискорене зростання їхніх обсягів, на думку Ю. Половинчак, актуалізують завдання вдосконалення методик оновлення, удосконалення методів обробки й аналізу інформації, введення в суспільний обіг матеріалів національних інформаційних фондів. Бібліотечні, архівні, музейні та інші центри зберігання інформаційних ресурсів удосконалюють роботу, пов'язану з введенням в обіг дедалі ширших пластів своїх інформаційних фондів: реалізують різноманітні проекти з реферування, підготовки інформаційно-аналітичної продукції в режимі «інформація на базі інформації», розгортають аналітичні дослідження на актуальну суспільно важливу тематику, що базуються на ефективному використанні широких інформаційних масивів наявних фондів, удосконалюють дистантні форми обслуговування користувачів.

Створення й поширення відповідного інформаційно-аналітичного продукту через мережу бібліотечних сайтів забезпечить умови для ефективного задоволення суспільного запиту на якісний інформаційний продукт,

що відповідатиме суверенним інтересам української держави і суспільства. Найповніше і чітко вимоги до інформаційно-аналітичного продукту відображені у положеннях Кодексу етики бібліотекаря УБА – «дотримуємося нейтральності й неупередженої позиції щодо збирання та організації доступу до інформації і надання послуг, розмежовуємо професійні обов'язки і власні інтереси, прагнемо до того, щоб особисті переконання не заважали вільному доступові користувача до інформації». Виходячи з цих вимог, експертні матеріали мають створюватися на основі опрацювання якомога ширшого кола різноманітних джерел, які створюють інформаційну модель конкретного суспільно значущого явища.

Науковий підхід до обробки інформації з використанням широкого спектра відповідних методологічних принципів є запорукою об'єктивності інформаційно-аналітичного продукту і дозволяє уникнути впливу суб'єктивних орієнтирів дослідника на кінцевий результат. Водночас вирішальне значення має фаховий рівень пошуку, відбору і адекватної оцінки первинних джерел інформації. Запорукою якісного підбору матеріалу має стати послідовний моніторинг інформаційного простору, експертного середовища для визначення основних тенденцій подання інформації й актуальних соціально-політичних і економічних трендів.

Очевидний шлях підвищення ефективності використання електронної інформації – створення відповідних інформаційних систем, здатних надійно зберігати інформацію і забезпечувати її цілеспрямоване використання.

Важливим елементом ефективного використання національних інформаційних ресурсів стало оцифрування інформаційних масивів на всіх наявних видах носіїв як перспективний шлях розвитку й організації використання інформації, формування електронних бібліотек та інших форм відкритого доступу до інформаційних ресурсів. Електронні бібліотеки, які, як правило, є структурною складовою великих бібліотечних закладів, можна назвати концентрованою формою утвердження електронних технологій у бібліотечній сфері. Їх створення й розвиток сприяють розширенню доступу користувачів до суспільно важливої інформації, адекватному інформаційному представленню національних інформаційних ресурсів у сучасному глобальному світі, виробленню експортного інформаційного продукту.

Конференція європейських національних бібліотек (CENL) серед основних завдань на сучасному етапі визначає збереження, накопичення

й ефективне використання різнорідних колекцій електронних документів, що мають бути доступними в зручному для користувачів вигляді через глобальні мережі передавання даних, а також підтримку при цьому інтересів виробників і споживачів інформації щодо дотримання авторських прав [31].

ІФЛА визначає електронну бібліотеку як організацію, що здійснює доступ до світових знань і культури та стає спеціальним навчальним середовищем [32]. Отже, електронні бібліотеки є перспективними формами складних розподілених інформаційних систем і розглядаються як основа створення глобального розподіленого сховища знання. З точки зору технічної реалізації [33, с. 45–49] інформаційної системи інтеграція передбачає об'єднання даних, додатків (програмного забезпечення) і людей (виконавців). Щодо процесу використання та організації доступу до електронних бібліотек це означає об'єднання всіх доступних електронних колекцій в єдину (можливо, «віртуальну») електронну бібліотеку.

Системи електронних бібліотек, які є сьогодні, можна визначити як інформаційні, тобто системи збереження, обробки і передавання даних, що підтримують саме електронні документи (ресурси) різного типу. Нарешті, важливим моментом сучасного поняття «електронна бібліотека» є те, що такі системи працюють у глобальних інформаційних мережах передавання даних [34]. Серед характерних особливостей електронної бібліотеки – її мозаїчний характер (електронна бібліотека не є єдиним цілим), побудова на технології для зв'язку ресурсів багатьох ЕБ та інформаційних служб. При цьому, об'єднуючи низку електронних бібліотек та інформаційних служб, вона є «прозорою» для кінцевого користувача. Фонди електронної бібліотеки не вичерпуються тільки ідентифікаторами документів-об'єктів, вони містять електронні об'єкти, які не можуть бути представлені або поширюватись у друкованій формі. Мета електронної бібліотеки – забезпечення універсального доступу до даних та інформаційних служб.

Отже, із цілої низки дефініцій, що так чи інакше відображають суть цього нового феномену, найбільш адекватною видається така: електронна бібліотека – це розподілена інформаційна система, що забезпечує надійне зберігання й ефективне використання різнорідних колекцій електронних документів (текст, графіка, аудіо, відео тощо), доступних у зручному для користувача вигляді через глобальні мережі передачі даних.

Створення й використання електронних бібліотек реалізується через накопичення, зберігання, облік і структурування електронної інформації; організацію навігації в усьому інформаційному просторі, доступному через певну електронну бібліотеку; забезпечення ефективного доступу до неї будь-якого числа користувачів через телекомунікаційні мережі, а також через навчання користувачів. Створення електронних бібліотек – досить масштабне завдання, що потребує об'єднання зусиль фахівців інформатики, обчислювальної техніки, інформаційних та комунікаційних технологій, бібліотечної, архівної, музейної справи тощо.

Нині є велика кількість систем у галузі електронних бібліотек, які варіюються від систем репозиторіїв (сховищ) до складних систем, заснованих на нових технологіях. Аналіз бібліотечних систем [35] показує їх різноманітність на кількох рівнях: на рівні інформаційної моделі, яку вони забезпечують; на рівні архітектури, яку ці системи підтримують; на рівні підтримки користувачів (і груп користувачів); на рівні функціональних можливостей електронних бібліотек. У результаті цієї гетерогенності дуже складно інтегрувати електронні бібліотеки, порівнювати їх, не кажучи вже про оцінювання або еталонне тестування таких систем.

Електронна бібліотека має забезпечувати зберігання інформації в цифровій формі практично необмежений час та розширення доступу до унікальних видань і надання всім зацікавленим споживачам якісно нових можливостей роботи з великими обсягами інформації. До таких, наприклад, можна віднести послідовний, вибіркоковий або паралельний перегляд безлічі документів; багатоаспектний пошук у всьому обсязі збереженої в цій електронній бібліотеці інформації (у тому числі різноманітної) з використанням як формальних ознак, так і лексики природної мови; копіювання необхідних документів або їх фрагментів; створення власних документів і, нарешті, виробництво нового знання [36, с. 17–28].

Серед переваг електронних бібліотек можна назвати той факт, що вони здатні забезпечити міграцію електронної інформації в умовах постійного розвитку обчислювальної техніки і програмних засобів, а також вдосконалений сервіс, який вже сьогодні доступний користувачам. Ось, наприклад, індивідуальне обслуговування, засноване на «профілях користувачів», у яких відображені інформаційні потреби користувачів або є спеціальна система пошуку інформації, керована користувачем для полегшення процесу ухва-

лення рішення щодо релевантності документів; наявність кооперативної інфраструктури, що дає змогу групам користувачів виробляти індексування та оцінку документів з певних тем; можливість спільного використання певної інформації, що значно спрощує завдання фізичного дублювання мало використовуваних матеріалів, а також забезпечує доступ до унікального документа, для роботи з яким раніше потрібно було приїхати до сховища, де він зберігається; здійснення інформаційного пошуку кількома мовами або запитамі в багатомовних базах даних, багатомовний інтерфейс.

Становлення електронних бібліотек, оцифрування культурної спадщини та накопичення цифрового контенту є як однією з основних тенденцій у сучасній культурі, так і об'єктивною умовою розвитку глобальної інформаційної цивілізації. Для України в цьому контексті важливий і цікавий світовий та європейський досвід, і, зокрема, з огляду на перспективи долучення до глобальних проєктів.

Важливу роль у збереженні культурних досягнень людства відіграє заснована в 1992 р. Всесвітня організація ЮНЕСКО. Зважаючи на розуміння труднощів із забезпеченням збереження та доступу до документальної спадщини була створена програма «Пам'ять світу» (Memory of the World Programme) [37]. «Пам'ять світу» – це документальна спадщина (документована колективна пам'ять народів світу), частина світової культурної спадщини, що дає змогу простежити еволюцію думок, відкриттів і досягнень людства для нинішнього і майбутніх поколінь. У рамках програми забезпечується визнання документальної спадщини, яка має міжнародне, регіональне й національне значення, ведеться реєстр цієї спадщини, здійснюється підтримка забезпеченню збереження і недискримінаційного доступу. Ця діяльність передбачає сприяння використанню в Інтернеті цифрових копій і каталогів, а також публікацію і поширення книг, компакт-дисків та іншої продукції.

На основі контракту, укладеного з Міжнародною федерацією бібліотечних асоціацій (ІФЛА), було здійснено підготовку загальних керівних принципів програми збереження, а також силами ІФЛА та Міжнародної ради архівів – складання списків безповоротно втрачених бібліотечних колекцій та архівних фондів і списку бібліотек та архівних сховищ, що перебувають під загрозою зникнення, та всесвітнього списку національної кінематографічної спадщини.

Отже, беручи участь у процесах збору, зберігання, виробництва, поширення й використання загальнодоступної інформації, бібліотеки об'єктивно сприяють перетворенню її на цінний суспільний продукт – національний ресурс, від якого залежить стійкий розвиток суспільства. Причому роль бібліотек у зберіганні національних інформаційних ресурсів і забезпеченні суспільного доступу до них, з урахуванням використання інтернет-технологій, на думку експертів, неухильно зростатиме.

Зважаючи на домінування документованих знань серед продуктів інформаційного суспільства та їх ключове значення для підтримки функціонування й розвитку виробничих, управлінських, наукових, освітянських і культурологічних структур, фахівці прогнозують суттєве підвищення ролі бібліотек як інституту, що забезпечує кумуляцію, обробку, зберігання та використання цих знань [38]. Із посередника між виробниками інформаційних ресурсів та користувачами сучасна книгозбірня трансформується в системоутворювальну ланку інформаційної сфери, стає каталізатором інформаційних процесів. Розвиток комп'ютерних мереж посилюватиме інтеграційні тенденції, що сприятиме об'єднанню бібліотек та інших інституцій, які беруть участь у створенні інформаційних ресурсів, у інфополіси, що спеціалізуються не лише на традиційних для бібліотек кумуляції, обробці та використанні інформації, отриманої в процесі науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності суспільства, а й на продукуванні нових знань на базі цієї інформації [39].

У цьому контексті важливою є діяльність бібліотек зі збереження цифрової спадщини інтерактивного простору, зазначає Ю. Половинчак [40]. По-перше, бібліотеки, зокрема національні, мають статусне значення як символи державної незалежності і культурної самобутності нації. По-друге, вони орієнтовані на здійснення меморіальної функції, адже, формуючи фонди, покликані максимально вичерпно відображати духовно-інтелектуальні здобутки нації, її колективну пам'ять та забезпечувати потенціал її постійного розвитку. Такий погляд на бібліотеки знайшов відображення в наукових дослідженнях – осмислення національних бібліотек як соціального інституту, завданням якого є забезпечення спадкоємності національної ідентичності [41, 42, 43], так і з точки зору концепції соціальних інформаційних баз, що охоплюють свідомо виготовлену й організовану за принципом доцільності інформацію поступального розвитку нації [44].

Одним з напрямів такої діяльності книгозбірень є реалізація ними кумулятивної функції, причому зростання кількості та якості мережевих документів у всьому світі актуалізували завдання акумуляції, зберігання і забезпечення доступу до інформації, створеної у цифровому форматі. Важливим аспектом проблеми є той факт, що частина електронних документів, які часто не мають друкованих аналогів, може становити історичну, культурну чи наукову цінність. При цьому застосовування традиційних прийомів і методів формування та використання фондів до мережевих документів видається малоефективним з огляду на принципово іншу природу і характеристики цих документів. Якщо для традиційного бібліотечного фонду механізми надходження документів (обов'язковий примірник, придбання, книгообмін) визначені і регламентовані, то аналогічні процеси відбору мережевих документів визначаються різними бібліотеками й архівними установами ситуативно, виходячи з технічних, фінансових та інших аспектів. Фахівцям зі збереження доводиться мати справу з документом, що не має фіксованого фізичного обсягу і лінійної структури, зміст і обсяг якого може змінюватися протягом часу, а з огляду на гіпертекстуальну множинність зв'язків між мережевими документами, часто ускладнено навіть виявлення ознак, що визначають його національну належність. Значна група проблем, що виникають при вирішенні завдань збереження електронних документів, пов'язана із їх залежністю від програмних і апаратних засобів, термін актуальності яких коливається в межах 10 років.

Показово, що однією з проблем, яка порушувалася бібліотечними фахівцями під час Всесвітнього бібліотечного та інформаційного конгресу ІФЛА у 2016 р., було об'єднання зусиль для збору цифрових даних і забезпечення легкого доступу громадськості до них як питання цілісності, збереження текстів, що генеруються людством, максимально повними та неушкодженими як матеріалів і джерел для дослідників. Фахівці наголошували, що існує загроза дослідженню та вивченню історії та сучасного світу у випадку зникнення чи змін матеріалів, створених у цифровому вигляді. Не виключалася навіть можливість «цифрових темних віків». Одночасно проблема артикулювалася як така що визначає «майбутнє бібліотек і світу» та підкреслювалася відповідальність сучасних фахівців перед майбутніми поколіннями в питанні збору і збереження контенту, створеного в цифровому форматі. «Чи можемо ми написати точні історії світу, якщо

створений «в цифрі» контент зникне?» – так стояло питання при обговоренні [45, 46]. Отже, бібліотеки, беручи на себе відповідальність за те, щоб опубліковані документи незалежно від формату були збережені й доступні в подальшому, почали роботу над створенням інструментів і технологій для збору, реєстрації та архівування інтернет-ресурсів для їх довгострокового зберігання. Отже, акумуляція цифрової спадщини ставить завдання збору в умовах інформаційного вибуху, що, своєю чергою, актуалізує необхідність перегляду принципів, об'єктів відбору та збереження, вироблення нових технологічних і методологічних підходів. Нині для відбору й збереження документів «першого вебу», тобто одностороннього потоку інформації через веб-сайти у форматі «автор – читач», підходи більш-менш вироблені [47, 50]. Проте проблема збереження документів, згенерованих в інтерактивному інформаційному просторі соціальних медіа, що характеризуються нелінійністю, мультиформатністю, гіпертекстуальністю, незавершеністю, колективним авторством, ставить перед документознавцями, архівістами, комунікативістами нові виклики. Згадана відмінність між документами, щодо яких стоїть завдання їх акумуляції, може бути описана і як відмінність електронних інформаційних ресурсів, що представлені в мережі Інтернет як закінчений інформаційний продукт, та динамічних інтернет-документів, що є результатом діяльності користувачів мережі і частка яких у мережевому документному потоці постійно зростає [51].

Експонентне зростання кількості інформації, продукованої в цифровому вигляді, яка не має аналогових варіантів, визначає її збереження як надскладне завдання, для вирішення якого поки що немає повних фінансових чи технічних відповідей. У зв'язку з цим доводиться визнавати обмежені можливості найпотужніших бібліотек, як, скажімо, у випадку заявленого проекту Бібліотеки Конгресу США зі створення архіву всіх публікацій (твітів) соціальної мережі Twitter, реалізацію якого цей лідер бібліотечних технологій був змушений переглянути вже до кінця 2017 р. Бібліотека Конгресу відмовилася від початкової стратегії вичерпного архівування. Згідно з новим підходом бібліотека прийматиме на зберігання Twitter-повідомлення лише вибірково, відповідно до політики комплектування, тобто ті, які мають суспільний інтерес. Наведений приклад ілюструє як масштабність поставлених завдань та важливість вироблення дієвих підходів до їх вирішення, так і практичну неможливість реалізувати

вичерпний чи хоча б максимальний збір цифрових матеріалів за наявних ресурсів і технологій. Цей висновок актуалізує визначення підходів до архівування мережевих інформаційних ресурсів: вибіркове збирання інформації за критеріями суспільної, наукової, історичної або культурної цінності; архівування національних сегментів мережі Інтернет – «мережевої україніки».

Аналізуючи існуючі проекти, окрім згаданої вище ініціативи Бібліотеки Конгресу, можна згадати проект зі збору контенту соціальних мереж для веб-архіву уряду Великої Британії (UK Government Web Archive) і забезпечення його довгострокової збереженості як офіційних державних документів, а також наміри національних архівів США забезпечити до 2020 р. архівацію матеріалів соціальних мереж. Це дає підстави зробити висновок про реалізацію нині проектів, націлених, насамперед, на збирання й депонування офіційних сторінок соціальних медіа як нового виду інформації державних органів. Одночасно існує величезний пласт інформації, що відображає сучасні соціокультурні процеси, але залишається поза рамками офіційного дискурсу і, загалом, становить не менший інтерес для дослідників різних напрямів. Оскільки такі характеристики інтернет-комунікації, як мультимедійність, інтерактивність, глобальність істотно посилюють її вплив порівняно з традиційним медійним дискурсом, соціальні мережі мають властивість проявляти і консолідувати інформацію, впливаючи на формування думок, поглядів, настроїв. Створюється загальний вимір буття різних груп, який реалізується через культурні практики переживання й створення (співтворення) традицій, звичаїв, норм поведінки, способів мислення і розуміння навколишнього світу і себе в ньому.

Сьогодні можна говорити про те, що паралельно з офіційними каналами трансляції національного нарративу як способу буття тексту і пам'яті (соціальної, культурної – колективної, що принципово в цьому випадку) активно розвиваються неформальні канали на основі сучасних соціальних медіа. У цьому разі концепція національного нарративу як значущої розповіді нації про себе розширюється і включає не лише інституціалізовані, впорядковані соціальні інформаційні бази, а також і неструктуровану інформацію приватного порядку та вироблені на її основі колективні уявлення про минуле й майбутнє групи. Тож оскільки інтерактивне інформаційне середовище інтенсифікує та трансформує соціальні практики, сприяє продукуванню

нових, питання відбору ресурсів, що відображають зазначені практики, лежить у площині реалізації кумуляційної функції бібліотек.

Українські бібліотекознавці вже порушували у фаховій літературі цю проблему. Зокрема, Д. Карпюк, міркуючи над структурою електронних ресурсів соціальних медіа як об'єкта депонування, не обмежується інформацією офіційних сторінок, пропонує кумулювати ресурси, що так чи інакше висвітлюють особисті погляди та публічну діяльність або досягнення українських політичних, громадських діячів, науковців, діячів культури та мистецтва; урядових, громадських, науково-дослідних організацій чи об'єднань; ресурси з певних галузей знань українською мовою, або ресурси, авторами яких є українці, українські установи, заклади, організації та об'єднання, або іноземні організації, предметом діяльності яких є Україна; ресурси наукових видань, телевізійних чи радіопрограм [51]. Такий підхід, на нашу думку, сприятиме повнішому та репрезентативному формуванню мережевої інтерактивної україніки. Водночас чітка прив'язка до авторства як критерію відбору не враховує полілогічний характер соціальних медіа, соціально активні учасники яких здатні впливати на суспільно-політичну ситуацію, створюючи «інформаційно пасіонарне» ядро. Очевидно, що такими інформаційними вузлами здатні стати сторінки впливових та авторитетних учасників соцмереж, – так званих лідерів думок (opinion leader) – медійних персон, які мають істотний вплив на думки і світогляд інших людей, здатні впливати чи навіть формувати громадську думку. Отже, логічним видається кореляція пропонованого Д. Карпюком підходу, де визначальним критерієм є авторство в комунікативному контексті. Ідеться про специфіку соціальних медіа, де важливі не стільки офіційний статус учасника комунікації і навіть не статистичні дані щодо аудиторії, а, у силу інтерактивності як ключової ознаки, встановлювані зв'язки та генеровані смисли. Відповідно, перспективними з наукової точки зору об'єктами депонування можуть стати сторінки соціальних медіа, що виступають свого роду комунікативними хабами й акумулюють значний матеріал, що висвітлює важливі соціокультурні процеси [42].

Окрім проблеми визначення об'єктів депонування, актуальним залишається питання стратегій відповідної діяльності. Сьогодні можна говорити про напрацювання різними бібліотеками кількох підходів. Серед найпоширеніших – автоматичне «захоплення» контенту, тобто процес

фіксації електронних документів мережі в певний проміжок часу, що здійснюється пошуковими роботами, які аналізують змістове наповнення ресурсу з подальшим занесенням посилань на нього в індексну базу. Інший підхід – аналітичний. Йому характерне визначення тематики та джерел з подальшим відбором, систематизацією та попереднім аналізом зафіксованих матеріалів – відповідна практика напрацьовується, зокрема, інформаційно-аналітичними підрозділами НБУВ [48]. На аналітичному підході базується також і стратегія Національної бібліотеки Австралії, у якій відбір веб-ресурсів для депонування здійснюється персоналом бібліотеки на основі аналізу змісту та визначення цінності [53].

Ще один підхід можна описати як модеруючий, за якого бібліотека визначає тематику, формат інформації, створює відповідні майданчики (сайти або сторінки), де може бути опублікований користувацький контент, та звертається із закликом до користувачів про потребу в такій інформації. Як успішний приклад такого підходу можна назвати проект віртуального архіву Європейської цифрової бібліотеки, присвячений подіям Першої світової війни «Europeana 1914–1918». Він містить, серед інших, тисячі об'єктів, які надали приватні особи із сімейних архівів, а організатори передбачили можливість завантаження матеріалів, пов'язаних з цією темою із сімейних архівів. В українській практиці установами пам'яті такий підхід також застосовується. Наприклад, меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія Терору» зібрав світлини та артефакти, що пов'язані з подіями Євромайдану. Під час реалізації проекту було отримано понад тисячу фотодокументів з різних куточків України.

На сучасному етапі рано говорити про вироблення єдиної універсальної стратегії кумуляції цифрової спадщини інтерактивного простору. Всі названі підходи – автоматичний, аналітичний, модеруючий – мають як свої переваги, так і недоліки. Очевидно, що оптимальним є поєднання різних підходів, виходячи із специфіки матеріалу, що потребує архівування та збереження.

Загалом діяльність книгозбірень, спрямована на кумуляцію інформації, виходячи з особливостей інтерактивного інтернет-контенту, дає змогу розв'язувати проблеми дослідницького характеру, а саме, – пошук способів комплексного аналізу мультимедійного представлення тексту, інтерактивної діяльності комунікантів, здійснення впливу, застосування комуні-

кативних стратегій, аж до виявлення характеристик культурних доміант певного інформаційного середовища. Сучасні підходи, через принципову неможливість забезпечити повноту архівування в інтерактивному інформаційному середовищі, передбачають виокремлення інформаційних потоків як циркулюючої культурної інформації, яку використовують суб'єкти інформаційної взаємодії, як засобів соціальної діяльності, виходячи з принципів значущості, інформативності, репрезентативності, релевантності, а також розробку інструментарію збору та аналізу даних, які узгоджуються з медійною специфікою онлайн-дискурсів.

Практична участь бібліотек у суспільних перетвореннях пов'язана також із сучасними процесами формування дієвої системи стратегічних комунікацій, яка визнається основним інформаційним механізмом просування цілей держави. Цим проблемам дедалі більше уваги приділяють українські науковці. Так, Г. Почепцов у своїй праці дослідив питання стратегічних комунікацій у політиці, бізнесі й державному управлінні [54]. Колектив авторів на чолі з В. Горбуліним визначає стратегічні комунікації як рамковий підхід до впровадження окремих заходів із протидії дезінформації та інформаційній агресії [55]. Поняття й сутність стратегічних комунікацій у сучасному українському державотворенні розглянуто в публікації О. Кушнір [56]. Основні характеристики стратегічних комунікацій дає С. Соловійов [57] і досліджує їхню роль у реалізації реформ [58]. Стаття А. Баровської присвячена стратегічним комунікаціям НАТО [59], В. Ліпкан здійснив експертний аналіз проекту «Стратегії розвитку ефективних комунікацій у ЗСУ» [60] та проаналізував роль стратегічних комунікацій у протидії гібридній війні проти України [61]. С. Гуцал розглядає публічну дипломатію в контексті стратегічних комунікацій [62], Д. Дубов та А. Баровська досліджують організаційно-правові проблеми впровадження системи стратегічних комунікацій в Україні [63]. Заслугує на увагу аналіз Є. Тихомірової досвіду ЄС щодо протидії російській пропаганді [64]. Водночас роль наукових бібліотек, зокрема їх аналітичних підрозділів, у розвитку стратегічних комунікацій у науковій літературі майже не розглядається. Частково, унаслідок застарілих поглядів на бібліотеку як лише книгозбірню, а не інформаційний центр. Крім того, тема вдосконалення страткому не набула необхідної актуальності в суспільстві, а в трактуванні визначення стратегічних комунікацій спостерігається звуження переліку їх можливих суб'єктів.

Принаймні роль бібліотек у цій системі за офіційними документами простежити не вдалось. Хоча, з огляду на досвід співпраці аналітичних підрозділів НБУВ з органами державної влади, можемо говорити про доцільність залучення їх до розвитку системи стратегічних комунікацій.

Серед основних напрямів взаємодії наукових бібліотек і органів державної влади з розвитку системи стратегічних комунікацій пропонуються такі:

– Наукові бібліотеки можуть стати складовою механізму моніторингу відкритих джерел інформації для потреб стратегічних комунікацій. Так, аналітичні підрозділи НБУВ давно вже проводять тематичні моніторингові дослідження за матеріалами інтернет-ресурсів на замовлення органів державної влади, які допомагають управлінським структурам у комплексному аналізі ситуації, виявленні закономірностей суспільного розвитку, виробленні доцільних і обґрунтованих пропозицій для прийняття відповідних рішень у сферах державного управління.

– До принципів розвитку системи стратегічних комунікацій належить побудова зворотного зв'язку, врахування думок і реакцій цільової аудиторії на меседжі та конкретні події. Саме послідовне втілення цього принципу дасть змогу державі вчасно діагностувати наростаючі проблеми, коригувати власні інформаційні акції. І тут бібліотека може відіграти свою роль точки доступу до суспільно важливої інформації. Аналітичні підрозділи НБУВ мають подібний досвід роботи в межах міжнародного проекту за підтримки USAID «Програма сприяння парламенту України: Програма розвитку законотворчої політики» (ПСП II), що завершився 31 липня 2013 р.

– Інформаційно-аналітичні структури часто виступають проміжною ланкою в системі комунікацій між громадянами і владою. Отримуючи інформацію від органів державної влади, вони доносять її споживачам без викривлень, зумовлених упередженістю, заангажованістю, гонитвою за сенсаційністю тощо (властивих ЗМІ). Аналітичні підрозділи НБУВ широко практикують делегування власних кореспондентів на прес-конференції державних і політичних діячів, засідання громадських та політичних організацій тощо. Це дає змогу аналізувати та висвітлювати події оперативного, без зайвих проміжних етапів і впливу додаткових інформаційних шумів.

– Сучасна віртуалізація багатьох сторін суспільного життя, можливість спілкування в режимі реального часу з політиками, членами уряду, експертами і пересічними громадянами (соціальні медіа, прями ефіри з засідань,

інтернет-конференції тощо) наближають аналітика до процесу підготовки, обговорення та прийняття управлінських рішень, що не лише пришвидшує підготовку аналітичного матеріалу, а й дає можливість безпосереднього виходу на об'єкт дослідження, сприяє підвищенню якості аналітичного матеріалу, ефективності роботи інформаційно-аналітичних структур загалом. Отже, аналітичні підрозділи бібліотек мають змогу оперативно реагувати на суспільні процеси та мінімізувати викривлення інформації.

– Важливо не лише формально налагодити механізми прямого й зворотного зв'язку (прес-конференції, гарячі лінії, громадські обговорення тощо), а й забезпечити єдине (однакове) розуміння вживаних понять і значень. Складність рішень та текстів, які є результатом роботи органів влади, – законів, постанов, інших нормативно-правових актів є передумовою виникнення недовіри громадян до влади загалом. Мова нормативно-правових актів є одним з потужних бар'єрів відчуження між державою, що вимагає виконання актів, та громадянами. Низка проектів аналітичних підрозділів НБУВ створювались у співпраці з прес-службами органів державної влади і були спрямовані як на інформування читачів з актуальних проблем, так і донесення громадської думки до представників влади [65].

У формуванні затребуваних суспільством нарративних продуктів для системи стратегічних комунікацій України істотні можливості мають традиційні національні інформаційні центри – бібліотечні установи. У них, по-перше, зберігається інформаційний, у широкому значенні цього терміна ресурс, який напрацьований минулими поколіннями українського народу. У цих інформаційних центрах також акумулюється суспільно важлива друкована та електронна інформація сьогодення.

По-друге, передові бібліотечні установи розвивають технології обслуговування користувачів, сприяють роботі з підготовки нарративних інформаційних продуктів, виходячи:

- із характерних особливостей розвитку сучасної інформаційної сфери;
- із потреб суспільного розвитку;
- із специфіки організації інформаційного протистояння в нинішній гібридній війні.

Враховуючи сказане вище, на мотивацію користувачів бібліотеки здійснює вплив процес формування сучасного інформаційного середовища – «національної системи інформаційних ресурсів, яка припускає поступове

перетворення різноманітних інформаційних продуктів у зручний для використання вигляд, їх збереження і передачу за допомогою комп'ютерних мереж. По суті, це повинен бути розподілений банк даних і знань з різних галузей виробництва, науки, культури» [66].

Завдання аналітичних підрозділів наукових бібліотек щодо участі у формуванні та розвитку системи стратегічних комунікацій:

– науковим бібліотекам не варто чекати, доки будуть прийняті державні рішення щодо залучення їх у систему стратегічних комунікацій. Необхідно продовжити переорієнтування бібліотечного маркетингу на читача і активніше пропонувати й просувати власні інформаційні сервіси й послуги. Зокрема, і орієнтовані на таких користувачів, як органи державної влади. Загальновизнаною в науковій літературі з бібліотечної справи є думка про важливість сучасних бібліотечних онлайн сервісів, що дають шанс на життя науковим бібліотекам. Додамо, – також і шанс трансформуватися в центри інтелектуальної переробки інформації;

– перед бібліотеками стоїть завдання забезпечити швидкий і зручний онлайн доступ користувачів до цифрової інформації, що потребує вирішення цілої низки проблем: перерозподіл кадрів і їх навчання, оцифрування фондів, технічне й технологічне переоснащення і таке інше – це можливо за умови, що бібліотеки зможуть стати потрібними окремій громаді, суспільству загалом, і владі, зокрема. Бібліотека має пропонувати себе: свої сервіси, зручність, комфорт, оперативність, надійність, стабільність, компетентність. Тобто те, що завжди вміла найкраще – зберігати інформацію, працювати з нею, надавати до неї доступ;

– величезне значення має маркетинг і піар. Завдяки їм, як показує зарубіжний досвід, амбіційний план розвитку бібліотеки може зацікавити не лише її працівників, а й громаду, спонсорів, благодійників, органи державної влади та самоврядування;

– предметом подальших досліджень фахівців з соціальних комунікацій мають стати проблеми, що стоять перед Україною в контексті подальшого розширення діалогу, співробітництва та координації дій з міжнародними партнерами у сфері стратегічних комунікацій, адаптації їх досвіду до українських реалій, розвитку механізмів взаємодії органів державної влади та суб'єктів гуманітарної сфери, інститутів громадянського суспільства як складової системи стратегічних комунікацій.

Позитивний досвід співпраці СІАЗ НБУВ із РНБО України з питань інформаційної безпеки свідчить про значний потенціал аналітичних підрозділів бібліотек у розвитку системи стратегічних комунікацій в Україні. Зокрема, ідеться про можливості моніторингу та аналізу актуальних проблеми суспільства на базі відкритих джерел інформації, фондів бібліотеки для потреб державних органів та, з іншого боку, поширення суспільно важливої інформації серед населення, розширення вільного доступу до неї користувачів бібліотеки.

Вочевидь, для регулювання суспільних відносин у сфері стратегічних комунікацій необхідно розробити окремий нормативно-правовий акт, у якому будуть визначені суть, зміст, форми та методи, складові та інші важливі параметри ефективного функціонування системи стратегічних комунікацій в Україні, зокрема, і роль різних суб'єктів соціокультурного простору.

Початковий етап формування системи стратегічних комунікацій характеризується недостатнім залученням суб'єктів гуманітарної сфери, інститутів громадянського суспільства до цих процесів. Тема стратегічних комунікацій, обговорення якої не вийшло за межі вузького кола фахівців-практиків і науковців, має стати предметом широкої дискусії. Це допоможе уникнути схематичного копіювання напрацювань НАТО у цій сфері і адаптувати систему, що формується, до особливостей ситуації в Україні.

Поширення знань та зв'язок користувача з інформацією завжди були пріоритетом у бібліотечному обслуговуванні, проте сьогодні масштаби та темпи соціальних трансформацій потребують відповідних змін у традиційній діяльності бібліотеки як обслуговуючої структури. Досліджуючи сучасну бібліотеку як мультисервісний центр, Т. Миськевич звертає увагу на те, що поряд зі звичними формами діяльності на бібліотечній платформі розвиваються унікальні моделі взаємодії інформаційного обслуговування та соціальних послуг для різних категорій населення, що передбачає розширення напрямів роботи, зокрема, і через надання спеціалізованої консультативної допомоги та появу нових інформаційних сервісів, здатних забезпечити мультипотреби сучасного користувача [67].

У цьому контексті показовою є чинна в США, Австралії та Канаді програма SWITL (Social workers in the library), яка з 2009 р. втілює в життя досвід партнерських проектів між бібліотеками, професійними соціальними працівниками та спеціалістами інших галузей (медиками, юристами,

психологами тощо). Її головною метою став пошук шляхів розширення доступу до інформації про місцеві послуги соціального обслуговування для населення з можливістю отримання різного роду консультативної допомоги безпосередньо в приміщенні бібліотеки. Одночасно бібліотечний персонал, як правило, виконує суто інформативну функцію, виступає в ролі промоутерів, доносячи інформацію про доступні соціальні сервіси в бібліотечному обслуговуванні, координує відповідну роботу, а також систематично проводить дослідження на предмет необхідності впровадження тієї чи іншої послуги, займається збором і обробкою відгуків користувачів. Консультаційні сервіси цієї програми спрямовані на надання допомоги, перш за все, емігрантам, безробітним, інвалідам, безпритульним, а також на розв'язання локальних проблем місцевої громади.

Робота програми постійно вдосконалюється відповідно до конкретних запитів та вимог, що визначаються на основі систематичного вивчення діяльності програми, актуальності її проблематики.

Аналіз зарубіжного досвіду втілення проекту SWITL показує дієвість описаної моделі співпраці між спеціалістами-практиками та бібліотекарями. Зазначений формат бібліотечної роботи відповідає сучасному соціальному замовленню на функціонування спеціалізованих громадських центрів з надання кваліфікованого інформаційно-консультативного обслуговування населення, сприяє розширенню вільного доступу до суспільно важливих можливостей та ресурсів якнайширшого кола людей, відкриваючи нові перспективи в задоволенні суспільних потреб.

Знайомлячись із зарубіжним досвідом, зазначимо, що в Україні концепція розвитку бібліотеки як центру соціальних ініціатив також знаходить своє втілення, передусім, у програмах соціального партнерства. Нині традиція взаємодії бібліотек з різними установами та організаціями для проведення спільних заходів отримує новий поштовх для розвитку.

На відміну від описаного вище американського досвіду, соціальне партнерство в нашій державі здебільшого продовжує реалізовуватись у соціокультурному вимірі. Так, основними видами бібліотечної співпраці залишаються: професійне партнерство (взаємодія між різними бібліотеками: публічними, шкільними, бібліотеками вищих навчальних закладів, спеціалізованими тощо); партнерство з освітніми закладами (управліннями, відділами освіти, вищими навчальними закладами, загальноосвітніми

та дошкільними закладами тощо); партнерство із закладами культури (музеями, будинками культури, будинками творчості, театрами, кінотеатрами, школами естетичного виховання, музичними школами, мистецькими навчальними закладами тощо) та партнерство з інформаційними органами (книговидавцями, рекламними фірмами, засобами масової інформації). Плідно співпрацюють бібліотеки і з різноманітними товариствами та спілками. Сьогодні показовою є співпраця з етнічними об'єднаннями греків, поляків, євреїв, білорусів тощо.

Водночас прогресивною формою взаємодії видається практика громадянського партнерства – співпраця бібліотечних установ з державними та громадськими структурами (органами державної влади та місцевого самоврядування, політичними партіями та об'єднаннями, молодіжними, жіночими, правозахисними організаціями тощо). Маючи великий інформаційний потенціал та напрацьовані зв'язки, бібліотеки дедалі частіше стають ініціаторами акцій, програм та спільних проектів. Метою такого партнерства є організація бібліотечного обслуговування на основі врахування інтересів усіх верств населення, зокрема, поліпшення обслуговування його окремих груп (людей літнього віку, людей із спеціальними потребами, етнічних меншин тощо), а також забезпечення ефективних механізмів інформаційного обміну між владою і населенням. Дедалі частіше бібліотеки стають пунктом доступу громадян до офіційної інформації. Зазначимо, що зростання кількості підрозділів бібліотек, що здійснюють правове інформування, є реалізацією однієї з обов'язкових ознак демократичного суспільства: правове інформування в бібліотеці сприяє відкритості діяльності органів влади, забезпечує зворотний зв'язок з населенням за допомогою інформаційно-аналітичних служб бібліотек [68, с. 541].

Безпосередня участь місцевих бібліотечних установ у формуванні загального інформаційного поля регіонів відзначається оперативним наданням якісних інформаційних послуг у форматах, що максимально задовольняють потреби користувачів. Наведемо кілька прикладів громадянського партнерства, що успішно реалізується в діяльності численних громадських приймалень у бібліотеках країни:

– у Національній бібліотеці України ім. Ярослава Мудрого діє громадська приймальня, яка надає безкоштовну юридичну допомогу всім верствам населення. Тут можна отримати такі види правової допомоги:

консультації та роз'яснення з правових питань, складання документів правового характеру (звернень, окремих процесуальних документів тощо);

– на базі Пункту доступу громадян до правової інформації (ПДІ) відділу читальних залів Волинської ДОУНБ ім. Олени Пчілки проводиться прийом громадян у виїзній громадській приймальні Головного управління юстиції у Волинській області з надання безоплатної первинної правової допомоги;

– у громадській приймальні на базі Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Первоучителів слов'янських Кирила та Мефодія надається безоплатна первинна правова допомога;

– у Чернівецькій обласній універсальній науковій бібліотеці ім. М. Івасюка відкрито громадську приймальню, де первинну юридичну допомогу надають працівники Української Гельсінської спілки з прав людини.

Варто звернути увагу на досвід бібліотеки-філії с. Нове Село, Виноградівської РЦБС у Закарпатській області. Її діяльність тісно пов'язана із загальними потребами, завданнями та особливостями місцевої громади. Ця установа стала затребуваним місцевим інформаційно-просвітницьким центром, у якому при Консультаційно-інформаційному центрі «Право громади» спільно з районним управлінням юстиції забезпечується вільний доступ усіх членів громади до конкретної, обґрунтованої та об'єктивної інформації з усіх питань життєдіяльності людини; надається соціально-правова інформація та доступ до правової інформації голів громадських організацій, громадської ради при РДА для захисту законних прав і інтересів членів громади; пропонуються безкоштовні консультації правової тематики, насамперед, незахищеним верствам населення – пенсіонерам, батькам багатодітних сімей, тимчасово непрацюючим, постраждалим від Чорнобильської аварії, у тому числі угорськомовному населенню (25%). До мобільно-консультативної групи залучаються волонтери – фахівці в галузі права. Крім того, бібліотека також співпрацює з громадськими організаціями, здійснює інформаційну підтримку для активізації роботи та реалізації соціально-культурних проектів територіальних громад.

Дедалі більше книгозбірень доводять взаємовигідність співробітництва з місцевими адміністраціями. Ознакою часу стало і те, що наразі бібліотека стає тією установою, що може консолідувати громадськість у вирішенні соціально важливих завдань у країні. Варто відзначити діяльність

бібліотечних установ, яка спрямована на підвищення рівня поінформованості суспільства та формування в громадян толерантного ставлення до біженців і переселенців з АР Крим, Східних регіонів України та їх соціальної адаптації. Для забезпечення та надання якісних бібліотечно-інформаційних послуг тимчасово переміщеним особам, налагодження ефективних механізмів комунікації громадян з місцевими органами влади, сприяння соціальній адаптації громадян, які мусили покинути рідні місця проживання, на базі бібліотек створено центри підтримки громади з внутрішньо переміщеними особами та затверджено план організації і впровадження цієї ініціативи в життя (наказ Міністерства культури України від 18.09.2014 р. № 773). Відповідна робота проводиться з підготовки бібліотечних фахівців для організації послуг з інформаційного забезпечення внутрішньо переміщених осіб та забезпечується організація бібліотечно-інформаційних послуг для таких громад. На сайті Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого створено окрему сторінку «На допомогу переселенцям і біженцям», безкоштовно працює Центр правової інформації; Національна бібліотека України для дітей обслуговує понад 300 дітей різного віку з Донецької і Луганської областей; на сайті Державної бібліотеки України для юнацтва та на сторінці Facebook розміщено матеріали з тематичним інформуванням: «Куди звернутися якщо...», а також є рубрика «Вимушеним переселенцям».

Завдяки багаторічному співробітництву Міністерства культури України та Міжнародної програми «Бібліоміст» на базі обласних універсальних наукових бібліотек створено 25 тренінгових центрів. За результатами їхньої роботи у 559 населених пунктах бібліотеки кваліфіковано надають послуги для внутрішньо переміщених осіб, фахівці понад тисячі бібліотек з різних регіонів пройшли тренінгові навчання з організації послуг для вимушених переселенців. Загалом, для внутрішньо переміщених осіб публічні бібліотеки постійно надають послуги, серед яких: тренінги або консультації щодо ресурсів для ВПО в цій місцевості, допомога в отриманні документів, перереєструванні на отримання соціальних виплат, сприяння в пошуку житла та роботи, використання комп'ютера та Інтернету в бібліотеці. Можна скористатися і допомогою психолога. Ці послуги надаються безкоштовно. Постійно оновлюються книжкові та віртуальні виставки «Захист прав біженців», «Депортація кримських татар», організовуються

благодійні акції зі збору матеріальної та гуманітарної допомоги для осіб, переселених із зони АТО [69].

Здійснюють моніторинг висвітлення проблеми переселенців і інформаційно-аналітичні підрозділи книгозбірень. Так, у матеріалах, що підготовлені Центром досліджень соціальних комунікацій Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, регулярно здійснюється огляд поточної ситуації та проблемних питань, пов'язаних з внутрішньо переміщеними особами, аналізується відповідний правовий базис та юридичні новації в українському законодавстві.

Партнерами бібліотек є також відділи й служби місцевих виконкомів: внутрішньої політики, юстиції, соціального захисту населення, у справах неповнолітніх, сім'ї та молоді, зайнятості. Надаючи регулярну інформаційну допомогу цим структурам, книгозбірні залучають їхніх представників до проведення різноманітних просвітницьких заходів, спрямованих на інформування та правове виховання населення, профілактику правопорушень тощо. Наприклад, традиційною практикою для бібліотек стає залучення соціальних педагогів і працівників для проведення спільних заходів, працюючи, зокрема, над розв'язанням таких актуальних проблем, як насилля в неблагополучних сім'ях, соціалізація «дітей з вулиці», робота з «важкими дітьми» та підлітками. Водночас на базі бібліотек проводиться соціально-психологічне і соціально-правове консультування сім'ї, що допомагає їй усвідомити та захистити свої права у взаєминах із соціальним середовищем, з освітньою системою [70].

В умовах, коли рівень життя людей падає і чимало сімей потрапляють у кризові ситуації, робота соціальних служб повинна бути злагодженою та продуктивною. Запобігання асоціальним явищам – проблема комплексна, тому потребує комплексного підходу. Одним з дієвих механізмів цього комплексу є бібліотека, можливості якої соціальні працівники та педагоги, відповідні установи, центри соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді намагаються використати сповна [71].

Сучасна бібліотека завжди була й буде частиною суспільства. Впроваджена модель соціального партнерства засвідчує про активне включення бібліотек до сфери інтересів громадськості, водночас змінюючи її традиційне сприйняття користувачем. У процесі розширення асортименту сервісів бібліотека формує свій позитивний інформаційний образ та, будучи

відкритою системою, отримує додаткові канали реалізації своїх стратегій, через які все більше представників різних верств населення приєднується до процесу співпраці.

Систематичне соціальне партнерство сприяє вирішенню завдань, що стоять перед суспільством, сприяє розвитку культури, освіти, інтелектуальному розвитку людей, входженню країни в інформаційне суспільство та світовий культурний процес. Незважаючи на те, що бібліотеки мають великий досвід взаємодії з різними організаціями, соціальне партнерство в бібліотечній сфері – новий вид взаємодії бібліотек з усіма суб'єктами суспільства, націлений на погодження і реалізацію інтересів усіх учасників процесу вирішення соціальних завдань. Тож його можна розглядати як інноваційний вид діяльності [72]. Пошук нових підходів до традицій співробітництва бібліотек з іншими установами, комерційними структурами та органами місцевого самоврядування зумовлений не тільки викликанною сучасними інформаційними тенденціями необхідністю перетворення бібліотек на інформаційні центри. Увага до подальшого розвитку інформаційно-консультаційного обслуговування в бібліотечних установах, перш за все, демонструє усвідомлення цінності соціальної відповідальності та підтримки задля зростання індивідуального й суспільного добробуту в країні. А отже, переосмислення традиційної ролі бібліотеки як інформаційного навігатора відкриває нові можливості та перспективи в суспільному регулюванні, надаючи важливий імпульс для розвитку всієї соціально-економічної системи нашої держави.

3.3. Бібліотечні установи в піднесенні соціальної значущості інформаційних обмінів у соцмедіа

Актуальність теми зумовлена як зростанням соціальної значущості інформаційних обмінів у соцмедіа, так і уточненням бібліотеками своїх функцій та форм їх реалізації з огляду на сучасні інформаційні процеси. На функціонування конкретної бібліотеки та її роль у суспільних процесах насамперед впливають і впливатимуть надалі обрані нею шляхи адаптування до цифрової реальності, тобто її стратегія розвитку. Аналіз світових тенденцій та досвіду провідних вітчизняних бібліотечних уста-

нов дає підстави виокремити два напрями, з якими буде пов'язаний розвиток бібліотек:

а) як інформаційних центрів. Бібліотека – традиційно точка перетину, концентрації і опрацювання інформаційних потоків. Логічно, не створюючи нових структур, організовувати аналіз, синтез інформації, прогнозування, моделювання, інформаційне виробництво на базі бібліотеки, з орієнтуванням на розвиток онлайн сервісів;

б) як культурного простору для об'єднання зусиль держави і суб'єктів громадянського суспільства, як центру місцевої громади. Водночас на виконання соціальної, виховної, інформаційної, культурної функцій бібліотека має розвиватись як центр громади, культурний простір, комфортний для роботи і дозвілля користувача, місце інформаційної взаємодії держави і суб'єктів громадянського суспільства.

Обидва напрями розвитку обумовлені інформаційними потребами користувача і об'єктивно створюють умови для зростання ролі бібліотек у підвищенні соціальної значущості інформаційних обмінів, і в соціальних медіа зокрема.

Зростання як кількості, так і значення соціальних медіа, сукупність яких формує інтерактивний інформаційно-комунікаційний простір, за два останні десятиліття актуалізувало необхідність практичного вивчення відповідних інформаційних процесів і наукового осмислення цього явища в контексті комунікативістики.

З огляду на це видається доцільним розглянути основні стратегії дослідження соціальних медіа як дискурсивного простору.

Вивчення специфіки комунікації в інтернет-просторі є актуальним завданням у доволі широкому полі соціокультурних досліджень, пов'язаних з аналізом функціонування інформаційного поля, та з точки зору бібліотекознавчих студій як їхньої складової. На думку Ю. Половинчак, такі рефлексії мають теоретичне значення для сучасної інфогуманітаристики загалом – мовознавчої, культурологічної, політичної, соціальної – і бібліотеки здатні виступати тими науковими центрами, що інтегрують відповідні міждисциплінарні дослідження. Водночас вони корисні в прикладних розвідках власне бібліотечних досліджень, оскільки описувані закономірності функціонування інформаційного поля є дієвими для роботи в сучасному інфопросторі бібліотек. Вироблені підходи залишаються актуальними для

вимірювання результативності бібліотечної роботи (ширше – роботи наукових, культурних установ, установ пам'яті тощо) в інтернет-просторі так само як і для спеціальних досліджень в інтерактивному просторі інформаційно-аналітичних підрозділів через завдання, що постають перед ними – як джерела інформації та з огляду на вплив медіа на суспільні процеси [73].

Медіа-вплив, або ефект медіа – терміни, що використовуються в медіазнавстві, психології, теорії спілкування та соціології для позначення ймовірних шляхів впливу медіа на аудиторію, на її думки (уявлення) та поведінку. Такі характеристики інтернет-комунікації, як мультимедійність, інтерактивність, глобальність істотно посилюють її вплив порівняно з традиційним медійним дискурсом. Показово, що, за даними різних маркетингових досліджень, до думки своєї референтної групи в соціальних медіа готові прислухатися понад 60% користувачів; для половини респондентів саме соціальні медіа стали основним джерелом інформації, випередивши телебачення [74]. Соціальні мережі мають властивість виявляти та консолідувати інформацію, впливаючи на формування думок, поглядів, настроїв та в результаті масових комунікацій посилювати чи послаблювати позиції груп. Сьогодні можна говорити про значний вплив онлайн-активності на традиційний дискурс: сформовані в Мережі оцінки, погляди та переконання транслуються газетами і телебаченням, мережевий вплив може бути конвертований у політичну чи медійну кар'єру або експертний статус.

Це актуалізує новий погляд на соціальні медіа: з одного боку – як на зріз різноманітних соціальних практик, що зафіксований, з огляду на специфічний, усно-писемний, як його визначають дослідники-лінгвісти, тип дискурсу; задокументовану громадську думку, акценти, відображення соціального світу у свідомості окремих груп населення; з іншого – як на дослідне поле для вивчення політичних, соціокультурних, психологічних, лінгвістичних процесів. Відповідно зростає актуальність дослідження онлайн-дискурсів, що розглядаються як регулюючі та регульовані практики, які конструюють значення соціальної реальності [75]. Одним з найперспективніших напрямів аналізу видається дискурс-аналіз, що за Дж. Поттером приділяє особливу увагу способам організації версій навколишнього світу, суспільства, подій та внутрішніх психологічних світів, вироблених у дискурсі [76, с. 6]. Основне завдання, яке вирішується в процесі дискурсивного аналізу, – визначення смислового навантаження, ком-

плексу ідей та уявлень, продукованих у соціокомунікативних процесах. Отже, аналіз дискурсу досліджує не мовлення і тексти, а їхній вплив на суспільні відносини [77, с. 66–68]. Ідеться про виявлення та аналіз стратегій, що впливають на конструювання значення соціальної реальності. Вибір слова для позначення того чи іншого явища так чи інакше явно втілює певну стратегію представлення, як от, скажімо, хрестоматійний для аналізу англomовних текстів та актуалізований останнім часом для України вибір між називанням: *terrorists / rebels* (терористи / повстанці). Інші евфемізми періоду початку війни – «ввічливі люди» замість «військові без розпізнавальних знаків», «повернення, включення» замість «анексія» – ілюструють стратегію переназивання, спрямовану на зміну усталеного уявлення з певною ідеологічною метою: її застосування давало змогу навесні 2014 р. згладити, принаймні в інформаційному просторі, елемент агресії і, що не менш важливо, створити невизначене інформаційне тло а, відповідно, і сприйняття подій.

Зауважимо, що характерне для соціальних медіа цитування і коментування ускладнює структуру тексту та створює об'єкт багаторівневого аналізу. Наприклад, Facebook-сторінка «Український інформаційний простір» 18 липня 2016 р. поширює новину від видання GAZETA.UA: «Цієї ночі в Зайцевому загинули 4 бійці 53 бригади». Водночас адміністратор сторінки супроводжує цю новину власним представленням, створюючи у такий спосіб ще один заголовок, під яким, власне, новину читатиме і сприйматиме аудиторія: «Російські окупанти вбили чотирьох наших хлопців». У цьому новому заголовку привертає увагу посилення наголосу на парі «ми – вони»: вираз «бійці 53 бригади» замінено на «наші хлопці», означивши цим (автора і читачів) причетність до групи, на яку вчинено замах (підсилення попереднього «загинули бійці» через вказівку на конкретного винуватця – «вбили російські окупанти»). Так було артикульовано включення загиблих до колективного «ми» (відповідно, і удару було завдано «нам») та конкретизовано образ ворога. Тобто кожен перепост може посилювати (як у наведеному випадку) чи в інший спосіб змінювати інтерпретаційні рамки тексту. Відповідно у випадку соціальних медіа йдеться не лише про виявлення, як для традиційних ЗМІ, інтерпретаційних рамок, а й про дослідження їхньої трансформації, динаміки. Крім того, варто враховувати, що соціальні медіа не просто формують громадську думку, а трансльовані ними тексти

водночас є результатом колективної думки, її вираженням у цій конкретній ситуації.

Водночас важливим чинником, способом і рівнем соціального конструювання реальності є легітимізація смислів, соціальних інститутів тощо, тобто їхнє розуміння, підтримка та сприйняття індивідами. При цьому в дискурс, який підлягає аналізу, мають бути включені не тільки ті ідеї та уявлення, що були представлені відкрито (експліцитно), а й ті, які користувач міг отримати в результаті власної інтерпретації представленого контексту, а також інтенції, притаманні представленим текстам, їхня спрямованість на реалізацію певного результату (наприклад, легітимацію певної соціальної проблеми), приховані (імпліцитні або латентні) значення, контекст їхнього творення [78, с. 15].

Важливо також враховувати ще один аспект – конвергенцію традиційних і нових медіа, причому саме в онлайн-просторі: у структуру онлайн-дискурсу, крім уже звичних текстів, фото, відео та аудіо додаються онлайн-трансляції та прямі ефіри; динамічно розвивається паралельне використання двох і більше медіа, яке отримало назву *second screen*. Наприклад, приєднана комунікація після або під час перегляду телевізійних передач дедалі частіше здійснюється в соціальних мережах (у першу чергу, у Twitter) через мобільні пристрої та комп'ютери. Це вимагає від дослідників дискурсів системнішого підходу, таким видається мультимодальний дискурс-аналіз, що інтерпретує семіотичне утворення як багатовимірну сутність, інтегровані компоненти різної природи та з різних джерел. Поняття «мультимодальність» близьке до поняття «мультимедійність», воно описує формування значень за допомогою різних семіотичних засобів – модусів – і пов'язаних з ними соціокультурних конвенцій. Мультимодальні дослідження сконцентрували свою увагу на вивченні ефектів, створюваних поєднанням двох або більше подібних модусів, ставши таким собі об'єднуючим терміном, що синтезує численні напрацювання соціальних наук у галузі досліджень продуктів культури та комунікації. Внаслідок комбінації модальностей їхнє значення трансформує загальний зміст повідомлення, тобто відбувається ресеміотизація (*resemiotization*) [79].

Більшість західних дослідників у рамках цього напрямку дотримуються дискурсивного підходу до аналізу мультимодальних феноменів, адаптуючи широке трактування дискурсу як соціально обумовленої когнітивної струк-

тури, що знаходить своє матеріальне втілення в текстах-репрезентаціях. Зараз аналіз комунікації у соціальних медіа часто зводиться до аналізу лексики, ключових слів і тематичних тредів, що не дає повного уявлення про онлайн-дискурси. Відповідно актуальним є вироблення методологічних підходів до мультимодального дискурс-аналізу. Заслуговує на увагу проект «Онлайн-дискурси. Методичний інструментарій збору і аналізу даних для визначення онлайн-дискурсів як соціальних практик», здійснений під керівництвом авторитетних німецьких дослідників – лінгвіста К. Фрасо та фахівців з онлайн-комунікації Ш. Мейера та К. Пентцольда [80].

Методологічно проект спирається на відомі підходи до розвідки дискурсу – фреймовий та соціосеміотичний, але при цьому основна увага приділяється формулюванню нових вимог до збору та аналізу онлайн-даних. Проект передбачає розробку інструментарію аналізу та узгоджується з медійною специфікою онлайн-дискурсів.

Основними цілями проекту є розробка циркулярного та процесуального методу збору та аналізу даних, а також критеріїв для вибору відповідного методу аналізу для онлайн-комунікації. Підкреслюється, що вибір повинен здійснюватися з урахуванням особливостей конкретної комунікативної практики в онлайн-просторі. Так, наприклад, міжособистісну онлайн-комунікацію, скоріше за все, варто вивчати за допомогою лінгвістичного аналізу дискурсу, блоги – за допомогою аргументаційного аналізу, фото-галерею – за допомогою семіотичного аналізу [81]. І, нарешті, потрібно створити дієві інтерпретаційні зразки за принципом «потрійного мета-методу», що являє собою інтеграцію фреймових підходів з лінгвістики, соціології знання та теорії комунікації.

Цікавий та перспективний підхід до вивчення політичних дискурсів у Twitter представлений у колективному дослідженні під керівництвом К. Тімм «Контекстуалізація через хештеги». За допомогою соціальних медіа відкриваються «нові (політичні) простори дій (Handlungsspielraum), у яких розвиваються мовні ігри та аудіовізуальні символічні дії» [82, с. 139]. Через хештег ідентифікуються і структуруються дискурси та стає можливим створення тематичної когерентності, секвенціальності, інтертекстуальності та тим самим дискурсивності [83, с. 156].

Іншим завданням є вироблення підходів до вибірки й акумуляції текстів Мережі з наступним аналізом важливих висловлювань, що, зі свого боку,

ставить похідне завдання – окреслення українського інтернет-дискурсу як емпіричного поля дослідження. Для цього необхідно з'ясувати коло ресурсів, які утворюють саме український сегмент інформаційно-комунікативного простору як сукупності розміщених в Інтернеті засобів масової інформації та комунікації, у яких можуть застосовуватись інтерактивні форми роботи з аудиторією і на сторінках яких з певною регулярністю розміщуються розраховані на масову аудиторію суспільно важливі медіа-тексти.

Важливо, що хоча Інтернет і є глобальною мережею, особливості національних процесів інформатизації, а також специфіка політичного, економічного, культурного життя в різних країнах дають підстави говорити про формування національних сегментів інформаційного простору, у якому функціонують ресурси з доволі вираженими національними особливостями. З'ясування специфіки розвитку українського інтерактивного простору потребує чіткого окреслення предмета аналізу і відповідно – визначення його меж. Відразу доводиться констатувати, що однозначно розмежувати національні сегменти навряд чи можливо – і з огляду на такі конституюючі ознаки інтернет-простору, як глобальність і доступність, і враховуючи надвисоку рухливість і динамічність інформаційного середовища вебу, і через специфіку вітчизняного інформаційного простору, що значною мірою залишається пострадянським та інкорпорованим з потужним російським. Саме з огляду на останній аспект найактуальнішим, хоча і не єдиним, завданням тут є розмежування «Рунету» та «Укрнету» як дослідницького поля дискурсивних практик.

Найпростішим і очевидним видається формальний підхід до диференціації національних сегментів інтернет-простору – покладення в основу визначення юридичного (адміністративного) принципу, згідно з яким доменні імена із сукупністю IP-адрес користувачів, а також мереж, що проходять по території країни, є демаркаційною ознакою при описі національного сегмента Інтернету; до адміністративних критеріїв може бути віднесений і критерій розташування хостингу (комп'ютерів і відповідного програмного забезпечення) для розміщення фізичної інформації на сервері. Утім, вибір хостинг-провайдера чи реєстрація доменного імені доволі часто визначаються фінансовими, маркетинговими чинниками чи безпекою, тож формальні критерії не можуть переконливо свідчити про належність чи, навпаки, неналежність ресурсу до національного сегмента інфопростору.

Одним із ключових показників національного простору в мережі Інтернет виступає мова. Серед окремих українських блогерів і дослідників побуває думка, що український сегмент соціальних медіа та Інтернету загалом має визначатися за мовною ознакою. За цією ж логікою російськомовні дискурси, продюзовані українцями, розглядаються як частина загальноросійського інтерактивного простору [84].

Тим часом для досліджень специфіки українських масових комунікацій виокремлення національного інформаційного простору за мовною ознакою не може вважатися репрезентативним, оскільки в умовах білінгвізму в Україні продукується як російськомовний, так і україномовний контент паралельно з публікаціями іншими мовами. Якщо врахувати, що багато інтернет-ресурсів існують у кількох мовних версіях, стає неминучим перетин і накладення меж національних інтернет-сегментів, що суперечить самій логіці сегментації та демаркації кордонів географічного простору. Комунікація користувачів українських соціальних медіа за неписаним етикетом (нетикетом) є полімовною – користувачі дописують тією мовою, якою комунікують; більшість тредів як мінімум двомовні, в окремих спільнотах послуговуються також білоруською та польською. Деякі користувачі дублюють дописи двома мовами (наприклад, політик М. Саакашвілі чи поет Б. Херсонський). У будь-якому разі, практика деяких російських ресурсів (блогів, файлообмінників, спільнот у соціальних мережах) забронювати «размещение сообщений на любых других языках, кроме русского, а также сообщений, написанных транслитом» (пошукова система Google на відповідний запит пропонує понад 12 тис. результатів) для українських ресурсів не характерна. Загалом мовні практики в інтерактивному просторі доволі складні та заслуговують на окреме дослідження, проте навіть поверховий огляд дає змогу говорити, що мовний підхід до визначення національних сегментів інфопростору цілком справедливо може вважатися оптимальним для лінгвістичного аналізу, проте дослідження онлайн-дискурсу як простору продукування та трансляції смислів потребує вибору адекватніших критеріїв.

Власне, неадекватність мовного підходу у випадку, коли предметом аналізу є процеси смислотворення, підтверджують навіть ті дослідники, які наполягають на розмежуванні «Рунету» та «Укрнету» як сукупності російськомовних та україномовних ресурсів, визначаючи при цьому «межі

політичного сегмента «Рунету»» (очевидно, як простору значущих висловлювань), орієнтуючись на «інтерес широких кіл політизованої аудиторії» [85, с. 70]. Показовим видається також висновок дослідження російськомовної блогосфери Центром Беркмана при Гарвардському університеті (2010 р.), який заснований саме на мовному критерії, про слабкість якого йшлося вище. Його результати фіксують, що аналізовані «регіональні блогери з України», які розглядаються як учасники російської блогосфери, пишуть в абсолютній більшості (84%) в Україні, використовуючи переважно українські зовнішні посилання [86, с. 23, 55]. Тобто логічно було б говорити не про «регіональних учасників російської блогосфери», а про власне українську блогосферу, яка об'єднує блогерів українців – публікації, цитати, мультимедійний контент, що стосуються українських реалій і пов'язані гіперпосиланнями та коментарі веб-сторінок (блогів), що створені українськими користувачами, з українським хостингом.

Отже, у політичних, соціальних, соціокультурних дослідженнях Мережі логічно відштовхуватися від користуваче-центричного підходу, коли в основу виділення національного сегмента може бути покладене поняття аудиторії Інтернету. Відповідно український онлайн-дискурс охоплюватиме сукупність текстів, розрахованих насамперед на українську аудиторію та спрямованих на висвітлення передусім подій в Україні чи за кордоном – з точки зору українського користувача [4]. У зв'язку з цим для визначення українського онлайн-дискурсу як мережевої україніки пропонуються підходи, що розроблені в документознавстві для створення «україніки» як українського національного бібліографічного репертуару творів, що безпосередньо або непрямо стосуються всіх сторін життя України, документів з української тематики [87]. Такий підхід логічно поширювати на весь контент і визначати «Укрнет» як сукупність усіх ресурсів і дискурсів, створених українцями, українською та іншими мовами, що прямо чи опосередковано стосуються української тематики. Включення до переліку не лише ресурсів і контенту, а й дискурсу пов'язане з такою важливою характеристикою інтернет-комунікації, як інтерактивність – участь користувачів у творенні контенту. Тобто, якщо російський (польський, білоруський чи будь-який інший) журналіст, блогер, політик на російському ресурсі висловлює власну точку зору щодо української проблематики, – ідеться про неукраїнський інтернет-дискурс, але тільки до того моменту, коли україн-

ські користувачі включаються в обговорення, створюючи через коментарі значущий (тут ідеться про зміст і кількість інформації) контент. Відповідно, дискурсивний акт, для якого неукраїнська публікація стала лише інформаційним приводом, створює тред коментарів, посилань тощо, які включають це повідомлення в український дискурс.

Характерним прикладом може бути обговорення так званих декомунізаційних законів навесні – влітку 2015 р. Зміни, обов'язкові до внесення в інформаційний та символічний простір України, є доволі дискусійними як серед фахівців, так і серед пересічних громадян. Парадоксально, але для дослідження дискусій української Facebook-спільноти перспективнішою видається сторінка російського каналу «Дощ», аніж Українського інституту національної пам'яті. Остання об'єднує швидше однодумців, що підтримують рішення, а позиція противників представлена слабо. В обговореннях проблеми на Facebook-сторінці російського ресурсу має місце максимально широкий набір аргументів, як російських, так і українських користувачів.

В інших ситуаціях включення в український дискурс «зовнішніх» текстів, що публікуються українським користувачем і супроводжуються при цьому оцінками та коментарями, призводить до набуття ними нових (відмінних від попередньо заданих чи навіть протилежних) значень. Так, фото та відеоролик про проблеми російських громадян, які їдуть влітку 2014 р. до анексованого Криму (кількадобові затори на Керченській переправі, спека, побутові незручності тощо), опубліковані та обговорювані українськими учасниками Facebook-спільноти (понад 200 коментарів, три тисячі реакцій (уподобань, поширень), створюють якісно новий текст, принципово відмінний від початкового повідомлення: замість невдоволення дискомфортом ситуація набуває протилежного значення – підтвердження тези про неприйнятність територіальних зазіхань як «крадіжок»: «бажання злодюжки пощупати щойно вкрадену річ», «преступники ... всегда возвращаются на место преступления», «...все испортили, сделали из Крыма какуюто зону отчуждения и теперь едут туда же...», «...поспешают на скупку краденого?»).

Залежно від поставлених завдань предметом дослідження може бути як повна вибірка контенту щодо певної проблеми, так і виявлення інформаційних вузлів, у яких відбувається найпотужніше генерування смислів

у процесі полілогу. Здатність соціальних медіа до так званого вірусного поширення інформації та їхня конвергентність (взаємна пов'язаність, що припускає цитування і передачу різного контенту) приводять до широкого інформаційного обговорення проблеми. Це викликає інтерес аудиторії. Хоча користувачі соціальних медіа далеко не всі є активними в суспільно-політичних процесах (значна частина розглядає мережеву комунікацію як розвагу), соціально активні учасники все одно здатні впливати на суспільно-політичну ситуацію через «інформаційно пасіонарне» ядро.

Очевидно, що такими інформаційними вузлами можуть стати сторінки впливових і авторитетних учасників соцмереж – так званих лідерів думок (opinion leader) – медійних персон, які мають істотний вплив на думки та світогляд інших людей, здатні впливати чи навіть формувати громадську думку. Зважаючи на описане вище явище конвергенції і той факт, що лідери думок присутні, як правило, у кількох медіа одночасно (сторінки у Facebook, Twitter, блог чи кілька на різних майданчиках, колумністика в інтернет-ЗМІ), вважаємо за доцільне використовувати термін «блогер» для позначення автора, що пише в інтерактивному просторі.

Судження, вчинки та ідеї таких лідерів думок сприймаються, обговорюються і транслюються сотнями тисяч читачів. Доволі показовим видається порівняння: всеукраїнська щоденна суспільно-політична газета «Сьогодні», яка, за даними дослідної компанії TNS (Тейлор Нельсон Софрез), станом на 2015 р. є лідером серед усіх друкованих видань в Україні, має аудиторію 665 тис. читачів. Аудиторія кожного з 10 найрейтинговіших (за даними Watcher – спеціалізованого ресурсу, присвяченого висвітленню інтернет-комунікацій) українських користувачів Facebook – від 300 до 100 тис. читачів. Тобто сторінки українських лідерів думок за розмірами аудиторії порівнювані з традиційними ЗМІ.

Водночас для соціальних медіа набагато важливішими за статистичні дані щодо аудиторії є, у силу інтерактивності як ключової ознаки, встановлювані зв'язки та генеровані смисли. Отже, впровадження новітніх технологій змінює стандарти спілкування та обміну інформацією, тож потребує не лише наукового осмислення, а й, з огляду на формування відповідних масивів даних у режимі «інформаційного вибуху», одночасного вироблення інструментарію досліджень, виявлення оптимальних маркерів – певних індикаторів, критеріїв-показників для вибірки та аналізу дискурсивних

актів, результатом яких стають тренди публікацій, коментарів, цитат, посилань тощо.

Потреба політологів, експертів, журналістів, партій (рекрутування нових облич), у рейтингах впливових постатей соціальних медіа приводить до формування й побутування рейтингів різного статусу та якості. Під «рейтингом» розумітимемо список учасників спільнот, організований за принципом ієрархії – від більш популярних до менш популярних – за визначеними маркерами. Тож маркерами називатимемо певні критерії-показники, за якими здійснюється порівняння учасників рейтингів.

Рейтинги можуть бути автоматичними (підрахунок здійснюється і оприлюднюється для всіх учасників спільноти, а порівняння результатів представлено у вигляді списку, де верхні позиції посідають учасники з найбільшими показниками (такий підхід, наприклад, використовує блог-платформа LiveJournal). Інший варіант – за вибором учасника, коли для підрахунку з наступним ранжуванням він повинен включити свою сторінку в процес рейтингування (використовує сервіс Klout (<http://klout.com/home>), який оцінює акаунт (або з'єднані акаунти однієї особи) за 35 параметрами). Як уже було сказано, в Інтернеті присутні десятки рейтингів – від ранжування учасників окремих ресурсів до зведених списків, де на місце розташування учасника впливає сума його показників впливовості на різних ресурсах.

До ключових маркерів, за якими можна виявити найвпливовіших учасників Мережі або її національного сегмента, можуть бути віднесені охоплення аудиторії – кількість друзів, читачів/учасників мереж, що підпилися на отримання сповіщень про активність блогера (опція «стежити» у соціальних мережах).

Вид та інтенсивність взаємодій, що здійснюються в межах соціальних медіа, зумовлює той факт, що вимірювати їх лише за допомогою показників, які відображають користування з інтернет-сторінки, недостатньо. Спробою розв'язання цієї проблеми є пропозиції введення до досліджень Інтернету додаткового показника (або показників), що ілюструє інтенсивність використання цього сервісу та ангажування користувача (engagement, рівень зацікавленості, залучення аудиторії) – визначення кола інтерактивних користувачів; дає змогу дослідити взаємодію користувачів, є співвідношенням розмірів аудиторії та загальної кількості дій користувачів (уподобання, поширення, згадування, позначення як «обране», рекомендації)

за певний проміжок часу, що характеризує інтенсивність інтерактивності, кількість і якість дискусій, швидкість поширення контенту, інтенсивність розмови, поведінку (тон висловлювання, думки), а також показників впливу на користувачів [88, с. 193–194].

Важливо також враховувати індекс якості прихильників – якісні характеристики аудиторії: наявність у ній лідерів думок, журналістів, громадських активістів, чия аудиторія в разі їх залучення додається до оцінюваної. Ще один елемент – визнання успішним блогером, що виявляється в експертних публікаціях у галузевих медіа, перетворенні дописів на інформприводи. Ефективним показником може вважатися конверсія (conversion – перехід з одного стану в інший), коли автор здатен мобілізувати аудиторію. За приклад можуть правити збір коштів волонтерами, організація толоки чи акцій підтримки/протесту, висвітлення журналістами подій без прес-релізів і запрошень.

Попри неідеальний характер (закритість критеріїв, не враховує зовнішню аудиторію), перспективним видається один з показників, на якому будується рейтинг користувачів LiveJournal – «соціальний капітал», розроблений адміністрацією платформи. Формула враховує низку критичних параметрів в оцінці впливовості блогера: відвідуваність блогу, якість аудиторії, регулярність публікацій тощо.

Крім того, залежно від характеру та завдань дослідження можуть розроблятися та використовуватися ситуативні маркери, як, наприклад, рівень конструктивності, динаміка, унікальна відвідуваність, відсоток повернення; відвідувачі ключового регіону; індекс якості контенту (comments/posts); індекс якості друзів (friends/comments). Кінцеві показники варто враховувати залежно від цілей та загальної стратегії дослідження.

Загалом, у силу дисперсності (лідери думок доволі часто мають кілька акаунтів з різною аудиторією, обговорення може паралельно здійснюватись як у тренді оригінального посту, так і при його поширенні), мозаїчності і кліповості (сторінки являють собою набір найчастіше невзаємопов'язаних повідомлень), принципового для соціальних медіа особистісного підходу і, відповідно, суб'єктивності створеного контенту, ускладнюється дослідження простору соціальних медіа. Описані характеристики часто унеможливають ефективне використання методології дослідження традиційних медіа. Здатність соціальних медіа до так званого вірусного поши-

рення інформації та їх конвергентність (взаємна пов'язаність, що припускає цитування і передачу різного контенту) приводять до інформаційного розгортання обговорення – від інтерв'ю регіональному каналу до поширення через відеохостинг і коментування в десятках публікацій. Отже, впровадження новітніх технологій змінює стандарти спілкування та обміну інформацією, відтак, потребує не лише наукового осмислення, а й, з огляду на формування відповідних масивів даних у режимі «інформаційного вибуху», одночасного вироблення інструментарію досліджень.

Вироблення ефективних, коректних та оптимально інформативних індикаторів для досліджень соціальних медіа як дискурсивного простору, застосування та осмислення запропонованих маркерів науковцями різних галузей, що працюють в інтерактивних мережах, є завданням, вирішення якого сприятиме ефективним науковим рефлексіям щодо нової інформаційної, а відтак – соціокультурної реальності.

З огляду на розширення дискурсивних практик участі в поясненні та конструюванні інформаційної реальності через залучення широких верств населення до комунікації в інтернет-просторі та активізацію такої комунікації, актуальності набуває не лише необхідність вивчення культурних текстів, що створюються різними семіотичними засобами, а й залучення до вирішення цього завдання напрацювань з різних суміжних дисциплін, методів аналізу, орієнтованих на вивчення символічного зрізу соціокультурного простору.

Колектив авторів НБУВ видав низку монографій, що охоплюють значний спектр питання взаємодії бібліотек і соціальних медіа.

Так, досліджуючи соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства [74], автори розглядають соціальні інформаційні мережі, їх зміст, особливості розвитку в системі соціальних комунікацій сучасності. Аналізуються тенденції їх активізації у сучасній соціальній інформаційній системі, в розбудові вітчизняного комунікативного простору, соціальне й науково-освітнє значення.

В іншій монографії [89] авторський колектив вивчає соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства, зміцнення внутрішньосуспільних зв'язків на новій технологічній основі. Акцентовано увагу на співвідношенні системи горизонтальних і вертикальних інформаційних обмінів під час розвитку процесів суспільної

самоорганізації, удосконалення якості інформаційного забезпечення діяльності управлінських структур.

Одна з колективних монографій [90] науковців Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського присвячена розгляду основних тенденцій еволюції вітчизняного інформаційного середовища, пов'язаних, зокрема, з удосконаленням процесу дієвого використання в інформаційних обмінах медіа-ресурсів, продукції сучасних соціальних мереж, наукової періодики, архівної та книжкової спадщини, інтегрованості до цього середовища сучасних бібліотек.

Розглядаючи в монографії [91] проблеми суспільної безпеки в процесі розвитку соціальних мереж, автори аналізують значення соціальних мереж у суспільному розвитку, зростання у зв'язку з цим необхідності вироблення відповідних технологій і організаційних заходів суспільства і держави для протистояння негативним інформаційним впливам, що здійснюються через інноваційні канали інформаційних обмінів.

Значна увага взаємодії бібліотеки і соціальних мереж приділена в монографічних дослідженнях співробітників аналітичних підрозділів НБУВ [92, 93, 94, 95] та в наукових збірниках [96, 97, 98].

Водночас роль бібліотечних установ у підвищенні соціальної значущості інформаційних обмінів у соціальних медіа науковцями окремо не досліджувалась, що актуалізує розгляд цієї теми.

Бібліотеки, які здавна відіграють важливу роль у соціалізації особистості, з розвитком соціальних медіа отримали додатковий канал комунікації, який донедавна науковці називали альтернативним каналом соціалізації. На нашу думку, з огляду на його усталеність у житті суспільства та дедалі глибші процеси віртуалізації, зараз мало підстав вважати його альтернативним. Водночас цей канал відкрив додаткові можливості перед бібліотекою для передачі знань між поколіннями людей, прошарками населення, групами, спільнотами користувачів для підвищення соціальної значущості інформаційних обмінів у соціальних медіа.

Особливістю соціальних медіа як каналу соціалізації є унікальні можливості для консолідації різних груп суб'єктів на основі спільності їх інтересів, при цьому в результаті комунікативної взаємодії виникає масштабний синергетичний ефект. Соціальні мережі сприяють структуризації комунікативного простору, створенню віртуальних співтовариств, які часто на прак-

тиці перетворюються на громадські об'єднання. А громадським інституціям дають можливість поширювати свої ідеї, залучати до своїх лав нових членів та координувати їхні дії. Спостерігається взаємопроникнення повсякденної соціальної й віртуальної реальностей. Як зазначає Г. Кардозо (G. Cardoso), «...ми бачимо нове поняття простору, де фізичне і віртуальне впливає одне на одне, закладаючи підґрунтя для виникнення нових форм соціалізації, нових форм життя і нових форм соціальної організації» [99].

Соціальні мережі дедалі більше стають певною мірою інформаційним відбитком громадянської активності, оскільки саме цей канал комунікації використовується для поширення ідей, об'єднання однодумців у спільноти (як віртуальні, так і реальні), організації заходів, координації зусиль [100].

Зростанню ролі бібліотек в інформаційних обмінах у соцмедіа сприяє насамперед стрімке збільшення кількості користувачів мереж та охоплення мережами практично всіх сфер суспільного життя.

Так, кількість користувачів соціальних медіа у світі сягнула позначки в 3 млрд користувачів. В Україні налічують майже 26 млн активних користувачів Інтернету (станом на травень 2018 р. – 64,9% населення), з них – 13 млн користувачів соціальних мереж.

У рейтингу популярних 25 сайтів України соціальна мережа Facebook посідає третє місце [101].

Взаємодія бібліотек і соціальних медіа (СМ), яка веде до підвищення рівня соціальної значущості інформаційних обмінів, відбувається за кількома основними напрямками.

Один з них пов'язаний зі взаємною інтеграцією їхніх сервісів, що дає, зокрема бібліотеці, низку переваг. Насамперед – можливість заявити про себе величезній аудиторії, спілкуватися безпосередньо з колегами і читачами, миттєво повідомляти бібліотечні новини.

Як зазначає О. Мар'їна, вітчизняні книгозбірні почали використовувати соціальні сервіси як канали неформальної комунікації та способи мотивації розвитку професійної сфери, що реалізуються в різних формах (від спілкування з колегами до курсів підвищення фахової кваліфікації); як засоби залучення ширшої аудиторії користувачів мережі (інформування про бібліотечні події, навчання або навіть інформаційне обслуговування); як інструменти бібліотечного маркетингу, що сприяють розповсюдженню

бібліотечних новин, стимулюють просування бібліотечних продуктів, послуг та сервісів, анонсують маркетингові заходи, проекти та програми; слугують засобами реклами та PR–технологій для книгозбірень; як «креативне доповнення» основних веб-сайтів бібліотек, що існує паралельно, а подекуди як альтернатива створення останніх завдяки доступності.

Соціальні сервіси розширюють професійні контакти, заохочують пошук нового стилю й пріоритетів, ідей співробітництва та їхньої реалізації у бібліотечній галузі, формують позитивний імідж книгозбірень, допомагають зміцнити довіру до них у користувачів та інших учасників інформаційного суспільства, стимулюють останніх стати партнерами в розвитку бібліотек [102].

З інтенсивним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій бібліотеки нарощують представлення своєї діяльності в інтерактивному веб-середовищі, що створює нову реальність у галузі соціальних комунікацій, зокрема, бібліотекознавчих студій як складової комунікаційних досліджень. Серед перспективних напрямів роботи в інтерактивному інфопросторі – колаборативні мережі, спільноти, проекти, базовані на вікі-технологіях, що пропонують бібліотекам нові можливості для кращого обслуговування своїх користувачів та залучення нових, і є чинником стимулювання розвитку бібліотечної сфери. Вони надали бібліотекам нові можливості щодо співпраці та взаємодії з користувачами, спільного використання ресурсів бібліотечної мережі та інших інформаційних інституцій.

Загалом можна виокремити два напрями використання вікі-технології бібліотеками: внутрішньоорганізаційний і участь у загальноінформаційних проектах (не пов'язаних безпосередньо з бібліотекою, але їх може використовувати чи працювати в них бібліотека) (див. рисунок). На основі вікі-технології розробляються вікі-проекти, за допомогою якої читач перестає бути читачем у бібліотеці – він стає учасником виробництва інформації, автором, читачем, редактором і дистриб'ютором в одній особі.

Бібліотеки можуть використовувати вікі-технології внутрішньоорганізаційно, тобто за допомогою вікі-проектів, що мають на меті надання інформації користувачам і представляючи загальну інформацію про бібліотеку. Загалом такі проекти мають обмежений доступ редагування та/або доступ серед користувачів і їхніми модераторами виступають бібліотекарі. Щодо таких вікі-проектів, то їх можна умовно поділити на два види: вікі-

проекти, які створюють для користувачів бібліотеки, і вікі-проекти, які створюють, щоб підтримати свою власну роботу.

Рис. Використання вікі-технологій бібліотеками

Серед відібраних для дослідження 56 бібліотек і науково-інформаційних центрів України, які активно використовують соціальні медіа, було виявлено, що 25% бібліотек (14,3% ВНЗ; 8,9% обласних; 1,8% загальнодержавного значення) надають інформацію про представлення їхньої сторінки у «Вікіпедії» на офіційному сайті бібліотеки. Загалом на сторінках вікі-проекту надається інформація про історію та сучасний стан, фонди, користувачів, послуги, видавничу роботу, веб-проекти бібліотеки. Також на сторінках подають рік заснування, контакти, тип, зібрання (обсяг фондів), доступ і користування (видача книг, кількість читачів, веб-сайт), фотографію будівлі бібліотеки. Подання інформації в статтях «Вікіпедії» стандартизоване і публікується за єдиним шаблоном [103].

Інформаційно-аналітичні підрозділи НБУВ (СІАЗ, НЮБ, ФПУ) представлено в мережі сайтом Центру досліджень соціальних комунікацій

(<http://nbuviar.gov.ua/>) та сторінками у Facebook, на яких висвітлюється діяльність підрозділів, анонсуються події, аналізуються суспільні процеси та тенденції розвитку соціальних комунікацій. Так, сторінка Національної юридичної бібліотеки (НЮБ; <https://www.facebook.com/nllofua>) НБУВ у соціальній мережі Facebook систематично повідомляє про звіти й результати роботи, рекомендує монографічну літературу, наукові публікації, наукові праці, інформує про конференції. Такі дописи супроводжуються гіперпосиланнями на офіційний сайт інформаційно-аналітичних підрозділів НБУВ «Центр досліджень соціальних комунікацій» (<http://nbuviar.gov.ua>). Крім того, сторінка НЮБ у соціальній мережі поширює матеріали ЗМІ, що висвітлюють правову, політичну, суспільну, економічну інформацію та формує інтегрований електронний ресурс, виступаючи як агрегатор якісної та актуальної інформації.

Також на сторінках аналітичних підрозділів у Facebook розміщуються посилання на повні тексти таких видань, як інформаційно-аналітичний журнал «Україна: події, факти, коментарі», бюлетень матеріалів, підготовлених на базі аналізу оперативної інформації електронних видань «Резонанс», інформаційно-аналітичний бюлетень «Соціальні мережі як чинник інформаційної безпеки», реферативний бюлетень «Шляхи розвитку української науки», інформаційно-аналітичний бюлетень «Громадська думка про правотворення» та ін.

В. Струнгар, яка досліджувала питання представлення бібліотек у соціальних медіа, узагальнюючи дослідження сторінок вітчизняних і зарубіжних бібліотек у соціальній мережі, виокремлює такі види публікацій: висвітлення подій, заходів, новин, діяльності підрозділів бібліотеки; інформування щодо розкриття фондів, конкурсів, вікторин, квестів, реклами партнерів через сторінки соціальних медіа; просування послуг; висвітлення дописів щодо співпраці з бібліотеками, університетами й центрами; повідомлення щодо графіка роботи бібліотеки; питань працевлаштування; поширення та популяризація матеріалів ЗМІ про бібліотеку й бібліотечну тематику тощо. У реалізації описаних завдань інтерактивних бібліотечних сторінок широко використовуються інструменти соціальних медіа: завантаження мультимедіа (світлин, відео та аудіо), опитування, уподобання, репости, коментарі, емодіки, хештеги [104]. Водночас фахівці СІАЗ наголошують на необхідності розроблення й впровадження стандартів,

які б визначали основні принципи та правила створення, оформлення, наповнення мережевих сторінок бібліотек, регламентували робочий час працівників, відповідальних за їх адміністрування, дали б можливість значно підвищити якість вказаних ресурсів, а також забезпечити наступність їх функціонування.

На думку Н. Тарасенко, запровадження єдиних стандартів для вказаних показників присутності бібліотек у соціальних мережах, очевидно, має відбутися на основі рекомендацій фахівців, які практикують у цій сфері. Доцільним у цій ситуації виглядає також вивчення загальних рекомендацій і позабібліотечного досвіду діяльності щодо забезпечення ефективного функціонування мережевих сторінок установ та організацій. Ефективним інструментом дослідження сучасної практики присутності бібліотек у соціальних мережах видається інтернет-анкетування, за допомогою якого можна проаналізувати діяльність українських бібліотек у середовищі соціальних мереж на предмет наявності регламентуючих документів, рівня обізнаності адміністраторів бібліотечних сторінок у технологічних процесах з підтримки мережевого представництва, виявити існуючі проблеми, отримати конструктивні пропозиції. Узагальнення й аналіз отриманої шляхом анкетування інформації може стати основою для вироблення пропозицій, методичних рекомендацій, типових документів, які б визначали оптимальний алгоритм дій зі створення й підтримки мережевих сторінок бібліотек і окреслювали орієнтовну модель бібліотечного представництва в соціальних мережах, яка може бути побудована в результаті його реалізації [105].

Серед критеріїв оцінювання ефективності діяльності бібліотеки в соціальних мережах пропонуються такі: наявність документів, що регламентують присутність бібліотеки в соціальних мережах; відповідність принципів побудови, характеристик користувацького інтерфейсу, інформаційного наповнення, практики керування присутністю бібліотек у соціальних мережах показникам, визначеним відповідними документами; позитивна динаміка показників статистичних сервісів інтернет-платформ, на яких розміщено бібліотечні представництва, щодо кількості звернень, коментарів, уподобань, інтенсивності й розгалуженості комунікаційних зв'язків через мережеву сторінку тощо; кваліфікація персоналу, що забезпечує функціонування мережевих представництв бібліотеки, витрати робочого часу на їх обслуговування, фінансові витрати [106, с. 278].

Важливе значення для соціалізації користувачів і бібліотек, і соцмедіа має обмін науковою інформацією. Дослідження контенту популярних наукових сторінок у Facebook показало, що їх здебільшого можна об'єднати в такі групи:

– Представництво наукового часопису, телевізійної чи радіопроеграми: Popular Science, Science Channel, Science Daily, Science Friday, Science News Magazin, Science Careers. – Представництво урядових чи громадських дослідницьких організацій, об'єднань: California Science Center, International Association for Political Science Students, National Science Foundation (NSF). – Сторінки-інформатори з усіх галузей наук, своєрідні розсилки відомостей про нові винаходи, анонси подій: A Moment of Science, Science & Technology, Science and Technology, Science/Technology, «Новости науки», «Моя наука» та ін.

При цьому бібліотека не лише надає доступ до своїх сервісів користувачам мереж, а й сама активно використовує наукову інформацію соцмедіа для створення власних інформаційних продуктів. Так, CIAЗ готує реферативний бюлетень «Шляхи розвитку української науки» (http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=25&Itemid=186), у якому на базі різноманітних джерел інформації, зокрема і соцмедіа, висвітлює питання підвищення ефективності наукової діяльності, проблеми реформування української науки, подається інформація про здобутки вітчизняної науки та досвід розвитку наукових досліджень за рубежом. Текст виставляється на сторінці CIAЗ у Facebook, а також на порталі НАН України, сайті Центру досліджень соціальних комунікацій.

Користувачі соціальної мережі Facebook мають доступ до наукового доробку останніх років співробітників інформаційно-аналітичних підрозділів НБУВ (34 монографії, 14 збірників «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», матеріали наукових конференцій та інші результати науково-дослідної діяльності).

Фахівці CIAЗ, досліджуючи використання академічними науковими бібліотеками соціальних мереж як платформи наукової комунікації, зазначають, що в умовах, коли наукова діяльність має відповідати новим запитам суспільства в процесі його трансформації, значно зростає роль наукової комунікації, одним з основних учасників якої в Україні виступають наукові академічні бібліотеки. Ефективним комунікаційним засобом між науко-

вою бібліотекою і її користувачами виступають соціальні мережі, стрімкий розвиток яких як найпопулярнішої форми горизонтального спілкування в Україні, пов'язаний з успіхами інформатизації, яка нині вже охопила соціально найактивнішу частину населення. Особливого значення в сучасних українських реаліях набуває використання академічними бібліотеками соціальних мереж як оптимального засобу для інтерактивної наукової комунікації з цільовою аудиторією. Перебуваючи в умовах жорсткої конкуренції з різноманітними інформаційними службами, аналітичними центрами, «фабриками знань», іншими постачальниками інформації, відчуваючи наслідки хронічного недофінансування, академічні наукові бібліотеки змушені шукати нові шляхи поширення й популяризації наукових знань, виходити на новий інформаційний рівень обслуговування користувачів. Соціальні мережі, насамперед Facebook як найпопулярніша серед користувачів, можуть бути використані як найменш затратний вид просування ресурсів і послуг бібліотеки. Приклад ефективної діяльності в цьому напрямі дає досвід НБУВ. Поширюючи інформацію про бібліотечно-бібліографічні та інформаційні послуги, наукові ресурси, інформаційно-аналітичні матеріали, орієнтовані на задоволення запитів наукових працівників, наукові заходи, поради щодо використання численних баз даних і сервісів, доступ до яких надає бібліотека, міжнародний досвід бібліотечної діяльності, НБУВ активно використовує соціальну мережу Facebook як інструмент наукової комунікації, важливий мережевий канал для поширення наукової інформації, засіб ефективної взаємодії з потенційними споживачами ресурсів та послуг [107].

На особливу увагу науковців заслуговує взаємодія бібліотек і соцмедіа в політичній комунікації та її вплив на процеси формування громадянського суспільства в Україні.

Характерною властивістю бібліотек є їхня здатність передавати інформацію політико-правового характеру від покоління до покоління і від спільноти до спільноти. У процесі своєї діяльності, зазначає Т. Гранчак, бібліотеки беруть участь у здійсненні таких функцій політичної комунікації, як:

- поширення ідейно-політичних цінностей, знань про політику, політичне інформування;
- формування громадської (політичної) думки;
- поширення політичної культури, її розвиток в індивідах;

- політико-культурний обмін;
- підготовка громадськості до участі в політиці.

Даючи змогу своїм користувачам долучатися до акумульованих у бібліотечних фондах наукових знань щодо вироблених у процесі розвитку цього соціуму політичних традицій, цінностей, ідей, беручи участь у роз'ясненні громадянам політики і дій державної влади, надаючи доступ до інформації політико-правового характеру – Конституції, законів, указів тощо, які задають і обумовлюють спрямованість і межі компетенції органів державної влади та конструювання поведінки індивідів, бібліотека сприяє як задоволенню потреб громадян у розумінні своєї належності до певної держави та визначенні прийнятних для них способів участі у відстоюванні державних інтересів, так і їхньому розумінню власних можливостей при реалізації особистих прагнень у системі держави.

Враховуючи, що політична комунікація є одним із засобів трансляції політичної свідомості в межах певної політичної культури суспільства, підкреслює Т. Гранчак, бібліотеки, зберігаючи суспільно-політичні надбання, забезпечують спадковість і наступність політичної свідомості. Ініціюючи в соціальних медіа дискусії на актуальні політико-правові проблеми, бібліотеки створюють умови для участі користувачів в їх обговоренні, а отже, отримують можливість висловити власну думку, здійснити суспільну апробацію своїх позицій і набути або вдосконалити навички політичного спілкування й участі в суспільно-політичних процесах. Робота бібліотек у підвищенні рівня суспільно-політичних знань і політико-правової культури суспільства стає складовою їх освітньої та культурної функцій [94].

При цьому, як наголошує В. Горовий, за допомогою бібліотек можуть бути забезпечені необхідні пропорції «між змістовим наповненням комунікацій новою інформацією, що узагальнює нові явища дійсності, та інформацією, продукованою попередніми поколіннями, що може бути дороговказом, орієнтиром користувачам під час оперування новими ресурсами» [108, с. 285].

Додатковою перевагою бібліотек у сприянні процесам демократизації є те, що, маючи доступ до широких масивів інформації, вони здатні надавати довідково-консультативні послуги і сприяти в такий спосіб підвищенню інформаційної та політико-правової культури, з одного боку, громадян, а з іншого – представників органів державної влади. При цьому,

залишаючись затребуваними суспільними центрами, бібліотеки мають можливість забезпечувати опосередкований діалог між громадськістю й органами державного управління, що є необхідною умовою функціонування демократії.

Що стосується процесу взаємодії бібліотек з громадськістю у сфері політико-правових інформаційних обмінів, то пріоритетним для бібліотечних структур є: інформування громадськості стосовно політики влади; поширення інформації юридичного характеру; участь у процесі політичної соціалізації особистості, виховання національної самосвідомості та почуття патріотизму.

У таких умовах перед книгозбірнями постає завдання сприяти освіті та просвіті мас, донесенню до громадськості максимально об'єктивної інформації стосовно процесів, що відбуваються в державі та світі, підвищенню рівня політико-правової культури суспільства [109]. Бібліотечні спільноти є одним з прикладів представлення в соціальних мережах груп (громад), що створені на основі корпоративних інтересів і зв'язків. Для них характерна просвітницька функція в мережі, яка реалізується на принципах розширення можливостей вільного доступу до інформації, сприяє забезпеченню свободи читання, інтелектуальної свободи і вільного висловлення й руху ідей та інформації. У таких спільнотах не лише йде обговорення суто фахових тем, висловлення пропозицій та ініціатив, спрямованих на розвиток бібліотечної справи, корпоративних зв'язків, а й формується певна громадянська позиція із суспільно резонансних проблем, від наукових до політичних. З ініціативи членів бібліотечних спільнот у соціальних мережах проводяться акції, флешмоби патріотичного характеру з популяризації української історії, мови, традицій, кінофільмів, живопису, музики тощо.

Активна робота інформаційно-аналітичних підрозділів НБУВ з розміщення соціально значущої інформації у соцмедіа, ініціювання обговорень у них актуальних суспільних проблем, надання онлайн-доступу до наукових, інформаційно-аналітичних видань та матеріалів власного виробництва сприяє підвищенню соціальної важливості інформаційних обмінів у соцмедіа.

Якщо трансформація НБУВ у сучасний інформаційний центр, хоча й значно повільніше, ніж нам хотілося, але впевнено йде, то процеси

створення в бібліотеці центру громади, академічної спільноти, центру взаємодії органів державної влади і громадянського суспільства лише започатковуються. Серед причин цього не лише постійне недофінансування НБУВ, а й брак розуміння цього напрямку розвитку як стратегічного, неготовність йти на експерименти, недостатність ініціативи в налагодженні відносин з органами державної влади та громадськими організаціями. Зокрема, не повною мірою використовується і такий канал комунікації, як соціальні мережі. Не можна назвати ефективною практику роботи в соцмережах на сторінках НБУВ, та й аналітичних підрозділів, доки їм бракує інтерактивності, онлайн-сервісів, оперативного зв'язку з користувачами.

Отже, серед напрямів роботи, що здатні посилити взаємодію бібліотек і соцмедіа, підвищити соціальну значущість інформаційних обмінів у СМ, виокремимо такі:

- подальша інтеграція бібліотечних сервісів із соцмедіа;
- виробництво та надання релевантної інформації користувачам (тематичної, структурованої);
- розвиток онлайн-сервісів (насамперед замовлення та отримання інформації через мережу);
- удосконалення практики використання інформації соціальних медіа для підготовки інформаційних продуктів бібліотек;
- активніше пропонування інформаційних послуг, пошук свого користувача – індивідуального і корпоративного;
- подальший розвиток інтерактивності бібліотечних сервісів;
- використання можливостей соціальних мереж для розширення контактів із громадськими організаціями, органами державної влади та самоврядування, для формування комфортного культурного простору в бібліотеці.

Стрімкий розвиток онлайн-сервісів, що спостерігається останнім часом, вносить істотні корективи в розвиток ринку традиційних медіа й, певна річ, у роботу бібліотек, розширюючи джерельну базу оперативної інтернет-інформації, засоби й способи доступу до неї. На фоні тенденції до збільшення обсягу інтернет-послуг, кількості сервісів та підвищення їх ролі в житті українського суспільства найвищими темпами розвиваються мобільний Інтернет та мобільні засоби доступу до мережі. Зростає інтерес інтернет-користувачів до мультимедійного контенту з використанням

різноманітних засобів доступу, що диктує багатоплатформність матеріалів та баз даних.

Освоєння читацькою аудиторією цифрових технологій водночас дедалі більше структурує її на спеціалізовані групи. При цьому з'ясовано, що зацікавленість користувачів у швидкому й зручному доступі до інформації в нових форматах розширює межі їх участі в процесі інформаційного виробництва з пасивних користувачів інформації до її виробників, проявом чого став розвиток соціальної журналістики й аналітики. Усі ці процеси зумовили зміни у визначенні орієнтирів розвитку та виробничих завдань бібліотек, в організації надання послуг користувачам.

Є всі підстави охарактеризувати соціальні медіа як ефективний інструмент інтеграції бібліотеки в глобальний інформаційний простір та як платформу для концентрації віддалених матеріальних та інтелектуальних ресурсів, один з інструментів формування й розвитку окремих елементів громадянського суспільства. Запропоновано активніше використовувати в практиці бібліотечної інформаційно-аналітичної діяльності готові технологічні рішення, що їх надають соціальні медіа.

ВИСНОВКИ

В умовах глобального розвитку інформатизації зростаюча увага до національної системи соціальних комунікацій обумовлюється такими основними причинами:

по-перше, зростаюча складність завдань і прискорення темпів розвитку в загальноцивілізаційному вимірі обумовлює стрімкий розвиток трансформаційних процесів у соціальній сфері суспільства, що, у свою чергу, потребує відповідного інформаційного забезпечення й розвитку системи соціальних комунікацій;

по-друге, глобалізаційні процеси на базі електронних інформаційних технологій сприяють підвищенню інтенсивності міждержавних відносин і не лише у сфері міжнародного співробітництва, а й у сфері протистоянь, протиборства, що, як показує практика, часто переходить в інформаційну війну. Соціальні інформаційні комунікації в такій війні стають і вагомим інструментом мобілізації національного інформаційного ресурсу протистояння, і об'єктом ворожого впливу на інфосферу суспільства;

по-третє, ефективність функціонування соціальних інформаційних комунікацій прямо залежить від якості інформаційних ресурсів, використовуваних у сучасних інформаційних обмінах. Оскільки традиційним джерелом якісної інформації в суспільстві є бібліотеки, за умови їх оперативної комп'ютеризації і, відповідно, комплектації електронним ресурсом, ці установи можуть стати надійним, суспільно значущим джерелом наповнення інформаційних магістралей національного інформаційного простору якісною інформацією.

Під час глобальних загальноцивілізаційних перетворень на основі здобутків науково-технічного прогресу проявилися нові характерні особливості процесу регіонального розвитку в сучасній Україні. Вони породжують нову соціокультурну реальність постіндустріального суспільства. Ці перетворення полягають у передачі центральними органами державної влади певного обсягу владних повноважень суб'єктам управління нижчого рівня, що мають необхідні права, обов'язки та ресурси. Кінцевою метою

такого перерозподілу владних повноважень є створення можливості для вироблення і реалізації ефективних управлінських рішень на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Аналіз запитів дистантних користувачів СІАЗ, НЮБ, Фонду Президентів України НБУВ свідчить про те, що на регіональному рівні розвиток інформаційних процесів останніх років ув'язується з процесом здійснення реформ у системі адміністративно-територіального устрою, метою якого стала необхідність підвищення ефективності діяльності органів місцевого самоврядування. У цьому процесі за умови задоволення запитів на електронну інформацію, розвитку електронних інформаційних технологій створюються нові можливості управлінської діяльності для ефективного забезпечення процесів регулювання децентралізації, здійснення радикального перетворення організаційно-функціональних механізмів держави на основі оновлення відповідної правової бази, донесення змісту інновацій до всіх учасників цих перетворень.

Нові можливості розвитку, в умовах становлення інформаційного суспільства, пов'язані з якістю забезпечення ефективного доступу елементів соціальної структури, насамперед регіональної, до глобальних інформаційних ресурсів, сприяння бібліотек в організації самостійного використання цих ресурсів, розвитку, самостійного інфотворення в інтересах власного розвитку та самостійного виходу на ринки інформаційної продукції. Такі можливості відповідно до закономірностей розвитку інформаційного суспільства створюють умови для розвитку самоорганізації регіонів, сприяють піднесенню загального творчого потенціалу нації, держави.

Водночас при неналежній організації суспільних взаємовідносин цей процес може стати фактором прояву дезінтегративних тенденцій. В умовах нинішньої гібридної війни з північним сусідом цей процес може створювати певні фактори ослаблення загальнонаціональної стійкості, прояву негативних інформаційних, а разом з ними і всіх інших негативних впливів на життя регіонів.

У процесі активізації свого впливу на регіони України російські інформаційні технологи намагаються враховувати нерівномірність освоєння регіонами України електронних інформаційних технологій, специфіку інформаційних обмінів у них. Там, де рівень інформаційної культури не відповідає новим технологічним здобуткам, вони намагаються вико-

ристовувати традиційні, апробовані вже в минулих протистояннях форми інформаційного впливу.

Важливим орієнтиром для всіх суспільних інститутів України, у тому числі й для системи бібліотечних установ, документом, що мобілізує на організацію протидії інформаційній агресії, стала введена в дію Доктрина інформаційної безпеки України (zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017). Цей документ орієнтує працівників інформаційної сфери на реалізацію «державної інформаційної політики, насамперед щодо протидії руйнівному інформаційному впливу Російської Федерації в умовах розв'язаної нею гібридної війни». У документі підкреслюється зростаюче значення сучасної інфосфери, як одного з найважливіших елементів забезпечення національної безпеки. При цьому звертається увага на необхідність розвитку всіх складових інформаційного простору: інформаційних ресурсів, інформаційної інфраструктури та інформаційних технологій, що в сучасних умовах є важливими чинниками піднесення рівня й темпів соціально-економічного, науково-технічного і культурного розвитку.

При вирішенні абсолютно необхідного завдання «побудова дієвої та ефективної системи стратегічних комунікацій» – скоординованого і належного використання комунікативних можливостей в інтересах держави – увага має приділятися змістовій складовій, орієнтованій на розвиток національного інформаційного простору, що відіграє основну роль в організації протистояння інформаційній агресії. Саме якісні параметри в системі інформаційних обмінів набувають у сучасних умовах вирішального значення. Успішне протистояння інформаційній агресії у вирішальній мірі залежить від ефективності використання інформаційних ресурсів спротиву.

Позитивний досвід співпраці СІАЗ НБУВ з державними аналітичними центрами України з питань протидії інформаційній агресії з боку РФ свідчить про значний потенціал аналітичних підрозділів бібліотек у розвитку системи стратегічних комунікацій в Україні. Зокрема, ідеться про можливість моніторингу та аналізу актуальних проблеми суспільства на базі відкритих джерел інформації, фондів бібліотеки для потреб державних органів, та, з іншого боку, поширення суспільно важливої інформації серед населення, розширення вільного доступу до неї користувачів бібліотеки, введення в систему інформаційних обмінів інформаційно-аналітичних про-

дуктів, орієнтованих на нейтралізацію зовнішніх негативних інформаційних впливів у національному інформаційному просторі.

Загалом управління зростаючими обсягами інформаційних (насамперед електронних) ресурсів обумовлює необхідність активізації діяльності бібліотек як соціальних структур, що акумулюють та організують використання суспільно значущої інформації, у тому числі електронної, в усій системі соціальних інформаційних комунікацій суспільства, у тому числі й у соцмережах. Реалізація цього завдання неможлива без належної суспільної підтримки, необхідної на сьогодні модернізації бібліотечних інформаційних центрів.

Рекомендації. Україна як суверенна держава, що розвивається на етапі становлення інформаційного суспільства, має продовжити створення ефективної, саморегулюючої організації безпеки національного інформаційного простору. Ця загальнонаціональна структура має здійснювати постійний моніторинг інформаційних небезпек, ефективно прогнозування тенденцій їх розвитку, координацію використання національного ресурсу в період інформаційної агресії, забезпечувати надійну нейтралізацію інформаційних загроз вітчизняному інформаційному простору.

Нейтралізації негативних процесів, пов'язаних з інформаційною безпекою України, водночас має сприяти реалізація положень Стратегії інформаційної реінтеграції Донбасу, розрахованої на період до 2020 р. Дуже важливим аспектом розробленого програмного документа, зокрема в культурологічному аспекті, є спрямованість дії не лише на громадян, які залишилися на окупованих територіях Донбасу, а й на всіх українців.

З метою захисту національних пріоритетів, прав та інтересів громадян у соціальних мережах та блогосфері необхідною є реалізація цілого комплексу взаємопов'язаних заходів правового, адміністративного, організаційного, наукового, технічного, інформаційного, пропагандистського плану, а також широке залучення до справи інституцій громадянського суспільства, наукових установ, мережі сучасних бібліотек, широкого загалу активних учасників соціальних комунікацій.

У зв'язку з цим бібліотечні установи, і насамперед їх інформаційно-аналітичні підрозділи мають акумулювати, організувати суспільний доступ до інформації, що стосується нейтралізації та протидії інформаційному впливу, що несе загрозу національній безпеці України, спрямованої

на зміцнення почуття спільності між громадянами України, які проживають на тимчасово непідконтрольних і підконтрольних територіях Донецької та Луганської областей, а також громадянами України, які проживають в інших регіонах України, введенням у систему інформаційних комунікацій переконливих матеріалів про створення у свідомості громадян України, які проживають на території Донецької та Луганської областей, позитивного іміджу України, уявлень про позитивні тренди її розвитку, «формування стійкого переконання серед громадян України, які проживають у Донецькій та Луганській областях, що конфлікт, який відбувається в Україні з початку 2014 року – це гібридна війна, що ведеться Росією проти України», створення при використанні системи вітчизняних комунікацій інформаційного консенсусу в українців стосовно всіх інших аспектів національного розвитку.

Водночас треба наголосити, що розвиток системи стратегічних комунікацій в Україні створює додаткові інституційні можливості для подальшого вдосконалення механізмів протидії російській інформаційній агресії і дає шанс науковим бібліотекам визначити своє місце в цій системі за умови вдосконалення їх можливостей як центрів інтелектуальної обробки інформації, підвищення якості інформаційних продуктів, сервісів і послуг.

Потужний потенціал у розв'язанні проблеми формування інформаційної бази, необхідної для ухвалення управлінських рішень, мають інформаційно-аналітичні структури бібліотечних установ, насамперед національних та парламентських бібліотек. Провідні дослідні центри, які є флагманами процесу інформаційного забезпечення органів державної влади, – Дослідна служба Конгресу США (Congressional Research Service, CRS), Бюро дослідницької та правової інформації (Research and Legislative Reference Bureau, RLRB) Японії, Довідковий відділ з права й ухвалення рішень (Law and Decision Making Reference Department, LDMRD) Китаю, в Україні – Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) НБУВ – створені і функціонують як підрозділи національних бібліотек.

Результати проведеного інформаційно-аналітичними підрозділами національних бібліотек аналізу проблемних ситуацій, враховуючи їх повноту, достовірність, актуальність, мають значний інформаційний і творчий потенціал, що забезпечить владні структури й окремих громадян джерелом

об'єктивної інформації, ефективне використання якої створить необхідну інформаційну основу для ухвалення адекватних наявним викликам рішень. Водночас оптимізація роботи інформаційно-аналітичних структур та ефективне використання інтелектуального капіталу сприятиме налагодженню корпоративної взаємодії між ними – координації зусиль, обміну досвідом та інформацією, спільної реалізації проектів в умовах рівних можливостей, забезпечених державою.

Сучасна бібліотека є важливою ланкою в системі інформаційних інститутів, що забезпечують створення, накопичення, переробку й різні способи трансляції якісних інформаційних ресурсів. Поряд з тим бібліотека також бере участь в оцінці, інтерпретації та фільтрації інформації, у встановленні певних зв'язків між інформаційними масивами, що забезпечує доступ користувачів до широкого спектра джерел знання і соціально значущої інформації. Наукові бібліотеки мають можливості та демонструють вагомі досягнення у сфері соціально-комунікативного дослідження фінансових відносин з урахуванням трансформаційного характеру української економіки і суспільства в цілому. Але при цьому слід ретельно підходити до аналізу джерел інформації і мати на увазі, що створення об'єктивної картини з найбільш соціально значущих проблем потребує вивчення максимально широкого масиву інформації.

Бібліотека в системі політичної комунікації функціонує як інформаційна база, опосередкований канал і функціональний суб'єкт, здійснюючи таким чином більшість функцій політичної комунікації. Причому набуттю бібліотеками статусу суб'єктів політичної комунікації сприяли розвиток інформаційної функції бібліотек, початок виробництва ними власної інформаційно-аналітичної продукції на основі опрацювання матеріалів газетних публікацій. З огляду на це значно зросла важливість вирішення питання збереження інформації сучасних засобів масової комунікації у найбільш зручному для проведення подальших досліджень вигляді. Значну роль у формуванні сучасного інформаційного простору відіграють глобалізаційні процеси, що впливають, у тому числі, і на демократичні перетворення в Україні, і на процеси реформування державного механізму. Причому глобалізація впливає не лише на засоби масової комунікації, певним чином моделюючи їх під загальноприйнятні стандарти подання інформації, а й унаслідок глобалізації світовий інформаційний простір опосередковано

впливає і на свідомість користувачів інформації, зумовлюючи формування політичних стереотипів ЗМІ як технологію впливу на політичний процес.

Потужний інформаційний, науковий, комунікаційний потенціал бібліотек має бути актуалізований у відповідних формах організації функціонування й технологіях надання бібліотечно-інформаційних послуг різним суб'єктам суспільного процесу, що стане запорукою затребуваності соціального інституту бібліотеки в інформаційному суспільстві.

Складність і важливість завдань, що постали перед українським суспільством, обумовлюють потребу надати потужний імпульс розвитку новітніх форм співпраці наукових бібліотек та інформаційних центрів, дослідницьких інститутів, університетів, наукових товариств і асоціацій, дієвій кооперації їх зусиль у реалізації масштабних науково-інформаційних проектів. Для успіху цієї справи бібліотекам конче необхідно, вирішуючи завдання координації, кооперації та інтеграції у власне бібліотечному інформаційному середовищі, одночасно виходити за межі усталених напрямів діяльності й приймати на себе функції значно більш широкого характеру. Важливо рухатися в напрямі нового осмислення й реалізації ролі бібліотечних установ у значно більш широкому колі освітніх, наукових, інформаційних, управлінських інституцій, недержавних інформаційних центрів і громадських ініціатив.

У зв'язку з цим актуалізується необхідність наукових досліджень з розглядом оптимального розміщення бібліотечних ресурсних центрів в інфраструктурній системі інформаційного суспільства, з визначенням ролі сучасних бібліотечних установ у зміцненні вітчизняних стратегічних комунікацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

До розділу 1

1. *Горовий В. М.* Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації / В. М. Горовий ; відп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 332 с.
2. *Валлерстайн И.* Конец знакомого мира: Социология XXI века / И. Валлерстайн ; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева ; Центр исследований постиндустр. о-ва. – М. : Логос, 2003. – 368 с.
3. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; пер. с англ. – М. : Academia, 1999. – 956 с.
4. *Турен А.* Возвращение человека действующего. Очерк социологии / А. Турен ; пер. с фр. Е. А. Самарской. – М. : Науч. мир, 1998. – 204 с.
5. *Иноземцев В.* Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В. Иноземцев. – М. : Логос, 2000. – 302 с.
6. *Жангожа Р.* Глобалізація і мінливі когнітивні конструкції / Р. Жангожа // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2018. – Вип. 50. – С. 11–22.
7. *Горовий В.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / В. Горовий ; наук. ред. Л. А. Дубровіна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2010. – 360 с.
8. Советский энциклопедический словарь / ред. А. М. Прохоров. – М. : Совет. энцикл., 1986. – С. 866–867.
9. *Nordhaus W.* Invention, Growth and Welfare: A Theoretical Treatment of Technological Change / W. Nordhaus. – Cambridge, 1969.
10. *Кушерець В.* Від Товариства «Знання» до суспільства знань [Електронний ресурс] / В. Кушерець. – Режим доступу: <http://znannya.org.ua/index.php/arkhiv/66-naukaarkhiv/361-vid-tovaristva-znannya-do-suspilstva-znan>. – Назва з екрана.

11. *Найдьонов О. Г.* Інформаційне суспільство як суспільство знань [Електронний ресурс] / О. Г. Найдьонов. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/7213/2/Naydionov.pdf>. – Назва з екрана.

12. *Тапскотт Д.* Електронно-цифрове общество: Плюсы и минусы эпохи сетевого интеллекта / Д. Тапскотт ; пер. с англ. И. Дубинского ; под ред. С. Писарева. – Киев : INT Пресс ; М. : Релф-бук. – 1999. – 432 с.

13. Питання розвитку цифрової культури українського соціуму : аналітична записка [Електронний ресурс] // Нац. ін-т стратег. дослідж. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1631>. – Назва з екрана.

14. *Куфтырев П.* СМІ в прямій демократії: правда вместо пропаганды [Электронный ресурс] / П. Куфтырев. – Режим доступа: <http://obozrevatel.com/blogs/73264-smi-v-priamojdemokratii-pravda-vmesto-propagandyi.htm>. – Загл. с екрана.

15. *Шилз Е. А.* Нація, національність, націоналізм і громадянське суспільство [Електронний ресурс] / Е. А. Шилз // *Ї* : незалеж. культурол. часоп. – 2001. – № 21. – Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/n21_texts/shilz.htm. – Назва з екрана.

16. *Волкова О. М.* Новий погляд на громадянське суспільство: реалії і перспективи [Електронний ресурс] / О. М. Волкова. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Almpr/2012_3/01_026.pdf. – Назва з екрана.

17. *Чернов А. А.* Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы : монография / А. А. Чернов. – М. : Издат.-торг. корпорация «Дашков и К», 2006. – 232 с.

18. Мережі і мережеві війни: Майбутнє терору, злочинності та бойових дій / за ред. Д. Арквілли, Д. Ронфельдта ; пер. з англ. А. Ішенка. – Київ : Києво-Могилян. акад., 2005. – 350 с.

19. *Клімова Г. П.* Правовий нігілізм як форма деформації правосвідомості / Г. П. Клімова // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер. «Філософія, філософія права, політологія, соціологія». – 2013. – № 5. – С. 105–112.

20. *Волошенюк О. В.* Правовий менталітет як складова суспільної правосвідомості / О. В. Волошенюк // Форум права. – 2015. – № 1. – С. 42–47.

21. *Павловська-Кравчук В.* Український правовий менталітет: особливості становлення та розвитку [Електронний ресурс] / В. Павловська-Крав-

чук // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2012. – № 2. – С. 277–286. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varny_2012_2_30. – Назва з екрана.

22. *Бальцерович Л.* Свобода і розвиток. Економіка вільного ринку. [Електронний ресурс] / Л. Бальцерович. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/balcerowycz/balc-5.htm>. – Дата звернення: 23.10.2018. – Назва з екрана.

23. *Стяжкіна О. В.* Семантика російсько-української війни: перформативні дискурси і антиколоніальний аспект / О. В. Стяжкіна // Укр. сусп-во в умовах війни: виклики сьогодення і перспективи миротворення : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (9 черв. 2017 р., м. Маріуполь). – Маріуполь, 2017. – 311 с.

24. *Кульба В. В.* Информационное управление (предпосылки, методы и средства) / В. В. Кульба, В. Д. Малюгин, А. Н. Шубин // Пробл. управления. – 2003. – № 1. – С. 62–67.

25. *Юнкер Д.* Франклин Делано Рузвельт [Електронний ресурс] / Д. Юнкер // Люди. – Режим доступу: <http://www.peoples.ru/state/king/usa/roosevelt/franklin>. – Дата звернення: 12.09.2018. – Назва з екрана.

26. *Рузвельт Ф. Д.* Беседы у камина / Ф. Д. Рузвельт. – М., 2003. – 408 с.

27. *Варченко І.* Пояснюйте реформи [Електронний ресурс] / І. Варченко // LB.ua. – Режим доступу: https://ukr.lb.ua/blog/ivan_varchenko/300339_rouasnyuete_reformi.html. – Дата звернення: 12.09.2018. – Назва з екрана.

28. *Іванова Н.* Інформаційні структури громадянського суспільства в процесі розбудови правової держави [Електронний ресурс] / Н. Іванова // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2016. – Вип. 43. – С. 47–56. – Режим доступу: <https://goo.gl/ydcDNk>. – Назва з екрана.

29. *Калиновський Ю. Ю.* Інформаційно-комунікативне підґрунтя функціонування та розвитку правосвідомості українського суспільства в сучасних умовах / Ю. Ю. Калиновський // Гуманіт. часоп. – 2007. – № 1. – С. 94–100.

30. Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства / [О. Онищенко, В. Горовий, В. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 250 с.

31. Методичні рекомендації до практичних занять з курсу «Комунікації в публічному управлінні» / уклад.: А. В. Дуда, Т. В. Джига, О. В. Загвойська [та ін.]. – Київ : НАДУ, 2010. – 36 с.

32. Комунікація: демократичні стандарти в роботі органів державної влади / за заг. ред. Н. К. Дніпренко. – Київ : ТОВ «Вістка», 2008. – 164 с.

33. *Токарська А. С.* Правова комунікація в контексті посткласичного праворозуміння : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / А. С. Токарська. – Київ, 2008. – 37 с.

34. *Почепцов Г.* Нові комунікативні можливості у сфері державного управління [Електронний ресурс] / Г. Почепцов // MediaSapiens. – Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/8049>. – Назва з екрана.

35. *Чухно А. А.* Национальные и мировые программы создания информационного общества / А. А. Чухно // Наук. пізнання: методологія та технологія. – 2008. – № 10. – С. 94–102.

36. *Іванова Н.* Комунікативна діяльність сучасних інформаційних центрів у сфері правового інформування / Н. Іванова // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2012. – Вип. 33. – С. 161–169.

37. *Гранчак Т.* Бібліотека і політична комунікація : монографія / Т. Гранчак. – Київ, 2012. – 480 с.

38. Сучасний стан впровадження електронної взаємодії органів публічної влади в умовах перманентної адміністративної реформи в Україні: досягнення та недоліки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.e.gov.ua/sites/default/files/wb_io_19_03_0.doc. – Назва з екрана.

39. Публічні бібліотеки – мости до електронного урядування. Прес-конференція за проектом Рівненського обласного відділення УБА [Електронний ресурс] // Укр. бібл. асоц. «Доступ громадян до офіційної інформації: роль бібліотек» : блог. – Режим доступу: <http://govinfo.library.wordpress.com/2013/04/04/публічні-бібліотеки-мости-до-електр>. – Назва з екрана.

40. Миколаїв презентував свої досягнення у сфері електронного урядування [Електронний ресурс] // Нац. центр електрон. урядування. – Режим доступу: <http://nc.gov.ua/news/index.php?ID=500>. – Назва з екрана.

41. *Закірова С.* Електронні петиції в Україні: досягнення і проблеми дворічного досвіду [Електронний ресурс] / С. Закірова // Конституц. процес в Україні: політико-прав. аспекти. – Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/images/konstutyciynuu_proces/2017/6.pdf. – Назва з екрана.

42. *Моль А.* Социодинамика культуры / А. Моль. – М. : Прогресс, 1973; *Магдиш І.* Маніпульована демократія [Електронний ресурс] / І. Магдиш //

Ї : незалеж. культурол. часоп. – 2003. – № 30. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n30/texts/N30-manipul.htm>. – Назва з екрана.

43. *Гаврилюк С. И.* Информационно-манипулятивные технологии как составляющая процесса легитимации политической власти в Украине: попытка анализа [Электронный ресурс] / С. И. Гаврилюк // *Studia Humanitatis* : междунар. електрон. науч. журн. – 2016. – Режим доступа: <http://st-hum.ru/content/gavrilyuk-si-informacionnomanipulyativnyue-tehnologii-kak-sostavlyayushchaya-processa>. – Загл. с экрана.

44. *Рибак І. В.* Медіатизація політики як ключовий вектор трансформації легітиматійних та делегітиматійних практик в Україні / І. В. Рибак // *Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич.* – Київ : ВІР УАН, 2011. – Вип. 49. – С. 620–628.

45. *Рибак І. В.* Інформаційно-комунікативні виміри сучасного політичного маніпулювання / І. В. Рибак // *Держава і право : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки.* – Вип. 57. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – С. 565–572.

46. *Закіров М.* Сучасні інформаційно-комунікаційні технології як фактор еволюції соціально-політичних відносин / М. Закіров // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України.* – Київ, 2017. – Вип. 46. – С. 8–16.

47. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» : Указ Президента України № 47/2017 [Електронний ресурс] // Офіц. інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>. – Назва з екрана.

48. *Белкин С.* Интернет и власть / С. Белкин, В. Воронин, С. Устименко // *Власть.* – 1999. – № 9. – С. 21–25.

49. *Кононов М. М.* Современные информационно-политические технологии в российском избирательном процессе / М. М. Кононов // *Власть.* – 2008. – № 7. – С. 75–78.

50. *Пілат М. Є.* Інформаційні впливи та інформаційні війни: сутність понять та їхній взаємозв'язок в інформаційну епоху / М. Є. Пілат // *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. «Міжнар. відносини».* – 2013. – Вип. 32. – С. 185–190.

51. *Волочаева О. Ф.* Политические процессы в современном информационном обществе: новые акторы и векторы развития : дис. ... д-ра полит.

наук : спец. 23.00.02 [Электронный ресурс] / Оксана Федоровна Волочаева. – Пенза, 2015. – 300 с. – Режим доступа: http://www.pglu.ru/upload/iblock/30f/diss_volochaeva.pdf. – Загл. с экрана.

52. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2003. – С. 22.

53. Шойгу объявил о создании войск информационных операций [Электронный ресурс] // Независимая газ. – Режим доступа: <http://www.ng.ru/news/572788.html>. – Загл. с экрана.

54. Панарин И. Н. СМИ, пропаганда и информационные войны / И. Н. Панарин. – М. : Поколение, 2012. – С. 301.

55. Почепцов Г. Г. Новые подходы в теории информационных войн: британская модель [Электронный ресурс] / Г. Г. Почепцов // Media sapiens. – 2014. – Режим доступа: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/manipulation/novye_podkhody_v_teorii_informatsionnykh_voyn_britanskaya_model. – Загл. с экрана.

56. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? [Электронный ресурс] / С. Хантингтон // Полис. – 1994. – № 1. – С. 33. – Режим доступа: http://www.polisportal.ru/files/File/publication/Starie_publicacii_Polisa/H/1994-1-HuntingtonStolknovenie_civiliacij.pdf. – Загл. с экрана.

57. Най Д. Гибкая власть: как добиться успехов в мировой политике / Д. С. Най ; пер. с англ. В. И. Супруна. – Новосибирск. – М. : Фонд социопрогноз. исслед. : Тренды, 2006. – 221 с.

58. Символы в коммуникации [Электронный ресурс] / под ред. И. М. Дзялошинского // Сер. «Коммуникативные исследования». – Вып. 6. – М. : НИУ ВШЭ, 2011. – 161 с. – Режим доступа: http://www.russcomm.ru/rca_biblio/issue/niu_vsheb.pdf. – Дата обращения: 18.03.2017. – Загл. с экрана.

59. Закірова С. Ціннісний потенціал символізму у правовій міжкультурній комунікації стародавніх суспільств / С. Закірова // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2017. – Вип. 46. – С. 100–107.

60. Дроздов К. С. Политика украинизации в Центральном Черноземье, 1923–1933 гг. [Электронный ресурс] / К. С. Дроздов. – М. : Ин-т рос. истории РАН : Центр гум. инициатив, 2016. – 487 с. – Режим доступа: <http://www.iriran.ru/?q=node/1572>. – Дата обращения: 3.11.2017. – Загл. с экрана.

61. Проблемы истории Новороссии : сб. статей [Электронный ресурс] / отв. ред. В. Н. Захаров. – М. : ИРИ РАН, 2015. – 232 с. – Режим доступа:

<http://www.iriran.ru/?q=node/1450>. – Дата обращения: 3.11.2017. – Загл. с экрана.

62. Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років : Закон України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19>. – Назва з екрана.

63. Рубан Ю. Про політику пам'яті [Електронний ресурс] / Ю. Рубан // Українська правда : веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2014/10/26/7042252>. – Назва з екрана.

64. Аналітична доповідь від громадськості у форматі Shadow Report «Реформа у сфері політики пам'яті: проміжні підсумки виконання “декомунізаційних законів”» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cdvr.org.ua/sites/default/files/attached/shadow_decomunisation.pdf. – Дата звернення: 5.11.2017. – Назва з екрана.

65. Полтавець С. Політика пам'яті як аспект інформаційної безпеки: ефективність вітчизняної нормативної бази та здійснюваних заходів / С. Полтавець // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2017. – Вип. 48. – С. 670–684.

66. Формування стратегічного наративу інформаційного забезпечення реінтеграції тимчасово окупованих територій у загальноукраїнський контекст. Київ, 2017. – 212 с.

67. Закірова С. Палемологічні виміри інформаційних стратегій минулого / С. Закірова // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2018. – Вип. 49. – С. 18–25.

68. Тоффлер Е. Третя хвиля / Е. Тоффлер. – Київ, 2000. – 475 с.

69. Горовий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства / В. М. Горовий. – Київ, 2005. – 297 с.

70. Інформаційно-культурне забезпечення інтеграції регіонів України : [монографія] / О. Онищенко, В. Горовий, Л. Дубровіна [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2018. – С. 73.

71. Половинчак Ю. Сучасне інформаційно-комунікаційне середовище як простір трансформації української національної ідентичності [Елект-

ронний ресурс] / Ю. Половинчак. – Режим доступу: <http://nbuvipar.gov.ua/images/nauk-mon/internetduskurs.pdf>. – Дата звернення: 28.07.2017. – Назва з екрана.

72. *Полтавець Т.* Етнолінгвістичні процеси у вітчизняному інформаційному просторі як фактор суспільної безпеки / Т. Полтавець // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України.* – Київ, 2017. – Вип. 48. – С. 525–531.

73. *Радковець Ю.* Гібридна війна Росії проти України: уроки та висновки [Електронний ресурс] / Ю. Радковець // *Укрінформ* : веб-сайт. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2107122-gibridna-vijna-rosii-proti-ukraini-urokita-visnovki.html>. – Назва з екрана.

74. *Половинчак Ю.* Війни смислів у сучасному російсько-українському протистоянні / Ю. Половинчак // *Наук. зап. Ін-ту журналістики.* – 2016. – Т. 3 (64). – С. 16–22.

75. Україна у фокусі іноземних ЗМІ [Електронний ресурс] // *Нац. юрид. б-ка Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* – Режим доступу: http://nbuvipar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2818:ukrajina-ufokusi-inozemnikh-zmi-lyutij-2017-r&catid=76&Itemid=387. – Назва з екрана.

76. Саморукова О. Маніпулятивні технології у висвітленні зарубіжними ЗМІ ситуації в Україні / О. Саморукова // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України.* – Київ, 2018. – Вип. 49. – С. 351–355.

77. *Дем'яненко М.* Протидія інформаційній агресії: світовий досвід та вітчизняні реалії / М. Дем'яненко // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України.* – Київ, 2018. – Вип. 50. – С. 394–406.

78. В інформаційній війні НАТО має не лише захищатися, але і наступати [Електронний ресурс] // *Польське радіо.* – 2016. – 14.07. – Режим доступу: <http://www.polradio.pl/5/39/Artykul/261875>. – Назва з екрана.

79. *Аулін О.* Кримськотатарські ЗМІ материкової України у соціальній комунікації з мусульманським населенням Криму / О. Аулін // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України.* – Київ, 2018. Вип. 50. – С. 386–393.

80. *Почепцов Г.* Три модели построения информационных операций [Электронный ресурс] / Г. Почепцов // MediaSapiens. – Режим доступа: http://ms.detector.media/ethics/manipulation/tri_modeli_postroeniya_informatsionnykh_operatsiy. – Дата обращения: 01.05.2018. – Загл. с экрана.

81. *Савчук Т.* Інформаційна війна Росії в Україні та кібербезпека (огляд дослідження) [Електронний ресурс] / Т. Савчук // Радіо «Свобода». – 2017. – 27 черв. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28580039.html>. – Назва з екрана.

82. *Гнатюк С.* Міжнародний досвід здійснення спеціальних режимів мовлення: висновки для України [Електронний ресурс] / С. Гнатюк. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/specrezim-1161e.pdf>. – Назва з екрана.

83. Досвід і концепції ведення інформаційної боротьби у провідних країнах світу / Г. В. Певцов, А. М. Гордієнко, С. В. Залкін, С. О. Сідченко [та ін.] // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. – 2015. – № 1. – С. 12–16.

84. *Кулицький С.* Аналіз економіко-інформаційних аспектів гібридної війни на базі ресурсів наукової бібліотеки / С. Кулицький // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2018. – Вип. 49. – С. 113–120.

До розділу 2

1. *Ільганаєва В. О.* Соціальна комунікація як об'єкт теоретизації / В. О. Ільганаєва // Філософія людського спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація. – 2009. – № 1. – С. 60–67.

2. *Почепцов Г. Г.* Соціальні комунікації і нові комунікативні технології / Г. Г. Почепцов // Комунікація. – 2010. – № 1. – С. 19–26.

3. *Різун В. В.* Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій / В. В. Різун // Психолінгвістика. – 2012. – Вип. 10. – С. 305–314.

4. *Соколов А. В.* Общая теория социальной коммуникации : учеб. пособ. / А. В. Соколов. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. – 461 с.

5. *Холод О. М.* Соціальні комунікації: соціо- і психолінгвістичний аналіз / О. М. Холод. – Вид. 2-ге, допов. і переробл. – Львів : ПАІС, 2011. – 288 с. – ISBN 978-966-1585-67-5.

6. Горькова В. И. Информетрия (количественные методы в научно-технической информации) / В. И. Горькова // Итоги науки и техники. Сер. Информатика. – Т. 10. – М. : ВИНТИ, 1988. – 328 с.

7. Делас Н. И. Предельно гиперболический закон распределения в самоорганизованных системах / Н. И. Делас, В. А. Касьянов // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2012. – № 4/4. – С. 13–18.

8. Кудрин Б. И. Математика ценозов: видовое, ранго-видовое, ранговое по параметру, гиперболические Н-распределения и законы Лотки, Ципфа, Парето, Мандельброта / Б. И. Кудрин // Центр системных исследований. Ценологические исследования. – 2002. – Вып. 19. – С. 357–412.

9. Шрейдер Ю. А. Ранговые распределения как системное свойство / Ю. А. Шрейдер // Математическое описание ценозов и закономерности техники. Философия и становление техники. Ценологические исследования. – 1996. – Вып. 1–2. – С. 33–42.

10. Мандельброт Б. Теория информации и психолингвистическая теория частот слов / Б. Мандельброт // Математические методы в социальных науках. – М. : Прогресс, 1973. – С. 316–337.

11. Автоматическая обработка текстов на естественном языке и компьютерная лингвистика / [Е. И. Большакова, Э. С. Клышинский, Д. В. Ландэ, А. А. Носков, О. В. Пескова, Е. В. Ягунова]. – М. : МИЭМ, 2011. – 272 с.

12. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.

13. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен. – М. : Мир, 1980. – 406 с.

14. Шредер М. Фракталы, хаос, степенные законы / М. Шредер. – Ижевск : НИЦ «Регулярная и хаотическая динамика», 2001. – 528 с.

15. Справочник по теории вероятностей и математической статистике / [В. С. Королюк, Н. И. Портенко, В. А. Скороход, А. Ф. Турбин]. – М. : Наука, 1985. – 640 с.

16. Наукова періодика України та бібліометричні дослідження : [монографія] / Л. Й. Костенко, О. І. Жабін, Є. О. Копанєва, Т. В. Симоненко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – 173 с.

17. Ломакин Д. В. Золотая пропорция как инвариант структуры текста / Д. В. Ломакин, А. З. Панкратова, А. С. Суркова // Вестник Нижегородского ун-та им. Н. И. Лобачевского. – 2011. – № 4 (1). – С. 196–199.

18. *Добров Г. М.* Наука о науке. Введение в общее науковедение : [монография] / Г. М. Добров. – К. : Наук. думка, 1989. – 301 с.
19. *Коренной А. А.* Организация системы прогнозирования научных исследований / А. А. Коренной, С. А. Мищенко // Информатика и науковедение: тез. докл. и сообщ. I Всесоюз. науч. конф. (1–4 июля 1988 г., Тамбов). – Тамбов, 1988. – С. 261–262.
20. *Маршакова И. В.* Система цитирования научной литературы как средство слежения за развитием науки : [монография] / И. В. Маршакова – М. : Наука, 1988. – 287 с.
21. *Хайтун С. Д.* Наукометрия: Состояние и перспективы : [монография] / С. Д. Хайтун. – М. : Наука, 1983. – 344 с.
22. Eugene Garfield [Electronic resource] / Eugene Garfield. – Mode of access: <http://www.garfield.library.upenn.edu/> (01.04.2017). – Title from the screen.
23. *Москалева О. В.* Использование наукометрических показателей для оценки научной деятельности / О. В. Москалева // Науковедческие исслед. – 2013. – № 2013. – С. 85–109.
24. Руководство по наукометрии: индикаторы развития науки и технологии : [монография] / М. А. Акоев, В. А. Маркусова, О. В. Москалева, В. В. Писляков ; [под. ред. М. А. Акоева]. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2014. – 250 с.
25. *Мриглюд О. І.* Про вимірювання наукової ефективності / О. І. Мриглюд, Р. Кенна, Ю. В. Головач, Б. Берш // Вісн. НАН України. – 2013. – № 10. – С. 76–85.
26. Управление большими системами : сб. тр. Спец. вып. 44. – Наукометрия и экспертиза в управлении наукой / [под ред. Д. А. Новикова, А. И. Орлова, П. Ю. Чеботарева]. – М. : ИПУ РАН, 2013. – 568 с.
27. *Горовий В. М.* Критерії якості наукових досліджень у контексті забезпечення національних інтересів / В. М. Горовий // Вісн. НАН України. – 2015. – № 6. – С. 74–80.
28. *Костенко Л.* Бібліометрія та бібліотека: світовий досвід, українська перспектива / Л. Костенко, О. Жабін // Бібл. вісн. – 2014. – № 6. – С. 48.
29. *Костенко Л. И.* Библиометрический инструментарий наукометрии / Л. И. Костенко // Наукометрия: методология, инструменты, практическое применение. – Минск : Беларуская навука, 2018. – С. 73–88.

30. *Костенко Л. И.* Библиометрия в развитии коммуникаций Международной ассоциации академий наук / Л. И. Костенко, Т. В. Симоненко, В. П. Рыбачук // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – 2017. – Вып. 14. – С. 27–38.

31. Наукометрія: методологія та інструментарій / Л. Костенко, О. Жабін, О. Кузнецов та ін. // Вісн. Книжк. палати. – 2015. – № 9. – С. 25–29.

32. *Кузнецов О. Ю.* Виявлення ключових понять з тексту за допомогою контент-аналізу / О. Ю. Кузнецов // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2014. – Вип. 40. – С. 52–60.

33. *Воскобойнікова-Гузєва О. В.* Наукове декларування в е-середовищі університету / О. В. Воскобойнікова-Гузєва, В. О. Копанєва, Л. Й. Костенко // Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. – 2017. – Вип. 3. – С. 192–198.

34. Картина науки в библиометрических портретах ученых / Л. И. Костенко, А. И. Жабин, Е. А. Кухарчук и др. // Б-ки нац. акад. наук: пробл. функционирования, тенденции развития. – 2014. – Вып. 12. – С. 70–78.

35. *Симоненко Т. В.* Бібліометричні профілі в наукометрії / Т. В. Симоненко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2017. – Вип. 48. – С. 328–338.

36. *Симоненко Т. В.* Наукова декларація – вимога часу / Т. В. Симоненко // Вісн. Книжк. палати. – 2017. – № 1. – С. 26–28.

37. *Малицкий Б.* Наукометрия: новые функции и проблемы адекватности / Б. Малицкий, В. Рыбачук, А. Попович, А. Корецкий // Наука и инновации. – 2013. – № 1. – С. 11–17.

38. *Рубакин Н. А.* Психология читателя и книги / Н. А. Рубакин. – М. : Книга, 1977. – 263 с.

39. *Ручкин В. Н.* Когнитология и искусственный интеллект / В. Н. Ручкин, В. А. Романчук, В. А. Фулин. – Рязань : Интермета, 2012. – 260 с.

40. *Шрейдер Ю. А.* Социальные аспекты информатики / Ю. А. Шрейдер // НТИ. Сер. 2: Информ. процессы и системы. – 2010. – № 2. – С. 18–27.

41. Бібліометрика української науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuviar.gov.ua/bpnu/>. – Дата доступу: 12.12.2018. – Назва з екрана.

42. Бібліометрика української науки: інформаційно–аналітична система / Л. Костенко, О. Жабін, О. Кузнецов та ін. // Бібл. вісн. – 2014. – № 4. – С. 8–12.
43. Кухарчук Є. О. Представлення української науки в наукометричній надбудові SciVal корпорації Elsevier / Є. О. Кухарчук // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2015. – Вип. 41. – С. 382–396.
44. Кухарчук Є. О. Світові наукометричні системи / Є. О. Кухарчук // Бібл. вісн. – 2014. – № 5. – С. 7–11.
45. Web of Science [Electronic resource]. – Mode of access: <http://webofscience.com/> (19.12.2018). – Title from the screen.
46. The San Francisco Declaration on Research Assessment (DORA) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ascb.org/dora/> (19.12.2018). – Title from the screen.
47. Scopus [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.scopus.com/> (01.04.2018). – Title from the screen.
48. Лукашевич Т. Г. Публікаційна активність країн СНД та Балтії згідно з бібліометричною базою даних Scopus / Т. Г. Лукашевич // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2014. – Вип. 40. – С. 101–115
49. Google Scholar [Electronic resource]. – Mode of access: <http://scholar.google.com.ua/> (01.04.2017). – Title from the screen.
50. Библиометрика отечественной науки: возможности и ограничения прикладного использования системы Google Scholar / Л. И. Костенко, Т. В. Симоненко, О. О. Грачев, В. П. Рибачук // Наука та наукознавство. – 2017. – № 3. – С. 67–77.
51. Симоненко Т. В. Бібліометричні системи Scopus і Google Scholar: сфери використання / Т. В. Симоненко // Бібл. вісн. – 2015. – № 2. – С. 10–13.
52. Костенко Л. Й. Наукометрія: від нумерології до Лейденського маніфесту / Л. Й. Костенко, Т. В. Симоненко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2016. – Вип. 43. – С. 285–295.
53. Bibliometrics: The Leiden Manifesto for research metrics / D. Hicks, P. Wouters, L. Waltman, S. de Rijcke, I. Rafols [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.nature.com/news/bibliometrics-the-leiden-manifesto-for-research-metrics-1.17351/> (12.05.18). – Title from the screen.
54. Медведєва А. Зарубіжний досвід оцінювання ефективності наукової діяльності / А. Медведєва // Вісн. Книжк. палати. – 2016. – № 6 (239). – С. 49–51.

55. *Онищенко О.* Бібліотека і цифрове покоління: нова ситуація – нові форми роботи / О. Онищенко // Бібл. вісн. – 2016. – № 5. – С. 3–6.

56. *Ржеуський А.* Роль бібліотек як соціальних інститутів в інформаційному забезпеченні e-Science / А. Ржеуський, Н. Веретеннікова, О. Малиновський, Н. Кунанець // Бібл. вісн. – 2016. – № 3. – С. 3–9.

57. *Копанєва В. О.* Наукова бібліотека: від е-каталогу до е-науки / В. О. Копанєва // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2006. – № 1. – С. 23–28.

58. *Соловяненко Д.* Академічні бібліотеки у новому соціотехнічному вимірі: Частина четверта. Сучасний рівень дискурсу академічного бібліотекознавства та поступ е-науки / Д. Соловяненко // Бібл. вісн. – 2011. – № 1. – С. 8–24.

59. *Жабін О. І.* Технологічні трансформації в бібліотеці: від бібліографування до наукометрії / О. І. Жабін // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2015. – Вип. 41. – С. 346–360.

60. *Яковлева Ю. В.* Сканований каталог дисертацій на сайті Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського / Ю. В. Яковлева // Вісн. Книжк. палати. – 2011. – № 9. – С. 25–27.

61. *Сорока М. Б.* Система реферування українських наукових видань (основні концептуальні положення) / М. Б. Сорока // Бібл. вісн. – 1999. – № 3. – С. 5–7.

62. *Симоненко Т.* Проект «відкритого доступу» – портал «Наукова періодика України» / Т. Симоненко // Бібл. вісн. – 2009. – № 1. – С. 3–6.

63. Registry of Open Access Repositories [Electronic resource]. – Mode of access: <http://roar.eprints.org/> (15.01.2018). – Title from the screen.

64. *Кухарчук Є.* Національні індекси наукового цитування / Є. Кухарчук // Бібл. вісн. – 2012. – № 4. – С. 29–35.

65. *Костенко Л.* Бібліометрія – українські реалії / Л. Костенко, О. Жабін // Бібл. вісн. – 2017. – № 6. – С. 59–60.

66. *Симоненко Т. В.* Глобальна бібліометрика: концептуальна модель / Т. В. Симоненко // Вісн. Книжк. палати. – 2016. – № 6. – С. 12–14.

67. *Симоненко Т. В.* Развитие научных коммуникаций славянских стран и библиометрия / Т. В. Симоненко // Библиотеки в информационном обществе: сохранение традиций и развитие новых технологий. – Минск, 2016. – С. 162–168.

68. *Жабін О. І.* Бібліометрія та альтернативні метрики / О. І. Жабін // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2016. – Вип. 43. – С. 296–311.
69. *Жабін О. І.* Комбінований рейтинг сайтів Alexa Rank / О. І. Жабін // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2014. – Вип. 40. – С. 30–40.
70. *Костенко Л.* Цифрова гуманітаристика в бібліотеці: від е-каталогу до наукометрії / Л. Костенко, Т. Симоненко, О. Жабін // Бібл. вісн. – 2018. – № 4. – С. 3–9.
71. Цифровые гуманитарные науки : хрестоматия / пер. с англ. ; под ред. М. Террас, Д. Найхан, Э. Ванхутта, И. Кижнер. – Красноярск : Сиб. федер. ун-т, 2017. – 352 с.
72. *Пятецкий-Шапиро Г.* Data Mining и перегрузка информацией : вступит. статья / Г. Пятецкий-Шапиро // Барсегян А. А. Анализ данных и процессов / А. А. Барсегян, М. С. Куприянов, И. И. Холод, М. Д. Тесс, С. И. Елизаров; 3-е изд., перераб. и доп. – СПб. : БХВ-Петербург, 2009. – 512 с.
73. *Лямець А. М.* Александрійська бібліотека: формування спеціальних фондів, критерії відбору матеріалів, функціонування підсистеми читачького складу / А. М. Лямець // Східний світ. – 2015. – № 4. – С. 147–153.
74. *Іванова Н.* Інформаційна основа сучасного розвитку: орієнтири вдосконалення / Н. Іванова, В. Горовий // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2018. – Вип. 50. – С. 23–34.
75. *Вернадский В. И.* Научная мысль как планетное явление / В. И. Вернадский. – М. : Наука. – 1991. – 271 с.
76. Чи змінилося ставлення українців до ЄС та Митного Союзу? Результати дослідження [Електронний ресурс] // *Новости Украины.* – Режим доступу: <http://from-ua.com/news/380321-chi-zminilosya-stavlennya-ukrainciv-do-es-ta-mitnogo-soyuzu-rezultati-doslidzhennya.html>. – Назва з екрана.
77. Опитування: за вступ до ЄС понад половина українців [Електронний ресурс] // *ВВС Україна.* – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/09/150924_dif_russia_nato_donbas_rating_sx. – Назва з екрана.
78. *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства / В. М. Горovий. – Київ : НБУВ, 2005. – 383 с.

79. Соціокультурні механізми формування ментального імунітету проти зовнішніх маніпуляцій свідомістю населення України / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, Ю. М. Половинчак та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ : НБУВ, 2015. – 228 с.

80. *Чибісова Н.* Ментальне поле як важливий чинник становлення соціокультурного середовища українського суспільства / Н. Чибісова // Вища освіта України. – 2007. – № 2. – С. 49–45.

81. *Кастельс М.* Информационная эпоха. Экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М. : Высш. шк. экономики, 2000. – 606 с.

82. *Меджибовська Н. С.* Формування систем електронного постачання промислових підприємств / Н. С. Меджибовська. – Одеса : Пальміра, 2011. – 272 с.

83. *Копанєва В. О.* Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету : монографія [Електронний ресурс] / Вікторія Олександрівна Копанєва ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2009. – 198 с. – Режим доступу: [//archhttp://archive.nbuv.gov.ua/books/2009/09/kvoiri](http://archhttp://archive.nbuv.gov.ua/books/2009/09/kvoiri). – Дата доступу: 21.04.2016. – Назва з екрана.

84. *Горовий В. М.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / В. М. Горовий ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Л. А. Дубровіна. – Київ, 2010. – 360 с.

85. *Гранчак Т.* Бібліотека і політична комунікація : монографія / Т. Гранчак ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2012. – 481 с.

86. *Кобелєв О. М.* Інформаційна аналітика в структурі бібліотечної діяльності в Україні : монографія / О. М. Кобелєв ; Харк. держ. акад. культури. – Харків : ХДАК, 2012. – 245 с.

87. *Давидова І.* Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві : монографія / І. О. Давидова ; Харк. держ. акад. культури. – Харків : ХДАК, 2005. – 295 с.

88. *Ільганаєва В.* Аналітика в структурі бібліотечної діяльності / В. Ільганаєва // Вісн. Харк. держ. акад. культури. – Харків, 2007. – Вип. 23. – С. 109–117.

89. *Захарова В. І.* Основи інформаційно-аналітичної діяльності [Електронний ресурс] / В. І. Захарова. – Режим доступу: <http://pidruchniki.com/1605061653903/inform>. – Дата доступу: 23.03.2016. – Назва з екрана.

90. *Пальчук В.* Бібліотеки в інформаційно-аналітичному забезпеченні органів державної влади : монографія / В. Пальчук ; наук. ред. В. М. Горовий ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – 279 с.

91. *Чуприна Л.* Оперативна інформація в соціальних мережах: особливості обігу та використання бібліотеками / Л. Чуприна // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2012. – Вип. 33. – С. 507–523.

92. *Кунанець Н. Е.* Консолідована інформація: сучасний фах освітньо-наукового напрямку інформаційних наук / Н. Е. Кунанець // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2009. – № 653 : Інформаційні системи та мережі. – С. 157–169.

93. *Карпенко О. В.* Понятійно-категоріальний апарат науки державного управління у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів виконавчої влади / О. В. Карпенко // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. ДРІДУ. – 2009. – Вип. 2. – С. 139–150.

94. *Тарасенко Н.* Ситуація та настрої в «ДНР/ЛНР» як аргумент для української політики [Електронний ресурс] / Н. Тарасенко // Резонанс : бюл. операт. інформації електрон. видань. – 2016. – № 9. – С. 3–26. – Режим доступу: <http://nbuviar.gov.ua/images/rezonans/2016/rez9.pdf>. – Дата доступу: 7.08.2016. – Назва з екрана.

95. *Бондаренко В.* Бібліотечне інтернет-обслуговування: стан та перспективи : [монографія] / Вікторія Бондаренко ; наук. ред. Т. Гранчак ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2016. – 276 с.

96. *Левченко Ю.* Біженці та переміщені особи в Україні: правові питання [Електронний ресурс] / Ю. Левченко, В. Радченко // Україна: події, факти, коментарі : інформ.-аналіт. журн. – 2015. – № 19. – Режим доступу: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2015/ukr19.pdf>. – Дата доступу: 22.09.2016. – Назва з екрана.

97. *Половинчак Ю.* Сучасне інформаційно-комунікаційне середовище як простір трансформації української національної ідентичності: монографія / Юлія Половинчак ; наук. ред. В. Горовий ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2017. – 406 с.

98. *Пальчук В.* Сучасні особливості розвитку методів контент-моніторингу і контент-аналізу інформаційних потоків / В. Пальчук // Наук.

пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2017. – Вип. 48. – С. 360–374.

99. *Барановский А.* Контент-мониторинг и анализ социальных процессов [Электронный ресурс] / А. Барановский. – Режим доступа: <http://taac.org.ua/files/a2011/proceedings/UA-3-Oleksii%20Mykolayovich%20Baranovskyi-134.pdf>. – Загл. с экрана.

100. *Берко А. Ю.* Система контент-мониторингу новинних інтернет-ресурсів / А. Ю. Берко, Я. П. Кісь, В. І. Суховерський // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2011. – № 699: Інформаційні системи та мережі. – С. 13–21.

101. *InfoStream* / А. Н. Григорьев, Д. В. Ландэ, С. А. Бороденков и др. // Мониторинг новостей из Интернет: технология, система, сервис: науч.-метод. пособие. – К. : Старт-98, 2007. – 40 с.

102. *Ландэ Д.* Феномены современных информационных потоков [Электронный ресурс] / Д. Ландэ, А Литвин. – Режим доступа: http://www.sib.com.ua/arhiv_2001/lande_1_2001/lande_1_2001.htm. – Загл. с экрана.

103. *Додонов А. Г.* Виявлення категорій і їх взаємозв'язків у рамках технології контент-мониторингу / А. Г. Додонов, Д. В. Ланде // Вісн. держ. служби України. – 2006. – № 4. – С. 45–52.

104. *Федорчук А.* Контент-мониторинг информационных потоков [Электронный ресурс] / А. Федорчук // Б-ки нац. акад. наук: пробл. функціонування, тенденції розвитку. – Киев, 2005. – Вып. 3. – Режим доступа: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/bnan_2005_3_17%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/bnan_2005_3_17%20(3).pdf). – Загл. с экрана.

105. Інформаційна картина регіону: аналітичний огляд на базі електронної інформації. – 2017. – № 1.

106. *Горбулін В. П.* Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання : монографія / [В. П. Горбулін, О. Г. Додонов, Д. В. Ланде]. – Київ : Інтертехнологія, 2009. – 164 с.

107. Інформаційна картина регіону (Харківська область): аналітичний огляд на базі електронної інформації. – 2017. – 19–27 черв. – С. 2.

108. Інформаційна картина місяця: маніпулятивні технології в іноземних ЗМІ (квітень 2017, за матеріалами зарубіжних ЗМІ) [Електронний ресурс] // Центр досліджень соціальних комунікацій. – Режим доступа: http://nbuviar.gov.ua/images/inf_akcentu/Kvit17_zar_ZMI.pdf. – Назва з екрана.

109. Інформаційна картина місяця: основні тенденції висвітлення української тематики у іноземних ЗМІ [Електронний ресурс] // Центр досліджень соціальних комунікацій. – Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/images/inf_akcentu/traven17.pdf. – Назва з екрана.

110. Україна у фокусі іноземних ЗМІ (Кількісно-змістовий аналіз електронних матеріалів найбільш рейтингових ЗМІ. Маніпулятивні технології в іноземних ЗМІ. Резюме) [Електронний ресурс] // Центр досліджень соціальних комунікацій. – Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/images/inf_akcentu/Ino_ZMI_2017.pdf. – Назва з екрана.

111. *Дубас Т.* Роль бібліотечних закладів у реалізації програми інформатизації українського суспільства / Т. Дубас // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2009. – Вип. 23. – С. 44–52.

112. Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України : аналітична доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuviar.gov.ua/images/naukovidopovidi/3.pdf>. – Назва з екрана.

113. *Чукот С. А.* Сутність і роль громадської думки в процесах державотворення / С. А. Чукот. – Грані, 1999. – № 3 (5).

114. *Бульбенюк С. С.* Інформаційні виклики гібридної війни: що може протиставити Україна / С. С. Бульбенюк // Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення і перспективи миротворення: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 9 черв. 2017 р., Маріуполь. – Маріуполь, 2017. – С. 245–248.

115. *Бальцерович Л.* Свобода і розвиток. Економія вільного ринку [Електронний ресурс] / Л. Бальцерович. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/balcerowycz/balc-5.htm>. – Дата звернення: 23.10.2018. – Назва з екрана.

116. *Давидова І.* Соціально-комунікаційна теорія бібліотечної діяльності: становлення та шляхи розвитку / І. Давидова // Бібл. вісн. – 2014. – № 6. – С. 8–12.

117. *Бєбик В.* Глобальне інформаційне суспільство: поняття, структура, комунікації / В. Бєбик // Інформація і право. – 2011. – № 1. – С. 41–49.

118. *Кобелєв О.* Інформаційно-аналітична діяльність бібліотек як соціокомунікаційний феномен / О. Кобелєв // Вісн. Книжк. палати. – 2009. – № 10. – С. 22–25.

119. *Симоненко О.* Бібліотечно-інформаційний ресурс як складник системи прийняття управлінських рішень політичними лідерами / О. Симоненко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2017. – вип. 48. – С. 330–339.

120. *Токарська А. С.* Правова комунікація в контексті посткласичного праворозуміння: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / А. С. Токарська. – Київ, 2008. – 37 с.

121. *Бистрова Ю. В.* Сучасні проблеми соціально-правової комунікації через призму викликів часу / Ю. В. Бистрова // Право та інноваційне суспільство. – 2016. – № 1. – С. 33–39.

122. *Закірова С.* Інтерактивність новітніх форм правової комунікації влади і суспільства / С. Закірова // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2018. – Вип. 50. – С. 35–46.

123. *Пестрецова О.* Бібліотечно-інформаційне обслуговування правовими ресурсами (досвід вітчизняних бібліотек) / О. Пестрецова // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2017. – Вип. 46. – С. 240–259.

124. *Гранчак Т.* Науково-дослідна діяльність інформаційно-аналітичних підрозділів бібліотек у розвитку національного інформаційного суверенітету / Т. Гранчак // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – Вип. 41. – С. 39–53.

125. *Горовий В.* Особливості продукування нової інформації у вітчизняному науковому виробництві / В. Горовий // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – Вип. 39. – С. 11–25.

126. *Каращук О.* Роль бібліотек в оптимізації процесу прийняття управлінських рішень / О. Каращук // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2017. – Вип. 46. – С. 208–224.

127. *Пальчук В.* Роль сучасних бібліотек як соціально-комунікаційних інституцій в умовах реформи з децентралізації влади / В. Пальчук // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2018. – Вип. 49. – С. 89–102.

128. Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 берез. 2016 р. № 219-р [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-%D1%80>. – Назва з екрана.

129. Інформаційна складова соціокультурної трансформації українського суспільства / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2012. – 202 с.

130. Представники ОТГ Одещини вивчали основи комунікацій [Електронний ресурс] // Децентралізація : веб-сайт. – Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua/news/7856>. – Назва з екрана.

131. Про бібліотеки в умовах децентралізації на Чернігівщині [Електронний ресурс] // Децентралізація : веб-сайт. – Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua/news/6533>. – Назва з екрана.

132. Реформування системи публічних бібліотек України. Досвід Великої Британії та пілотні проекти об'єднаних територіальних громад [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/1JPq-kkazo3GbyiEEU5cFOx0FNv-LVYT3t/view>. – Назва з екрана.

133. Робота PR-клубів бібліотек в умовах децентралізації [Електронний ресурс] // Київська облдержадміністрація : веб-сайт. – Режим доступу: <http://koda.gov.ua/news/roboata-pr-klubiv-bibliotek-v-umovakh-dece>. – Назва з екрана.

134. Бібліотеки громад Рівненщини популяризуватимуть реформу децентралізації [Електронний ресурс] // Новини по-рівненськи : веб-сайт. Режим доступу: <http://tomat.rv.ua/biblioteku-gromad-rivnenshhy-ny-populyary-zuvaty-mut-reformu-detsentralizatsiyi>. – Назва з екрана.

135. *Кулицький С.* Теоретико-методичні аспекти соціально-комунікативного дослідження трансформаційної економіки на базі ресурсів наукової бібліотеки / С. Кулицький // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2017. – Вип. 48. – С. 183–192.

136. *Корнєєв В. М.* Актуальний стан і перспективи розвитку наукових досліджень соціальних комунікацій в Україні / В. М. Корнєєв. – Київ : Паливода А. В., 2016. – 342 с.

До розділу 3

1. *Добко Т.* Довідково-бібліографічна діяльність наукових бібліотек Національної академії наук України: становлення та розвиток (XX ст. – перше десятиліття XXI ст.) / Т. Добко ; відп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 376 с.

2. *Половинчак Ю.* Бібліотека в інформаційному суспільстві / Ю. Половинчак, С. Горова // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2017. – Вип. 48. – С. 175–182.

3. *Лобузін К.* Технології організації знаннєвих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності : монографія / Катерина Лобузін ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2012. – 249 с.

4. Національний інформаційний комплекс і його роль у глобальному інформаційному просторі / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – С. 10.

5. *Мотульський Р. С.* Библиотека как социальный институт / Р. С. Мотульський. – М. : Бел. гос. ун-т культуры, 2002. – 374 с.

6. Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства / [О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2011. – 235 с.

7. *Горовий В.* Інформатизація: проблеми становлення / В. Горовий // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) : наук.-практ. журн. / Рада нац. безпеки і оборони України, Міжвідом. наук.-дослід. центр з проблем боротьби з організованою злочинністю. – Київ : Міжвідом. наук.-дослід. центр з проблем боротьби з організованою злочинністю. – 2001. – № 135. – С. 25–30.

8. *Горова С. В.* Особа в інформаційному суспільстві: виклики сьогодення : монографія / С. В. Горова ; наук. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2017. – 452 с.

9. *Горова С. В.* Інтернет-ЗМІ як об'єкт бібліотечної інформаційної діяльності : монографія / С. В. Горова ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 208 с.

10. *Коваль Т.* Український читач на тлі суспільних перетворень / Т. Коваль // Вісн. Книжк. палати. – 2003. – № 2. – С. 29.

11. Роль маркетингових досліджень в оптимізації обслуговування користувачів Надвірнянської ЦБС Івано-Франківської області // Бібл. планета. – 2006. – № 1. – С. 31.

12. Колесникова Т. Стратегія розвитку бібліотек вищих шкіл України на 2013–2015 рр.: бачення професіонала / Т. Колесникова // Вісн. Львів. ун-ту. Сер.: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – Вип. 8. – С. 142–148.

13. Немошкаленко В. Тенденції глобалізації економіки, науки, освіти в ХХІ ст. та завдання науково-інформаційної діяльності бібліотек / В. Немошкаленко // Бібл. вісн. – Київ, 2001. – № 6. – С. 2–7.

14. Колесникова Т. Формування комунікаційних відносин при організації бібліотекою інституційного депозитарію ВНЗ / Т. Колесникова // Вісн. Книжк. палати. – 2011. – № 7. – С. 15–18; Соловяненко Д. Академічні бібліотеки в новому соціотехнічному вимірі. Ч. 1. Академічна бібліотека як видавець / Д. Соловяненко // Бібл. вісн. – 2010. – № 4. – С. 3–14.

15. Стратегії розвитку України: теорія і практика / за ред. О. С. Власюка. – Київ : НІСД, 2002. – 864 с.

16. Баранов О. А. Подолання цифрової нерівності – шлях до побудови інформаційного суспільства в Україні / О. А. Баранов // Інформ. суспільство. Шлях України. – Київ : Фонд «Інформ. сусп-во України». – 2004. – С. 117.

17. Diamond L. Tul futuritarizmuson, totulitarizmuson: a demokratizalas strategial / L. Diamond // Mozgo Vilag. – 1990. – p. 79.

18. Лодатко Е. Методологические основы моделирования социокультурных процессов [Электронный ресурс] / Е. Лодатко. – 2007. – 25.10. – № 15. – Режим доступа: relga.ru/Environ/WebObjects/tguwww.woa/wa/Main. – Загл. с экрана.

19. Давидова І. О. Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві : монографія / І. О. Давидова. – Харків : ХДАК, 2005. – 295 с.

20. Інновації як стратегія і умова розвитку бібліотек: консультація / Нац. б-ка України для дітей ; [авт.-уклад. Н. Безручко]. – Київ, 2014. – 24 с.

21. Лобузїна К. В. Бібліотека 3.0: знання, сховища даних, експерти / К. В. Лобузїна // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2012. – № 1. – С. 26–35.

22. Милитарев В. Ю. Информационная культура эпохи НТР. Информатика и культура / В. Ю. Милитарев, И. М. Ягло. – Н. : Наука. Сиб. отд-ние, 1990. – С. 96.

23. *Горовий В.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства / В. Горовий ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2005. – С. 156–157.

24. *Онищенко А. С.* Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского как многопрофильный научно-исследовательский центр / А. С. Онищенко // Б-ки нац. акад. наук: пробл. функционирования, тенденции развития. – Киев, 2003. – Вып. 2. – С. 15–39; Онищенко О. С. Про стан та завдання розвитку в НАН України бібліотечно-інформаційної справи // Бібл. вісн. – 2003. – № 5. – С. 3–8.

25. Библиотеки в меняющемся мире / Интервью акад. А. Онищенко ; записала Л. Таран // Зеркало недели. – 2001. – № 44. – С. 17.

26. *Полтавець С.* Ретроспективні документи з історії українського козацтва у формуванні національного інформаційного простору / С. Полтавець // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2014. – Вип. 39. – С. 456–466.

27. *Вовканич С.* «ДІМ» нації і глобалізаційні тенденції: соціогуманістична компонента стратегії розвитку України / С. Вовканич // Вісн. Нац. акад. наук України. – 2003. – № 4. – С. 48–54.

28. *Льовкіна О.* Проблема відчуження у світлі сучасних глобалізаційних трансформацій: соціокультурний та політико-економічний аспекти / О. Льовкіна // Діалог цивілізацій: протиріччя глобалізації : матеріали Другої всесвіт. конф., (Київ, 23 трав. 2003 р.). – Київ : МАУП, 2003. – С. 368–375.

29. *Горовий В.* Еволюція інформаційного виробництва в процесі глобальних суспільних трансформацій / В. Горовий // Україна в глобалізованому світі : зб. наук. пр. – Київ, 2007. – С. 148–149.

30. *Горовий В.* Інформаційні особливості соціуму на старті постіндустріальних перетворень / В. Горовий // Мультиверсум. Філософський альманах. – Київ : Центр духовної культури. – 2005. – № 50.

31. *Reding V.* The role of libraries in the information society [Electronic resource] / V. Reding // CENL Conference Luxembourg, 29 September 2005. – Mode of access: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction>. – Title from the screen.

32. Международная федерация библиотечных ассоциаций и учреждений : Руководство ИФЛА/ЮНЕСКО по Манифесту ИФЛА об Интернете / пер. подгот. Росс. библ. ассоц., 2006 // IFLA Internet Manifesto [Electronic

resource]. – Mode of access: <http://www.ifla.org/III/misc/internetmanif.htm>. – Title from the screen.

33. *Племнек А.* Интеграция и корпоративность электронных библиотек / А. Племнек, Н. Соколова // Унив. кн. – 2010. – № 12. – С. 45–49.

34. *Кудим К.* Сравнительный анализ функциональных возможностей систем электронных библиотек / К. Кудим, Г. Проскудина, В. Резниченко // Проблемы програмування. – 2007. – № 4. – С. 32–49.

35. A Guide to Institutional Repository Software. 3 rd Edition. Open Society Institute [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.soros.org/openaccess/pdf/OSI_Guide_to_IR_Software_v3.pdf. – Title from the screen ; *Candela L.* Current Digital Library Systems: User Requirements vs Provided Functionality // IST–2002–2.3.1.12. Technology-enhanced Learning and Access to Cultural Heritage / L. Candela, D. Castelli, N. Fuhr, Y. Ioannidis, C.-P. Klas, P. Pagano, S. Ross, C. Saidis, H.-J. Schek, H. Schuldt, M. Springmann. – March, 2006.

36. *Вигурский К.* Представление печатных изданий в электронных библиотеках / К. Вигурский, С. Трифонов // Межотраслевая информ. служба. – 2011. – № 2. – С. 17–28.

37. Memory of the World : General Guidelines to Safeguard Documentary Heritage (Память мира: Общие руководящие принципы сохранения документального наследия. Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/flagship-project-activities/memory-of-the-world/homepage/>. – Title from the screen; http://www.bahaiarc.narod.ru/Blog/10_Memory_of_the_World.htm.

38. *Костенко Л.* Библиотека інформаційного суспільства / Л. Костенко, М. Сорока // Бібл. вісн. – 2002. – № 3. – С. 33–38.

39. *Половинчак Ю.* Сучасне інформаційно-комунікаційне середовище як простір трансформації української національної ідентичності : монографія / Ю. Половинчак ; наук. ред. В. Горовий ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2017. – 406 с.

40. *Половинчак Ю.* Діяльність бібліотек із збереження цифрової спадщини інтерактивного простору [Електронний ресурс] / Ю. Половинчак. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3843:diyalnist-bibliotek-iz-zberezheniya-tsifrovoji-spadshchini-interaktivnogo-prostoru&catid=81:statti&Itemid=415. – Назва з екрана.

41. Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 224 с.

42. Дубровіна Л. Архіви, бібліотеки, музеї – джерельна основа національної пам'яті, культурної спадщини України / Л. Дубровіна, А. Киридон, І. Матяш // Бібл. вісн. – 2017. – № 1. – С. 3–10.

43. Гранчак Т. Ю. Національні бібліотеки як комунікаційні інституції політики національної пам'яті в умовах поширення електронних технологій / Т. Ю. Гранчак // Нац. та іст. пам'ять. – 2013. – Вип. 8. – С. 124–312.

44. Горовий В. М. Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації : монографія / В. М. Горовий ; відп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 284 с.

45. Morehart P. The Future Is Digital. IFLA program stresses protecting and collecting digital data [Electronic resource] / P. Morehart // American Libraries. – 2016, August 18. – Mode of access: <https://americanlibrariesmagazine.org/blogs/the-scoop/the-future-is-digital/>. – Title from the screen.

46. Neal James G. Preserving the Born-Digital Record. Many more questions than answers [Electronic resource] / G. Neal James // American Libraries. – 2015, May 28. – Mode of access: <https://americanlibrariesmagazine.org/2015/05/28/preserving-the-born-digitalrecord/>. – Title from the screen.

47. Критерії відбору веб-ресурсів як складової НАФ і джерела комплектування Центрального державного електронного архіву України : метод. рек. / уклад.: С. Г. Кулешов, П. М. Марченко. – Київ, 2009. – 13 с.

48. Тарасенко Н. Аналітичні аспекти збору та архівування мережевих ресурсів науковою бібліотекою / Н. Тарасенко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – Вип. 36. – С. 309–324. 109

49. Соляник А. А. Обов'язковий примірник мережевого документа як гарантована форма постачання Національної електронної бібліотеки / А. А. Соляник // Бібл. вісн. – 2013. – № 6. – С. 25–29.

50. Нежурбеда Г. Г. Создание архивов Интернет-документов как новая задача национальных библиотек / Г. Г. Нежурбеда // Науч. и техн. б-ки. – 2003. – Вып. 2. – С. 64–71.

51. Карпюк Д. Мережеві документи соціальних медіа як об'єкт депонування / Д. Карпюк // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – Вип. 42. – С. 42–51.

52. *Половинчак Ю.* Стратегії дослідження соціальних медіа як дискурсивного простору / Ю. Половинчак // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2016. – Вип. 43. – С. 366–381.

53. Guidelines for the Selection of Online Australian Publications Intended for Preservation by the National Library of Australia. – URL: <http://pandora.nla.gov.au/selectionguidelines.html>.

54. *Почепцов Г. Г.* Стратегические коммуникации: стратегические коммуникации в политике, бизнесе и государственном управлении / Г. Г. Почепцов. – Киев : Альтерпрес, 2008. – 216 с.

55. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – Київ : НІСД, 2017. – 496 с.

56. *Кушнір О. В.* Поняття та сутність стратегічних комунікацій у сучасному українському державотворенні / О. В. Кушнір // Право і суспільство. – 2015. – № 6. – С. 27–31.

57. *Соловійов С. Г.* Основні характеристики стратегічних комунікацій / С. Г. Соловійов // Вісн. Нац. ун-ту цивільного захисту України. Сер.: Державне управління. – 2016. – Вип. 1. – С. 165–170.

58. *Соловійов С. Г.* Супровід реформ: виклики для стратегічних комунікацій [Електронний ресурс] / С. Г. Соловійов. – Режим доступу: <http://eesajournal.com/2017/02/27/suprovitd-reform-vikliki-dlya-strategichnix-komunikacij>. – Назва з екрана.

59. *Баровська А. В.* Стратегічні комунікації: досвід НАТО / А. В. Баровська // Стратег. пріоритети. – 2015. – № 1 (34). – С. 147–152.

60. *Ліпкан В. А.* Експертний висновок на проект Стратегії розвитку ефективних комунікацій у ЗСУ [Електронний ресурс] / В. А. Ліпкан. – Режим доступу: <http://goalint.org/ekspertnij-visnovok-na-proekt-strategii-rozvitku-efektivnix-komunikacij-u-zsu>. – Назва з екрана.

61. *Ліпкан В. А.* Роль стратегічних комунікацій в протидії гібридній війні проти України [Електронний ресурс] / В. А. Ліпкан. – Режим доступу: <http://goal-int.org/rolstrategichnix-komunikacij-v-protidii-gibridnij-vijni-proti-ukraini>. – Назва з екрана.

62. *Гуцал С.* Публічна дипломатія та стратегічні комунікації [Електронний ресурс] / С. Гуцал. – Режим доступу: journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2769/2473. – Назва з екрана.

63. *Дубов Д. В.* Організаційно-правові проблеми впровадження системи стратегічних комунікацій в Україні [Електронний ресурс] / Д. В. Дубов, А. В. Баровська // Інформ. безпека людини, суспільства, держави. – 2017. – № 1 (21). – С. 10–16. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iblsd_2017_1%2821%29_4. – Назва з екрана.

64. *Тихомирова Є. Б.* Стратегічні комунікації як один з пріоритетів глобальної стратегії зовнішньої політики і безпеки ЄС / Є. Б. Тихомирова // Міжнар. відносини. Сер.: Політичні науки / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – Київ, 2017. – № 14.

65. *Чуприна Л.* Аналітичні підрозділи бібліотеки в системі стратегічних комунікацій // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / редкол.: В. Попик (голова), Г. Боряк, В. Горовий [та ін.]; відп. ред. О. Василенко, Н. Іванова; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2017. – Вип. 48: Бібліотечні стандарти і розвиток інформаційної діяльності. – С. 193–200.

66. Формування стратегічного наративу інформаційного забезпечення реінтеграції тимчасово окупованих територій у загальноукраїнський контекст: [монографія] / [В. Горовий (кер. проекту), О. Онищенко, Ю. Половинчак та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2017. – 212 с.

67. *Миськевич Т.* Сучасна бібліотека як мультисервісний заклад [Електронний ресурс] / Т. Миськевич. – Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3176:suchasna-biblioteka-yak-multiservisnij-zaklad&catid=81:statti&Itemid=415. – Назва з екрана.

68. *Пестрецова О.* Бібліотечні центри правової інформації: досягнення і перспективи діяльності / О. Пестрецова // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – Вип. 36. – С. 540–548.

69. Бібліотеки проводять роботу із соціальної адаптації переселенців [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=247822563. – Назва з екрана.

70. *Теслюк В.* Використання можливостей бібліотек у соціально-педагогічній роботі з «дітьми вулиці» / В. Теслюк // Вісн. Книжк. палати. – 2009. – № 8. – С. 45–48.

71. *Ковальчук Т.* Бібліотека як координатор у вирішенні проблеми щодо запобігання насиллю у неблагополучних сім'ях / Т. Ковальчук // Вісн. Книжк. палати. – 2011. – № 10. – С. 21–23.

72. Соціальне партнерство: новий імпульс розвитку публічних бібліотек : інформ.-аналіт. огляд // Донец. обл. універс. наук. б-ка ім. Н. К. Крупської ; уклад. Н. П. Супрунець. – Донецьк : Сх. вид. дім, 2009. – 24 с.

73. *Половинчак Ю.* Стратегії дослідження соціальних медіа як дискурсивного простору [Електронний ресурс] / Ю. Половинчак. – Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3242:strategiji-doslidzhennya-sotsialnikh-media-yak-diskursivnogo-prostoru&catid=81:statti&Itemid=415. – Назва з екрана.

74. Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства : [монографія] / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 250 с.

75. *Meier S.* Der Fall Demjanjuk im Netz. Instrumentarien zur Analyse von Online-Diskursen am Beispiel einer erinnerungskulturellen Debatte / S. Meier, V. Sommer // Wiesbaden: Springer Fachmedien, 2013. – pp. 119–143.

76. *Potter J.* Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour / J. Potter, M. Wetherell. – London : Sage, 1987. – 256 p.

77. *Кулик В.* Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки / В. Кулик. – Київ : Критика, 2010. – 655 с.

78. *Гранчак Т.* Соціокультурний дискурс російських національних бібліотек як джерело визначення пріоритетних маркерів національної пам'яті / Т. Гранчак // Бібл. вісн. – 2015. – № 4. – С. 14–22.

79. *Iedema R.* Multimodality, resemiotization: extending the analysis as multi-semiotic practice [Electronic resource] / R. Iedema. – Mode of access: <http://vcj.sagepub.com/content/2/1/29.abstract>. – Accessed date: 05.07.2016. – Title from the screen.

80. *Meier S.* Multimodal online communication through the lense of practice theory / S. Meier, P. Christian // Georgetown Round Table on Languages and Linguistics (GURT). – Washington D.C., 10–13.03.2011. – Mode of access: <https://www.tu-chemnitz.de/phil/imf/mk/online-diskurse/publikationen.php>. – Accessed date: 05.07.2016. – Title from the screen.

81. DFG-Projekt. Online-Diskurse – Methodeninstrumentarium der Datenerhebung und -analyse zur Bestimmung von Online-Diskursen als gesellschaftliche Praktiken [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.tu-chemnitz.de/phil/imf/mk/online-diskurse/index.php>. – Accessed date: 07.07.2016. – Title from the screen.

82. *Thimm C.* Kontextualisierung durch Hashtags. Die Mediatisierung des politischen Sprachgebrauchs im Internet / С. Thimm, J. Einspaenner, M. Dang-Anh. – Stuttgart : ibiden-Verlag, 2013. – p. 139, 156.

83. *Горошко Е. И.* Интернет-коммуникация как новая речевая формация / Е. И. Горошко. – М. : Наука, Изд-во Флинта, 2012. – С. 9–52.

84. *Белонучкин Г.* Политический сегмент российского Интернета, его развитие и перспективы / Г. Белонучкин, Е. Михайловская // Текст – Дискурс. Гипертекст – Интернет-дискурс : сб. науч. ст. – СПб : СПбГУЭФ, 2010. – 183 с.

85. Публичный дискурс в российской блогосфере / Б. Этлинг, К. Александян, Д. Келли [и др.] // Исследования центра Бермана. – 2010. – 60 с.

86. *Чабаненко М. В.* Інтернет-ЗМІ як складова частина системи засобів масової інформації України : монографія / М. В. Чабаненко ; Запорізь. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2011. – 184 с.

87. *Wolsey T. D.* Literature discussion in cyberspace: Young adolescents using threaded discussion groups to talk about books / T. D. Wolsey // Reading Online. – 2004, January/February. – № 7(4). – Mode of access: http://www.readingonline.org/articles/art_index.asp?HREF=wolsey/index.html. – Accessed date: 06.07.2016. – Title from the screen.

88. *Fisher T.* ROI in social media: A look at the arguments / T. Fisher // Journal of Database Marketing & Customer Strategy Management. – 2009. – 16 (3).

89. Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства : [монографія] / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – 260 с.

90. Розвиток ресурсної бази вітчизняного інформаційного середовища / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, Л. А. Дубровіна та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2012. – 246 с.

91. Проблеми суспільної безпеки в процесі розвитку соціальних мереж : монографія / [В. Попик (кер. проекту), В. Горовий, О. Онищенко та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 202 с.

92. *Чуприна Л.* Оперативна інтернет-інформація в інформаційно-аналітичній діяльності бібліотек України : монографія / Л. Чуприна ; наук. ред.

В. Горовий ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – 208 с.

93. *Бондаренко В.* Бібліотечне інтернет-обслуговування: стан та перспективи : монографія / В. Бондаренко ; наук. ред. Т. Гранчак ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2016. – 276 с.

94. *Гранчак Т.* Бібліотека і політична комунікація : монографія / Т. Гранчак ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2012. – 481 с.

95. *Горовий В. М.* Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації : монографія / В. М. Горovий ; відп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 332 с.

96. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / редкол.: В. Попик (голова), Г. Боряк, В. Горovий [та ін.] ; відп. ред. В. Горovий ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2016. – Вип. 43: Бібліотека в структурі сучасних інформаційних комунікацій. – 359 с.

97. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / редкол.: В. Попик (голова), Г. Боряк, В. Горovий [та ін.] ; відп. ред. Т. Гранчак ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2017. – Вип. 46: Наукова бібліотека в соціокомунікативних процесах сучасності: завдання, напрями, продукти, технології. – 380 с.

98. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / редкол.: В. Попик (голова), Г. Боряк, В. Горovий [та ін.] ; відп. ред. О. Василенко, Н. Іванова ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2017. – Вип. 48: Бібліотечні стандарти і розвиток інформаційної діяльності. – 856 с.

99. Cardoso G., Paquete de Oliveira Manuel J. Para uma Sociologia do Ciberspaco: comunidades virtuais em portuguks. – Oeiras, Portugal: Celta Edito.ra, 1998.

100. *Чуприна Л.* Соціальні мережі як інструмент реалізації громадських ініціатив / Л. Чуприна // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – Вип. 41. – С. 54–68.

101. Рейтинг популярних сайтів за травень 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tns-ua.com/news/rejting-populyarnih-saytiv-za-traven-2018>. – Назва з екрана.

102. *Мар'їна О.* Бібліотеки та соціальні медіа: технологія взаємодії / О. Мар'їна // Вісн. Книжк. палати. – 2012. – № 8.

103. *Струнгар В.* Представленість і робота бібліотек у вікі-проектах [Електронний ресурс] / В. Струнгар. – Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3491:predstavlenist-i-robot-a-bibliotek-u-viki-proektakh&catid=81:statti&Itemid=415. – Назва з екрана.

104. *Струнгар В.* Представлення бібліотеки в інтерактивному медіа-середовищі: змістовий аналіз [Електронний ресурс] / В. Струнгар. – Режим доступу: <https://bit.ly/2umOk0>. – Назва з екрана.

105. *Тарасенко Н.* Сучасні аспекти управління діяльністю бібліотек у середовищі соціальних мереж: теоретичне осмислення та узагальнення практичного досвіду [Електронний ресурс] / Н. Тарасенко. – Режим доступу: <https://bit.ly/2LfrNZW>. – Назва з екрана.

106. *Тарасенко Н.* Оцінювання ефективності діяльності бібліотек у соціальних мережах: методика, критерії, досвід / Н. Тарасенко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2017. – Вип. 49. – С. 278–289.

107. *Натаров О.* Використання академічними бібліотеками соціальних мереж як платформи для наукової комунікації (на прикладі представництва Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у Facebook) [Електронний ресурс] / О. Натаров // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2018. – Вип. 49. – С. 258–277. – Режим доступу: <http://nbuviar.gov.ua/images/naukprazi/49.pdf>. – Назва з екрана.

108. *Горовий В.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / В. Горовий // НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Л. А. Дубровіна. – Київ, 2010. – 360 с.

109. *Гранчак Т.* Бібліотека в інформаційному супроводі управління суспільними процесами: політико-комунікаційний аспект : монографія / Тетяна Гранчак ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – 184 с.

Наукове видання

ГОРОВИЙ Валерій Микитович, ЗАКІРОВ Марат Борисович,
ПОЛОВИНЧАК Юлія Миколаївна та ін.

**ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ
СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВПЛИВІВ**

Редактори: Т. Дубас, Є. Кабаренкова, Л. Сісіна, Ю. Шлапак
Технічний редактор Т. Дубас
Комп'ютерне верстання Г. Булахової

Підп. до друку 21.03.2019. Формат 70х100/16.
Ум. друк. арк. 22,6 . Обл.-вид. арк. 15,6.
Наклад 200 пр. Зам. № 4.

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
03039, Київ, Голосіївський просп., 3.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.